

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

ÖZEL GEREKSİNİME SAHİP ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

Zeynep Gözde KILIÇ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

Liderlik, araştırma, inovasyon, kaliteli eğitim ve değişim ile

Daha ileriye ... En İyiyeye ...

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

ÖZEL GEREKSİNİME SAHİP ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN PSİKOLOJİK İYİ
OLUŞLARI İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

FACTORS ASSOCIATED WITH PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PARENTS WITH
CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Zeynep Gözde KILIÇ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

Kabul ve Onay

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne,

Zeynep G¼zde KILIÇ' ın hazırladığı “zel Gereksinime Sahip ocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluğu İle İlişkili Fakt¼rler” bağlıklı bu alığu j¼rimiz tarafından **Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danığumanlık Bilim Dalında Y¼ksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiğu.

J¼ri Bağukanı Prof. Dr. T¼rkan DOĞAN

J¼ri Üyesi (Danığuman) Doç. Dr. Nil¼fer KOT¼RK

J¼ri Üyesi Prof. Dr. İbrahim KEKLİK

J¼ri Üyesi Doç. Dr. Selen DEMİRTAŞ
ZORBAZ

J¼ri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÇAĞ

Bu tez Hacettepe Üniversitesi Lisans¼st¼ Eğitim, Öğretim ve Sınav Y¼netmeliđi'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki j¼ri ¼yeleri tarafından 17/04/2024 tarihinde uygun g¼r¼lm¼đu ve Enstit¼ Y¼netim Kurulunca / / tarihi itibarıyla kabul edilmiğu.

Prof. Dr. İsmail Hakkı MİRİCİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼r¼

Öz

Bu araştırmada, özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin COVID-19 Pandemisi sonrası bazı sosyodemografik özellikleri ile stresle başa çıkma yöntemlerini kullanımları, sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları arasında fark olup olmadığı ve ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerini kullanımının ve sosyal desteklerinin psikolojik iyi oluşlarını yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Araştırmada uygun örnekleme yöntemiyle ulaşılan katılımcı sayısı 362 olup veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ile birlikte Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği, Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerden alınan puanlar ile kategorik değişkenler arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t-testi ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. Ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarının, stresle başa çıkma yöntemlerini kullanımları ve algıladıkları sosyal destek tarafından yordanıp yordanmadığı çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Sonuçlara göre babaların stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanlarının annelere kıyasla daha yüksek olduğu; gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanlarının da orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ebeveynlere nazaran anlamlı şekilde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin hem stresle başa çıkma yöntemlerini kullanımının hem de algıladıkları sosyal desteğin psikolojik iyi oluşlarını yordadığı saptanmıştır. Bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılarak yorumlanmış ve araştırmacılara, uygulayıcılara ve politika yapıcılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: COVID-19, özel gereksinimli çocuklar, psikolojik iyi oluş, stresle başa çıkma, sosyal destek

Abstract

The current study examined whether the stress coping methods, social support, and psychological well-being of parents with children with special needs after the COVID-19 pandemic differed according to some sociodemographic characteristics and whether parents' stress coping methods and social support predicted their psychological well-being. A convenient sample of 362 parents participated in the study. The Personal Information Form, Stress Coping Methods Scale, Revised Parental Social Support Scale, and Psychological Well-Being Scale were utilized as data collection instruments. Independent samples *t*-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to examine the relationship between participants' scores on the scales and their sociodemographic characteristics. Whether parents' psychological well-being was significantly predicted by their stress coping methods and perceived social support was analyzed by multiple linear regression analysis. The finding showed that fathers' stress-coping methods, perceived social support, and psychological well-being scores were higher than those of mothers, and the psychological well-being, social support, and stress-coping scores of parents with low-income levels were significantly lower than those of parents with medium and high-income levels. In addition, both coping with stress and perceived social support predicted parents' psychological well-being. The findings were discussed and interpreted in light of the relevant literature, and recommendations were made for researchers, educators, counseling practitioners, and policymakers.

Keywords: COVID-19, children with special needs, psychological well-being, coping with stress, social support

***Başta yeğenlerim olmak üzere,
Geleceğimizin emanetçisi olan
o küçük kalplerin sahibi tüm çocuklara, sevgiyle...***

Teşekkür

Bu tezi hazırlama sürecimde benden desteğini esirgemeyen görünmez kahramanlarıma teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisansa başlamamın ardından dünya çapında süregelen pandemi, hem ders dönemimde hem tez yazım sürecimde beni ve birçok insanı yakinen etkiledi. Bu uzun yolculukta, zorluklara göğüs germek ve her zaman aynı motivasyonu korumak ise hiç kolay olmadı. Bu süreç boyunca bana inanan, her zaman anlayışla yaklaşan, bazen ise benim için benden çok kaygı duyan, emeklerini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok sevgili, çok değerli tez danışmanım Doç.Dr.Nilüfer Koçtürk'e minnetimi sunarım. Bu süreç hem uzunluğu hem sahip olduğu engebeleri yönünden bizi çok yıpratmış olsa da, sizi (ve de oğlunuzu) tanıdığım ve geçirdiğimiz tüm zamanlar için çok şanslıyım hocam, varlığınız için çok teşekkür ederim. Biliyorsunuz ki siz olmasanız yapamazdım, bana olan inancınız ve verdiğiniz motivasyon için ayrıca teşekkür ederim. Grupla Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri dersini çok keyifle ve çok severek dinlediğim başta Prof.Dr.Türkan Doğan'a, çok değerli hocalarım Prof.Dr.İbrahim Keklik'e, Doç.Dr.Selen Demirtaş Zorbaz'a, Dr.Öğr.Üyesi Pınar Çağ'a tez jürimde yer alarak beni onurlandırdıkları, geri bildirimleri ve katkılarıyla tezimi zenginleştirdikleri için çok teşekkür ederim. Her düştüğümde beni kaldırmaktan imtina etmeyen, her seferinde kendime inancımı ve sevgimi körükleyen, bana insan olmanın inceliklerini, kendim olmanın güzelliklerini tüm güzel sohbetleriyle aşılama gayret eden çok kıymetli hocam Prof.Dr.İbrahim Keklik'e, derin kalbi ve ruhuma dokunduğu her an için ayrıca teşekkür etsem de, az gelecektir.

Yine bu süreçte gerek bilgi ve donanımı, gerekse ilgi ve anlayışıyla beni her zaman destekleyen değerli meslektaşım başta Arş.Gör. Burak Erkenekli'ye tezime olan müthiş katkıları için çok teşekkür etmek isterim, bu yolda verdiğin emeğin karşılığı tarifsiz. Yine sevgili meslektaşım, başım sıkıştığında yardımını ve ilgisini esirgemeyen Uzm.Psk.Dan.Arş.Gör. Emine Beste Aksoy'a emeklerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum. Gerek veri toplama sürecinde, gerekse sonrasında bana sundukları katkılardan

ve desteklerinden ötürü, bu zorlu süreçte bana çok yardımı dokunan başta Emine Güler Turan ve eşi Bekir Turan olmak üzere, çalışma arkadaşlarıma, yüksek lisans serüvenimde bana her zaman anlayışla yardımcı olan saygıdeğer okul müdürüm Sezer Kendirci'ye teşekkür ediyorum. Yüksek lisans yolculuğuna çıktığım ilk gün tanıştığım ve süreç içinde çokça şey paylaştığımız, pes ettiğimizde birbirimizi gayretlendirmekten vazgeçmediğimiz Uzm.Psk.Dan. Esmâ Pehlivan'a; ikinci anadalım olarak Zihinsel Engelliler Öğretmenliğini okumaya beni teşvik eden, sahip olduğu bilgi ve donanımla bugüne kadar bana destek olan canım arkadaşım, meslektaşım Gamze Kaplan'a, onu yetiştiren ve bana da bir yuva olan ailesine, hayatta olsa en az kendi çocukları kadar benimle de gurur duyacağından emin olduğum Cengiz amcama, varlıkları için çok teşekkür ederim. Burada sayamadığım, benim ben olmamda katkısı bulunan çok sevgili arkadaşlarıma ise, bana inandıkları ve benimle olmaktan mutluluk duydukları, ailem oldukları için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

En büyük teşekkürü ise tabii ki benim bu günlere gelmem için çokça kıymet ve emek vermiş aileme iletmek isterim. Bana olan inancından hiçbir zaman şüphe etmediğim rahmetli dedeme, bana yeri geldiğinde hem anne hem baba olan sevgili Nimet halama, bu alanda bana örnek olan ki aynı zamanda kıymetli hocam olan amcam Prof.Dr.Mustafa Kılıç'a, tez savunma sürecime ortak olan sevgili halam ve ailesine, beni yetiştiren ve elimden geldiğince dürüst ve ahlaklı bir yaşam sürdürmeme örnek olan sevgili annem ve babama, bir parçaları olmaktan mutluluk duyduğum kardeşlerime ve sonsuza dek sevgimin süreceği hayatımın neşesi yeğenlerime, bir de bahsetmeden geçemeyeceğim hayat arkadaşlarım, biricik çocuklarım minik kedilerime, kısacası sahip olduğum herkese, hayatımda olup ellerimden tuttukları için teşekkür ediyorum.

Son teşekkürüm ise çalışmama katılım göstermiş tüm ebeveynlere. Yaşadığınız tüm zorlukları görüyor, kalbimde hissediyorum. Tüm özel gereksinime sahip çocukları, onların bu dünyayı sırtlamak zorunda kalmış ailelerini, dezavantajlı, suça sürüklenen, istismar gören, kısacası risk altındaki tüm çocukları ve gençleri ayrıca, sevgiyle kucaklıyorum. Yaşam mücadeleniz hiç kolay değil ve size dokunacak insanların olmasını diliyorum.

Bahsettiğim gibi bazı olağanüstü durumlar nedeniyle uzayıp giden bu tez sürecimde, bir de geçtiğimiz yıl meydana gelen deprem felaketi sonrası içlerinde ailem de bulunmak üzere, hayatları darmadağın olan herkesle birlikte, ben de kalben dağıldım. Kelimelerin en kifayetsiz olduğu nokta olsa da, hayatlarını kaybetmiş tüm güzel ruhları bu vesileyle anmak istiyorum. Acınız hala en derinimizde, içimizde...

Kalbinde büyüttüğün küçük kız çocuğuyla, hep başından büyük işlere kalkışıp denemekten, deneyimlemekten, inanmaktan ve sonuna kadar gitmekten hiç vazgeçmediğin, çokça düştüğün ve parçalanan dizlerine rağmen yine de pes etmediğin için, bu tezi bitirdiğin ve kendin için kocaman bir adım attığın için; tüm inatların, hataların, inançların, sevinçlerin, var olduğun için; Gözde, sana teşekkür ederim...

İçindekiler

Kabul ve Onay.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Teşekkür.....	vi
Tablolar Dizini.....	xii
Simgeler ve Kısaltmalar Dizini.....	xiii
Bölüm 1 Giriş.....	1
Problem Durumu.....	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	7
Araştırma Problemi.....	11
Sayıtlılar.....	12
Sınırlılıklar.....	13
Tanımlar.....	13
Bölüm 2 Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar.....	15
Özel Gereksinim ve Özel Gereksinimlerin Sınıflandırılması.....	15
Psikolojik İyi Oluş Kavramı.....	21
Psikolojik İyi Oluşun Stres ve Sosyal Destek ile İlişkisi.....	26
Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluşu ve İlgili Araştırmalar.....	28
Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyal Destek İhtiyacı ve İlgili Araştırmalar.....	31
Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadıkları Stres ve İlgili Araştırmalar.....	35
Pandemi Döneminde Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadıkları Sorunlara Dair İlgili Araştırmalar.....	39
Bölüm 3 Yöntem.....	45
Araştırmanın Türü.....	45

Araştırmanın Çalışma Grubu	45
Veri Toplama Süreci.....	48
Veri Toplama Araçları	49
Verilerin Analizi	52
Bölüm 4 Bulgular, Yorumlar ve Tartışma.....	54
Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyodemografik Özellikleri ile Stresle Başa Çıkma, Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular	54
Ebeveynlerin Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin ve Algıladıkları Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşlarını Yordayıp Yordamadığına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları.....	63
Tartışma.....	65
Bölüm 5 Sonuç ve Öneriler.....	75
Sonuç.....	75
Öneriler	78
Kaynaklar	83
EK-A: Ölçeklerin Kullanım İzinleri.....	122
EK-A1: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği Kullanım İzni	122
EK-A2: Yenilenmiş Anne-Baba Sosyal Destek Ölçeği Kullanım İzni.....	123
EK-A3: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kullanım İzni	124
EK-B: Araştırma Etik Komisyonu Onay Bildirimi.....	125
EK-C: Gönüllü Katılımcı Onay Formu.....	126
EK-Ç: Ölçekler.....	127
EK-Ç1: Kişisel Bilgi Formu	127
EK-Ç2: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği Örnek Maddeleri	129
EK-Ç3: Yenilenmiş Anne Baba Sosyal Destek Ölçeği Örnek Maddeleri.....	130
EK-Ç4: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Örnek Maddeleri	131
EK-D: Etik Beyanı.....	132

EK-E: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu	133
EK-F: Thesis/Dissertation Originality Report	134
EK-G: Yayımlama ve Fikrî Mülkiyet Hakları Beyanı	135

Tablolar Dizini

Tablo 1 <i>Çalışma Grubunun Sosyodemografik Özellikleri</i>	46
Tablo 2 <i>Bakımverene Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları</i>	54
Tablo 3 <i>Engel Türlerine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	55
Tablo 4 <i>Ailenin Gelir Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	56
Tablo 5 <i>Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	57
Tablo 6 <i>Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	58
Tablo 7 <i>Annenin Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	59
Tablo 8 <i>Babanın Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları</i>	60
Tablo 9 <i>Ebeveynlerin Kendi Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları</i>	61
Tablo 10 <i>Ebeveynlerin Çocuklarının Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları</i>	62
Tablo 11 <i>Ölçeklerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Aralarındaki Korelasyon Değerleri</i>	63
Tablo 12 <i>Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluşlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları</i>	64

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

AAIDD: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities

DEHB: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu

DSM V: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition

EBA: Eğitim Bilişim Ağı

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

WHO: World Health Organization

Bölüm 1

Giriş

Bu bölümde sırasıyla problem durumu, araştırmanın amacı ve önemi, araştırma problemi, alt problemler, sayıltılar, sınırlılıklar ve tanımlar ile ilgili başlıklara yer verilmiştir.

Problem Durumu

Aile, çocukların sağlıklı gelişimi için temel bir kurumdur. Temel işlevlerinden biri ise çocuk bakımı ve çocuğu toplumsal çevreye kazandırmaktır (Gladding, 2022). Aileler bu işlevlerini yerine getirmede zorlandıkları durumlarda çağdaş toplumdaki birçok hizmete ihtiyaç duyarlar. Bu gibi hizmetler özellikle özel gereksinimi olan çocukları olan aileler için daha elzemdir (Lara ve De Los Pinos, 2022). Örneğin, çocukların günlük yaşam becerilerini bağımsız bir şekilde geliştirememesi, ailelerin destek almaya ihtiyaç duymasına neden olur ve bu durum, özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin sosyal yaşamlarını diğer anne-babalara göre sınırlayabilir (Ersoy ve Buluş, 2019).

Yeni bir aile üyesinin katılımı ailede genellikle büyük değişikliklere yol açar (Gladding, 2022). Aile kurumunda özel gereksinime sahip bir çocuğunun olması, aile yaşamını önemli ölçüde etkileyen bir durumdur (Ohaeri, 2003). Özellikle özel gereksinime sahip çocuğu olan aileler, diğer ailelerde yaşanan değişikliklerin ötesinde sosyal, psikolojik, ekonomik ve eğitimsel sorunlarla mücadele etmek zorunda kalırlar (Saçan ve Gürkan, 2016). Anne-babalar çocuklarına uygun doktor bulma, uygun bir tedavi planlama ve çocuğun ihtiyaçlarına uygun eğitim hizmetlerini temin etme konularında tek başlarına mücadele etmek zorunda kalabilirler (Aydın ve Arslantürk Egin, 2018). Ayrıca, anne-babalar yaşamlarının birçok alanında büyük değişikliklerle karşılaşabilirler. Tüm bu durumlar da şok, acı çekme, reddetme, suçluluk, depresyon ve kabullenememe gibi duygulara neden olabilir (Ergin vd., 2007). Kaldı ki toplumun özel gereksinime sahip bireylere ve ebeveynlerine yönelik tutum ve yargıları sebebiyle, ebeveynlerin sosyal etkinliklere katılımlarının azaldığı

görülmektedir (Deveci ve Ahmetoğlu, 2018; Karadağ, 2014). Bu durum aile bireylerinin toplumdaki soyutlanma eğiliminde olmasına sebep olabilmektedir.

Yukarıda vurgulandığı üzere, çocuğun özel gereksinimlerinin olması ebeveynlerin psikolojik yönden zorlanmasına neden olabilir ve dayanıklılıklarını etkileyebilir (Borro ve Ceballo, 2023). Çocuklarının şu anki ve gelecekteki durumları konusundaki belirsizliklerin, ebeveynlerde çocuklarına ilişkin endişeleri artırdığı alanyazında ifade edilmektedir (ör. Karadağ, 2014). Araştırmalar, özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin maruz kaldığı stresin, ebeveyn öz-yeterliliklerini azaltma eğiliminde olduğunu, anksiyete ve depresyon gibi belirtileri artırdığını ve aile ilişkilerini olumsuz etkileyebildiğini göstermektedir (Aydın ve Arslantürk Egin, 2018; Ren vd., 2020). Bu bağlamda özellikle anneler risk altındadır. Çünkü özel gereksinimli bir bireyin yaşadığı ailelerde bakım yükü genellikle annelerin üzerindedir ve genellikle babalar, görevlerini eşlerine destek vermek olarak algılayabilmektedirler (Canam, 1993; Duygun, 2001). Bu durum da annelerin stresini arttırmakla birlikte, öfke hissetmelerine ve aile ortamına yansıtılmalarına neden olabilir (Canam, 1993; Dellve vd., 2006; Duygun, 2001). Ebeveynin yaşamında bazı düzenlemeler yapması gerekliliği ise duygusal olarak zorlayıcı olabilir (Arman, 2009). Ailenin mali durumu, ebeveynlerin eğitim seviyeleri, meslekleri, evlilik uyumu, kültürel geçmişleri, sosyal destek eksikliği, iletişim zorlukları, hastalığın ciddiyeti, çocuğun yaş grubu, aile döngüsündeki bozulmalar, tıbbi yardım gereksinimi ve hastalığın getirdiği ekonomik zorluk gibi bir dizi etken ebeveynlerin stres düzeyini etkileyebilmektedir (Pelchat vd., 1999). Ebeveynlerin yaşadığı stres ise algıladıkları güçlüğü ve kaygı düzeyini arttıran bir unsur olmaktadır ve bu durum da ailenin yükünü arttıran bir diğer faktördür (Deniz vd., 2009). Yaşanan stres evlilik ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir ve eşlerin birbirlerine yeterince zaman ayıramamaları ve karşılıklı suçlamalarda bulunmaları gibi sorunlar ortaya çıkabilir (Sarı vd., 2006). Özetle özel gereksinime sahip bir çocukla ilgilenmek hem aile içi rollerde hem de toplumsal ilişkilerde değişikliklere yol açtığı gibi anne-babaları duygusal yönden etkileyebilmektedir. Duygusal, sosyal, sağlık ve ekonomik alanlarda yaşanan güçlüklerle başa çıkmak,

ebeveynler için sıklıkla zorlayıcıdır (Üstüner Top, 2009). Özellikle, özel gereksinime sahip bireylerin yaşadığı sağlık sorunları, diğer çocuklara kıyasla daha karmaşık ve yoğun olabilir. Fiziksel, zihinsel veya duygusal farklılıkları olan bu çocuklar, genellikle özel tıbbi ve terapötik ihtiyaçlara sahiptirler (Dost vd., 2024; Fabillah vd., 2015; Fernando vd., 2017; Wahdan ve El-Nimr, 2018). Bu durum ebeveynlerin, çocuklarının sağlık durumunu yönetme ve uzun vadeli tedavi stratejileri geliştirme konusunda sürekli bir endişe ve stres yaşamalarına neden olabilir (Abucay vd., 2022; Caicedo, 2014; Eldeniz Çetin ve Sönmez, 2019; Kahraman ve Çetin, 2015; Sarkar vd., 2016). Özellikle acil durumlar veya beklenmedik komplikasyonlarla karşılaşıldığında, anne-babaların duygusal ve psikolojik olarak desteklenmeleri önemlidir (Bilik ve Akdağ, 2023; Kawasaki vd., 2021). Bahsedilen sağlık sorunları genellikle kronik veya uzun süreli olabilir (Taylor vd., 2010). Kronik sağlık sorunları, bağışıklık sistemi zayıflığı veya iletişim zorlukları gibi durumlar, afetler sırasında en savunmasız gruplar arasında yer alan özel gereksinime sahip bireylerin sağlık açısından yaşadığı riskleri arttırabilir (Mace ve Doyle, 2011; Murray, 2020; Reilly, 2015; Rofiah vd., 2021). Yüksek oranda yayılma olasılığı bulunan salgın hastalıklar vb. durumların yarattığı koşullar, özellikle immün sistemleri zayıf olan bireyler için tehlike oluşturabilir (Barbato 2021; Ko vd., 2013; Peek ve Stough, 2010). Özel gereksinime sahip bireylerin günlük yaşamlarında zaten var olan zorluklar, salgın sürecinde daha da artabilir ve ailelerini toplumsal, psikolojik, ekonomik vbe benzeri pek çok açıdan etkileyebilir (Dhiman vd., 2020; Pakalın ve Mersin, 2023; Stough vd., 2017).

Toplumların yaşadıkları salgın dönemleri insanları sadece sağlık açısından değil, aynı zamanda sosyo-psikolojik olarak da etkilemektedir (Fong ve Larocci, 2020; Yıldırım, 2020). Çünkü afet dönemlerinde yaşanan ruhsal zorluklar, bireylerin psikolojik direncini ve başa çıkma mekanizmalarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aker ve Karakaya 2017). Çin' de, 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkarak küresel çapta yayılan COVID-19 salgın hastalığı sürecinde ölüm oranının çok yüksek olması, hastalığın hızlıca yayılması, seyreden ağır belirtiler, aşının bulunamaması, etkili tedavi eksikliği ve belirsizlik süreci de

bireylerde kaygı ve stresi arttırmıştır (Salihoğlu, 2021; World Health Organization [WHO], 2020). Öte yandan, aileler, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamada maddi ve manevi olarak yetersiz kalmış, bu da stres, üzüntü, ruhsal çöküntü ve gerginlik gibi belirtilere yol açmıştır (Cohrs ve Leslie, 2017; Fong ve Larocci, 2020). Özellikle ebeveynin yaşı ve ailenin sosyoekonomik durumu, ebeveynlerin çocuklarının fiziksel ve ruh sağlığı konusundaki korkuları, potansiyel iş kaybı konusundaki endişeleri ve çocuk bakımının da stresin artmasına yol açtığı saptanmıştır (Fong ve Larocci, 2020). Bu sorunlarla ve belirtilerle ilişkili olarak da COVID-19 süreci bireylerde depresyon, stres, travma ve kaygı gibi psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Genç vd., 2021).

Tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 pandemisi süreci, özel gereksinime sahip çocuklar ve ailelerine de fazlaca olumsuzluk yaşatmıştır. Özel gereksinimli çocukların eğitimindeki ve birçok konuda yaşanan aksaklıklar, aileleri ekonomik, duygusal ve bireysel olarak etkilemiştir (Yavuz, 2021). Bilindiği üzere, mevcut eğitim-öğretim faaliyetlerinin yeni bir süreç ve döneme evrilmesini zorunlu kılan salgın sürecinde, bulaş riskini en aza indirmek amacıyla yüz yüze eğitime ara verilmiş ve eğitim kurumlarında uzaktan eğitim, çevrim içi eğitim ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden eğitime geçilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Uzaktan eğitim süreci, özel gereksinimli çocuklar için oldukça zorlayıcı olmuştur. Yetersizliğe sahip çocukların bakımı, davranış problemleri ve ekonomik yönden ihtiyaçlarını karşılama gibi faktörler, ailelerin yaşadığı baskıyı artırırken, aynı zamanda ebeveynleri çocuklarının eğitimiyle de ilgilenmeye zorlamıştır (Kalb vd., 2021; Karip, 2020). Diğer bir deyişle, özel gereksinimi veya kronik rahatsızlığı olan bir çocuğun bakımı kendi içinde stresli olmakla kalmamış, aynı zamanda pandemi kısıtlamalarının etkileri çocuk bakımı için sosyal desteği azaltmış ve gelir kaybı nedeniyle mali kaygıyı da artırmıştır (Van Tilburg vd., 2020). Bu durumlar da özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin birçok zorlukla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır.

Pandemi gibi olağanüstü süreçlerde, koruyucu sağlık hizmetleri ve psikososyal destek hizmetlerinin etkinliğini artırmak ve kapsamını genişletmek için gerekli çalışmalar

yapmak ve bu hizmetlere ulaşılabilirliği kolaylaştırmak önemlidir (Çelik ve Çak, 2021; Chen vd., 2020). Arden ve Chilcot (2020) kriz dönemlerini atlamanın, salgının psikolojik etkilerini anlamak ve insanların bu sürece nasıl tepki verdiğini, başa çıkma stratejilerinin ne olduğunu ortaya çıkarmak için yapılan araştırmalara bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere yönelik yapılan çalışmaların alanyazında sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmektedir. Aile yaşantıları ve ihtiyaçları çeşitli değişkenler açısından incelenmiş olsa da pandemi sürecinde özel gereksinimli çocuğu bulunan ebeveynlerin stres düzeyleri, sosyal desteği ve psikolojik iyi oluşlarıyla ilgili kısıtlı sayıda çalışmalara rastlanmıştır. Örneğin, Ren vd. (2020) özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin durumluk kaygılarını ve ebeveyn stresi, sosyal destek ve diğer ilgili değişkenlerin ebeveynlerin kaygısı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçları; ebeveynin eğitim durumunun, ailenin aylık gelirinin ve çocuğunun engel türünün ebeveynlerin durumluk kaygısını önemli ölçüde farklılaştırdığını göstermiştir. Bunlara ek olarak, salgın sırasındaki sosyal destek ebeveynlerin durumluk kaygısını olumsuz yönde yordarken; ebeveynlik stresinin ve ebeveynlerin ruhsal ve davranışsal sorunlarının ebeveynlerin durumluk kaygısını olumlu yönde yordadığı saptanmıştır (Ren vd., 2020). Bu sonuçlar COVID-19 sürecinde, özel gereksinimleri olan çocukların ebeveynlerinin, ebeveynlik stresi ile birlikte durumluk kaygılarını etkileyen ruhsal ve davranışsal sorunlar yaşadıklarını da göstermiştir. Nitekim Chen vd.'nin (2020) yaptıkları çalışmada da farklı zorluklara/engel türüne sahip çocukların ebeveynleri arasında da yaşanan zorlukların farklılık sergilediği saptanmıştır. İlgili araştırmada otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerinin, çocukları zihinsel engelli veya görme veya işitme bozukluğu olan ebeveynlere kıyasla ruhsal sağlık sorunları yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çocukların davranış sorunları ve ebeveynlerin psikolojik talepleri tüm ebeveynlerin ruh sağlığını yordayan ortak faktörler olup zihinsel engeli olan çocukları bulunan ebeveynlerin de ebeveynlik stresinin yüksek düzeyde olduğu bildirilmiştir (Chen vd., 2020). Kalb vd. (2021) ise pandemi döneminde otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu olan ebeveynlerin daha fazla stres yaşadıklarını belirlemişlerdir. Öte yandan aile

gelir düzeylerinin, özel ihtiyaçları olan çocukların psikolojik iyi oluşlarını etkilediği, daha yüksek gelir düzeylerinin daha iyi duygusal sonuçlarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Alrayes, 2023). Bu bağlamda da özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynlerinin, tipik gelişen çocukların ebeveynlerine kıyasla daha yüksek düzeyde stres, daha düşük düzeyde psikolojik iyi oluş ve daha fazla depresif belirtiler deneyimleyebilecekleri alanyazında vurgulanmaktadır (Cusinato vd., 2020). Özetle, eğitim ve terapötik hizmetlere erişim eksikliği, bakım desteğinin kaybı ve günlük rutinlerdeki aksaklıkların, özel gereksinime sahip çocukların ve ebeveynlerinin iyi oluşunu doğrudan etkilemiş olmasının muhtemel olduğu söylenebilir.

Ailelerin hem çocuklarına sundukları ebeveynlik hem de kendi iyilik halleri karşılıklı birbirlerini etkilemektedir (Beresford vd., 2010). Araştırmacılara göre ebeveynlerin iyi oluşları çocuklarının durumuyla, çocuklarının iyi oluşları da ebeveynlerin durumuyla yakından ilişkilidir (ör. Smith ve Grzywacz, 2014). Nitekim aile sistemleri yaklaşımında, Murray Bowen (1966; 1974) ve diğer alanın öncülerinden bu yana ebeveynlerin ailedeki belirleyici rolüne değinilmiştir. Aynı şekilde, aile sistemleri yaklaşımına göre aile alt sistemleri arasında karşılıklı belirleyiciliğe dayalı ilişkiler mevcuttur. Dolayısıyla, özel gereksinimli olsun veya olmasın çocukların iyi oluşları ile ebeveynlerin iyi oluşları arasındaki ilişki alanyazında vurgulanmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere, özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin ekstra zorlukları olduğundan, bu zorluklarla nasıl baş ettiklerini incelemek, bu ailelerin uzun vadede güçlendirilmesi çalışmalarına ışık tutacak kuramsal birikime katkı sağlayacaktır. Kaldı ki özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin ruh sağlığına dikkat edilmesi, daha fazla sosyal destek sağlanması ve ebeveynlik stresini azaltmaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiği de alanyazında vurgulanmaktadır (ör. Chen vd., 2020). Öte yandan Clemens vd. (2021) ebeveynlerin çocukları ile ilgili rollerinin ve ekonomik durum gibi sosyodemografik özelliklerinin ebeveynlerin pandemi ile baş etmelerini etkilediğini ve baş etme becerileri düşük düzeyde olan ebeveynlerinin de çocuklarına ihmal ve istismar davranışı sergileyebildiklerini bildirmektedirler. Diğer bir

deyişle, ebeveynlere yönelik yapılacak çalışmaların dolaylı olarak çocukları etkileyebildiği ve onların iyi oluşlarına katkı sağlayabileceği de söylenebilir.

Pandemi öncesinde dahi özel gereksinime sahip bireylerin ve bakımverenlerinin, genellikle toplumun sunduğu hizmetlere erişimdeki eksikliklerden zorluk yaşayabildikleri alanyazından bilinmektedir (Al-Biltagi, 2022; Ashworth, 2023; Dobosz, 2023; Mace ve Doyle, 2017; Mayer vd., 2004; Singh vd., 2020). Ancak, pandeminin getirdiği sosyal izolasyon, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimdeki kısıtlamalar ve ekonomik belirsizlik gibi faktörler bu zorlukları daha da artırmıştır (Khattar vd., 2022; Mularczyk-Tomczewska, 2022; Navas vd., 2021; Teixeira vd., 2022; Vasiliadis vd., 2023). Özellikle, pandemi döneminde özel gereksinime sahip bireylerin ihtiyaçlarının artması, bu kesiminin toplumdaki daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir (Houtrow vd., 2020; Mete Yeşil vd., 2022). Duygu düzenleme ve başa çıkma stratejileri ve sosyal destek gibi faktörler ve ailelerin bu afetlere nasıl yanıt verdikleri, bu durumla nasıl başa çıktıkları üzerinde kritik bir etkiye sahiptir ve bu da ebeveynlerin çocuklarını destekleme becerilerini ve dolayısıyla çocuklarının iyi oluşunu etkileyebilmektedir (Li ve Zhou, 2021; Miller vd., 2012). Bu yönleriyle, insan haklarına saygının gereğince, pandemi döneminde bu kesimin ihtiyaçlarının öncelikli olarak ele alınması ve desteklenmesi önemli bir toplumsal sorumluluktur (Lavin vd., 2012; Martinho ve Escudeiro, 2021; Wartoyo ve Prasetyo, 2021). Tüm bu nedenlerle pandemi döneminde özel gereksinimi olan çocukların ebeveynlerinin stresle başa çıkma, anne-baba sosyal desteği ve psikolojik iyi oluş puanları ile sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinin önemli olduğu ve alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ailede özel gereksinime sahip bir çocuğun varlığı, birçok açıdan stres yaratmakta ve aile işlevini kısıtlamaktadır (Baxter vd., 2000, Dönmez vd., 2001; Kaner, 2004). COVID-19 pandemisinden önceki dönemlerde de özel gereksinimi olan çocuğu bulunan ebeveynlerin,

çeşitli zorluklarla karşılaşmakta oldukları (Butler vd., 2019; Swick ve Hooks, 2005) ve zaman kısıtlılığı, tıbbi veya diğer konularla ilgili artan masraflar, çocuğa bakım vermenin zorluğu, düşük ekonomik gelir ve işsizlik gibi sorunların anne-babaların psikolojik ve fiziksel sağlığını etkileyen unsunlar olduğu alanyazında ifade edilmektedir (ör. Brehaut vd., 2011). Pandemi sürecinde ise okulların kapanması, iş kayıpları, maddi sıkıntılar ve artan sorumluluklar gibi nedenlerle ebeveynler psikolojik olarak daha fazla yıpranmışlardır (Yıldırım Parlak vd., 2021). Nitekim pandemi döneminde özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerle yapılan araştırmalar bu ailelerin stres düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir (Çölgeçen ve Çölgeçen, 2020; Göksu ve Kumcağız, 2020; Ren vd., 2020). Örneğin, özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerle yapılan bir araştırmada ebeveynlerin eğitim durumunun, ailenin aylık gelirinin ve çocuğunun engel türünün ebeveynlerin durumluk kaygısını önemli ölçüde farklılaştırdığını, salgın sırasındaki sosyal desteğin ebeveynlerin durumluk kaygısını olumsuz yönde yordarken; ebeveynlik stresinin ve ebeveynlerin ruhsal ve davranışsal sorunlarının ebeveynlerin durumluk kaygısını olumlu yönde yordadığı saptanmıştır (Ren vd., 2020).

COVID-19 döneminde anneler, bir yandan aile içi ilişkiler ve problem davranışları yönetirken diğer yandan çocuklarının eğitimleri için gerekli olan uyarlamaların ve aile eğitimi eksikliğinden kaynaklanan zorluklarla başa çıkmak durumunda kalmışlardır (Yıldırım Parlak vd., 2021). Bu durum, aile içinde sosyal ve psikolojik destek ihtiyacını artırmakla birlikte, pandemi şartlarından ötürü destek kaynaklarına erişimde yaşanan sorunlar, ebeveynleri olumsuz yönde daha fazla etkilemiştir (Hung vd., 2009; Yıldırım Parlak vd., 2021). Çocukların eğitime devam edemeyip evde kalmaları, aile üyelerinin ve çocukların sokağa çıkmak veya ev haricinde erişimlerinin olduğu etkinlik ve kaynaklardan uzak kalmak durumunda olmasına ek olarak, pandeminin yol açtığı ekonomik sorunlar ve virüsü kapmaya ilişkin endişeler gibi etmenler düşünüldüğünde bu ebeveynlerin olağan zamanlarına kıyasla daha yüksek stres yaşayabilecekleri düşünülebilir. Nitekim pandemi dönemini ele alan bir çalışmada da ebeveynin yaşı ve ailenin sosyoekonomik durumu,

ebeveynlerin çocuklarının fiziksel ve ruh sağlığı konusundaki korkuları, potansiyel iş kaybı konusundaki endişeleri ve çocuk bakımının da özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin stres düzeylerinin artmasına yol açtığı saptanmıştır (Fong ve Larocci, 2020).

Salgın hastalıklar gibi bireylerin ve toplumların tüm hayatlarına etki eden süreçlerde, özellikle birden fazla yetersizliği olan çocukların ve ebeveynlerinin eğitim, sağlık ve sosyal alanlardaki ihtiyaçlarının belirlenmesi, uzun vadeli stratejik planlamalar yapılabilmesi açısından büyük öneme sahiptir (Sardohan Yıldırım ve Bozak, 2021). Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından belirlenen 11. ve 12. Kalkınma Planı'nda da afet durumlarında birey, aile ve topluma yönelik psikososyal destek hizmetlerinin sunulması hedeflenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019; 2023). Bilindiği üzere, destek hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulabilmesi için de öncelikle ihtiyaçların belirlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, pandeminin bireyler ve ebeveynler üzerindeki psikolojik etkilerini incelenirken, olumsuz sonuçlara engel olabilmek adına gruplara özgü kimi risk faktörlerinin değerlendirilmesi önemlidir (Genç vd., 2021).

Alanyazın incelendiğinde pandemi döneminde ebeveynlerin, COVID-19 döneminde çocuklarının ve kendi ihtiyaçlarının ve profesyonel desteğe yönelik artan ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması konusunu dile getirdikleri çeşitli çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir (Demiröz vd., 2021). Sardohan Yıldırım ve Bozak (2021) özel gereksinimi olan çocukların ve ailelerinin psikolojik gereksinimlerinin belirlenmesini önermişlerdir. Benzer şekilde, bazı araştırmacılar da ebeveynlerin COVID-19 döneminde nasıl etkilendiğini ve bu süreçle başa çıkma yöntemlerini görgül olarak anlaşılmasına ışık tutacak araştırmaların gerekliliğini vurgulamışlardır (ör. Başaran ve Aksoy, 2020; Çelik ve Çak, 2021). Öte yandan bazı çalışmalar da salgın sürecinde ebeveynleri etkileyen değişkenleri ve ailelerin ev ortamında süreci nasıl geçirdiklerine dair başa çıkma yöntemlerinin irdelenmesine ihtiyaç duyulduğunu (Başaran ve Aksoy 2020) ve savunmasız bir grup olan özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin daha fazla psikolojik yük taşıyacakları için tüm

toplumun, bu zor dönemi daha iyi atlatalmalarına yardımcı olmaları için bu çocukların ebeveynlerine daha fazla ilgi göstermeleri gerektiğini (Ren vd., 2020) göstermiştir.

COVID-19 pandemi süreci sonrası özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarıyla geçirdiğı süreci stresle başa çıkma, anne-baba sosyal desteğı ve psikolojik iyi oluş ve bazı sosyodemografik özellikleri bağlamında değerlendirmek ve ebeveynlerin ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, alanyazına önemli katkılar sunabilir. Bununla birlikte, bu değişkenlerin ele alındığı bir çalışma anne-babalara günlük hayatta karşılaşılabilecekleri zorluklarla baş etmelerinde ve pandemi döneminde yaşadıkları stres durumunu arttıran faktörleri anlamada yardımcı olabilir (Ueda vd., 2020). Ebeveynlerin iyi oluşunu etkileyen faktörlerin belirlenmesiyle de salgın döneminde bir arada pek çok zorluğu deneyimleyen özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin, bu süreçte ve sonrasında karşılaştıkları sorunlara yönelik müdahale çalışmalarının yapılması için de bir kaynak sunabilir. Öte yandan bundan sonraki salgınlar için de çözüm önerileri oluşturularak önleme çalışmaları gerçekleştirilebilir. Başka bir deyişle, ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarının, stresle başa çıkma yöntemlerinin, sosyal desteklerinin ve iyi oluşları için olası risk faktörleri olabilecek bazı sosyodemografik özelliklerinin incelenmesinin hem kendilerine sunulacak hizmetlerin planlanmasına hem de ilgili alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca, Türkiye'deki örgütlenmeleri ve işleyişleri iç içe olan özel eğitim ve rehberlik ve psikolojik danışma alanlarının ortak kapsamı olan değişkenlere ilişkin çalışmalar yapılmasının hem Rehabilitasyon Psikolojik Danışmanlığı alanyazınına hem de ilgili alanların çokça ihtiyaç duyulan uygulamalarına yol göstereceğı ve yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim alanyazında da psikolojik danışmanların özel gereksinime sahip çocuklar ve onların bakımverenlerine yönelik çalışmalarının kısıtlı sayıda olduğu, bu alanda yapılacak araştırmalara ve uygulamalara ihtiyaç olduğu bildirilmektedir (Cornell, 2008; Fareo, 2015; Tarver-Behring ve Spagna, 2017; Uslu ve Girgin, 2009).

Araştırma Problemi

Bu tez çalışmasında “*Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin COVID-19 Pandemisi sonrasında bazı sosyodemografik özellikleri ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?*” ve “*Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek puanları ebeveynlerin psikolojik iyi oluş puanlarını yordamakta mıdır?*” sorularına yanıt aranmıştır. Bu bağlamda aşağıda belirtilen alt problemler oluşturulmuştur.

Alt Problemler

Çalışmanın alt problemleri aşağıda sunulmuştur.

1. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin bazı sosyodemografik özellikleri (bakımverenin anne ya da baba olması, ailenin gelir düzeyi, annenin ve babanın eğitim durumu, annenin ve babanın çalışma durumu, çocukların tanıları, ebeveynin pandemi dönemindeki sorunlarıyla baş edebilme durumu, pandemi döneminde ebeveynin çocuğunun sorunlarıyla baş edebilme durumu) ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
 - 1a. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin çocuğunun annesi ya da babası olma durumuna göre stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
 - 1b. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin gelir düzeyi ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1c. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin eğitim durumu ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1d. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin çalışma durumu ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1e. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarının tanıları ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1f. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin pandemi dönemindeki sorunlarıyla baş edebilme durumu ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1g. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin pandemi döneminde çocuğunun sorunlarıyla baş edebilme durumu ile stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma ve algılanan sosyal destek puanları psikolojik iyi oluş puanlarını yordamakta mıdır?

Sayıtlılar

Araştırmada yer alan katılımcıların lme aralarındaki sorulara gerçeğe en yakın şekilde cevap verdikleri öngörülmektedir. İkinci olarak, çalışma grubundaki katılımcıların özel gereksinime sahip çocukları olan ebeveynlerin genel özelliklerini temsil ettiği varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu tez çalışmasının bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar:

1. Araştırmanın verileri Millî Eğitim Bakanlığına bağlı rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihinsel yetersizlik, otizm ve öğrenme güçlüğü tanılarında birine sahip çocuğu olan ebeveynlerin ölçeklere verdikleri yanıtlar ile sınırlıdır. Farklı yetersizlik türüne sahip çocuğu olan ailelerin çeşitlenen ihtiyaçları olabileceğinden, bu araştırmanın çalışma grubunda yer alan ebeveynlerden elde edilen bilgiler; benzer tanı grubuna ve sosyodemografik özellikleri bulunan çocuğu olan ebeveynlere genellenebilir.

2. Araştırma bulguları Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeğinin (Koca Ballı ve Kılıç, 2016), Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeğinin (Kaner, 2010) ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin (Telef, 2011;2013) ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

3. Araştırmanın verileri COVID-19 döneminin karantina uygulamaları sonrasında toplandığı için elde edilen bulgular, bu zamansal süreç göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

4. Araştırmanın verileri uygun örnekleme yöntemiyle toplanmış olup çocuğu Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda öğrenim görmeyen ebeveynler çalışmaya dahil edilememiştir.

Tanımlar

Özel Gereksinimli Birey: Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (2018) özel gereksinimli bireyi, “Özel eğitim ihtiyacı olan birey” olarak tanımlamıştır. Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren birey olarak ifade edilir. Bu çalışma özel gereksinim bağlamında zihinsel yetersizlik, otizm spektrum bozukluğu ve öğrenme güçlüğü tanısı olan çocukların ebeveynleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özel gereksinimi olan çocuk ifadesi ile bu tanılara sahip çocuklar kast edilmektedir.

Yetersizlik: Alanyazında bireyin işlevini yerine getirememesi olarak tanımlanmaktadır (Eripek, 2005). Bu çalışmada ise yetersizlik kavramı zihinsel yetersizlik, otizm spektrum ve öğrenme güçlüğü bozukluğuna sahip çocuklar ile sınırlandırılmıştır.

Sosyal Destek: Bireyin, kendisine duyulan sevgi, değer ve önemin farkında olduğu, aynı zamanda karşılıklı sorumluluklarının bulunduğu bir sosyal ağ içinde yer aldığına dair algılayışıdır (Cobb, 1976). Bu çalışmada ebeveynlerin belirli türlerde değil, genel anlamda çevrelerinden algıladıkları sosyal destek incelenmiştir. Bu destekler sosyal birliktelik desteği, bilgi desteği, duygusal destek ve bakım desteğidir.

Psikolojik İyi Oluş: Psikolojik iyi oluş; pozitif duygular, zorluklarla başa çıkabilme, sağlıklı ve destekleyici ilişkiler, anlamlı yaşam ve kişisel gelişimden oluşan bir yapıdır (Seligman, 2011).

Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Stresle başa çıkma, bireylerin stres faktörlerinin etkisini yönetmek ve hafifletmek için kullandıkları çeşitli stratejileri içerir (Dewe, 1990). Stresle başa çıkma yöntemleri problem odaklı, duygu odaklı ve kaçınma odaklı vb. stratejilerden oluşan bir süreçtir (Compas vd., 2001).

Bölüm 2

Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar

Bu bölümde özel gereksinim kavramına ve özel gereksinimlerin türlerine göre sınıflandırmasına yer verilmiştir. Daha sonra özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin baş etme stratejileri, destek kaynakları ve psikolojik iyi oluşlarına ilişkin yapılan araştırmaların olduğu “ilgili araştırmalar” kısmı sunulmuştur.

Özel Gereksinim ve Özel Gereksinimlerin Sınıflandırılması

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (2018) özel gereksinime sahip birey, “özel eğitime ihtiyaç duyan birey”; “bireysel gelişim özellikleri ve eğitim performansı bakımından akranlarından belirgin bir şekilde ayrılan bir birey” olarak tanımlanmaktadır. Özel gereksinimli birey tanımı; davranış problemleri yaşıyan, bedensel ya da duysal yetersizliği olan, zihinsel engeli bulunan veya üstün yetenekli tüm bireyleri kapsamaktadır (Eripek, 2005).

Özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler, birçok yönden benzer niteliklere sahip olabilirken, belirli yönlerde birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler. Bu sebeple, özel eğitime ihtiyacı bulunan bireyler için belirli kategorilere ayrılmalarını gerektiren bir sınıflandırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sınıflama şu şekildedir (MEB, 2018):

- İşitme yetersizliğine sahip bireyler
- Görme yetersizliğine sahip bireyler
- Duygusal uyum güçlüğüne sahip bireyler
- Bedensel yetersizliğe sahip bireyler
- Dil ve konuşma güçlüğü olan bireyler
- Sosyal uyum güçlüğü çeken bireyler
- Süreğen hastalığa sahip bireyler

- Üstün zekâlı veya özel yetenekli bireyler
- Otizm spektrum bozukluğu olan bireyler
- Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuna sahip bireyler
- Zihinsel yetersizliğe sahip bireyler
- Özel öğrenme güçlüğü olan bireyler
- Birden çok alanda yetersizliği olan bireylerdir.

Yetersizlik ve Yetersizlik Türleri

Yetersizlik kavramı ise bireyin vücudundaki bazı organların işlevlerini yerine getirememesidir. Bu tanım, üstün yetenekli bireyleri kapsamadığından alanyazında tüm grupların tamamını kapsayacak ölçüde “özel gereksinimli birey” ifadesi kullanılmaktadır (Eripek, 2005). Öte yandan yetersizliği olan bireylerin yetersizlik türü, derecesi ve nitelikleri arasında önemli farklılıklar görülebilmektedir. Bu çeşitlilik, yetersizlikleri sahip oldukları özelliklere göre çeşitli gruplara ve düzeylere ayırmayı gerektirmektedir (Boissonnat ve Mormiche, 2004; Farmer vd., 2013; Liege-Rott, 1981; Vez ve Vader, 1994). Bu bağlamda yetersizlik alanları ve bu alanların özellikleri aşağıda sunulmuştur.

Görme yetersizliğinden etkilenen bireyler. Görme yetisini tamamen ya da kısmen kaybederek özel eğitim hizmetlerine ihtiyaç duyan bireylerdir (MEB, 2006). Eğitsel olarak görme yetersizliği; tamamen kör, fonksiyonel kör -çok az görme yetisine sahip olup daha çok işitme ve dokunma duyusunu kullananlar- ve az gören -görme temel araçtır- bireyler olarak sınıflandırılır (Heward, 2003). Görme yetersizliği olan bir çocuğun görmesinin keskinliği, görme alanı, var olan görme yetisini kullanabildiği ortamlar ve dikkat edilmesi gereken hususi durumlarının bilinmesi, bu alanlarda desteklenmesi ve birtakım çevresel düzenlemelerin yerine getirilmesi gerekmektedir (Küçüközyiğit vd., 2021). Aynı zamanda bireylerin yetersizlikten etkilenme derecesi farklılaştığından, ağır veya hafif düzeyde görme kaybı yaşayan veyahut ışık algısı olan veya olmayan kişilere öğretilecek kavramlar, öğretim materyali ve yöntemi farklılaşmaktadır (Lieberman, 2005; Karacaoğlu, 2009). Bu bağlamda

total görme kaybı yaşayan birey için Braille Alfabesi, sesli kitaplar, kimi ses aygıtları gibi, bireylerin dokunma ve işitme gibi duyularıyla algılamalarına imkân veren alternatif yöntemlerin kullanılması gerekmektedir (Colclasure vd., 2016).

İşitme yetersizliğinden etkilenen bireyler. Kişinin duyumsayabileceği düzeydeki sesin işitme yolundan geçerek beynin işitme merkezinde algılanabilmesiyle, işitme gerçekleşir. İç kulakta, işitme sinirinde veya beyinde bulunan işitme merkezinde herhangi bir hasarın oluşması, duyuşal-sinirsel işitme kaybına veya kişinin normal frekanstaki sesleri işitmesinde zorluklar yaşamasına sebep olabilmektedir (Cesur ve Yıldız Bıçakçı, 2018; Lieu vd., 2020). İşitme duyarlılığın tamamen ya da kısmen kaybı sonrası konuşabilme, dili kullanabilme ve iletişim kurmada yaşanan zorluklar kişiyi bilişsel, sosyal-duyuşal, akademik alanlarda etkileyebilir ve birey özel eğitim desteğine ihtiyaç duyabilir (MEB, 2006; Yılmaz, 2021). Var olan işitme kalıntısını en verimli şekilde kullanabilmek için işitme cihazları mevcut olduğu gibi, ileri düzey sensörinöral işitme kayıplarında ise koklear implant ile işitme desteği sağlanmaya çalışılmaktadır (Contrera vd., 2016; Sümer vd., 2017).

Bedensel yetersizlikten etkilenen bireyler. Ortopedik yetersizlikten etkilenme, bireyin vücudunun bir kısmına veya tamamına etki edecek düzeyde kas, sinir, eklem veya iskelet sisteminde bozulma meydana gelmesi sonucu; kişinin fiziksel aktivitelerinin çoğunun sınırlanması, kimi yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için özel eğitim desteğine ihtiyaç duymasıdır (Atıcı, 2007; MEB, 2006; Mitchell ve Syncher, 1997). Ortopedik yetersizlikler: Doğuştan meydana gelen yetersizlikler, kol veya bacağın eksik olması, kalça çıkığı vb. gibi; merkezi sinir sisteminin zedelenmesiyle birlikte oluşan yetersizlikler, çocuk felci, spina bifida, serebral palsi, multiple skleroz, omurilik zedelenmesi vb. gibi; kas-iskelet sisteminin bozulması sonucu ortaya çıkan yetersizlikler, skolyoz, romatoid artrit, musküler distrofi vb. gibi; hastalık veya kazalar sonucu meydana gelen yetersizlikler olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır (Ekinci 2019; Keser, 2013).

Süreğen hastalıktan etkilenen bireyler. Süreğen hastalıklar; kişinin gün içindeki rutinlerini aksatan, uzun zamandan beri var olan, tedavisi mümkün olmayıp minimum üç ay

boyunca semptomlarını gösteren, bireyde kalıcı yetersizlik bırakabilen, bu nedenle de özel eğitim ihtiyacı doğuran hastalıklardır (Er, 2006; Halfon ve Newacheck, 2010; Kılıçarslan Törüner ve Büyükgönenç, 2017; Van der Lee vd., 2007). Süreğen hastalıktan etkilenen bireyin bakıma ihtiyacı vardır ve gözetim altında olması gerekmektedir (Er, 2006). Kronik hastalıklar, kalp damar yetmezliği, diyabet, anemi, sinir sistemi hastalıkları, serebral palsi, epilepsi, kanser vb. süreğen hastalık çeşitleri arasındadır (Çot Balcı, 2022).

Otizm spektrum bozukluğundan etkilenen bireyler. Otizm spektrum bozukluğu, sosyal etkileşim ve iletişimsel beceriler yönüyle yetersizlik yaşamak, ilgi ve etkinliklerdeki sınırlılık, tekrar eden örüntülerle kendini gösteren; dil, iletişim ve oyun becerilerinde gecikmeler ve aynı zamanda sıra dışı işlevselliğe sahip olunması durumudur (Diken, 2014). Otizm spektrum bozukluğu tanısı olan birey ise “sosyal etkileşim, sözlü ve sözlü olmayan iletişim ve etkinliklerdeki kısıtlı davranışları sebebiyle özel eğitim hizmetine ihtiyaç duyan birey” olarak ifade edilmektedir (MEB, 2018).

Otizm spektrum bozukluğu, yaşamın erken dönemlerinden itibaren süregelen bir gelişim bozukluğudur. Bu durum, yineleyici davranışlar, iletişim ve sosyal etkileşim becerilerinde sınırlılıklar ve stereotipik davranışlar gibi belirtilerle karakterizedir (World Health Organization [WHO], 1993). Otizm tanısı olan bireyler, genelde iletişim ve davranışsal açıdan diğer bireylerden farklılık gösterirler. Otizm tanılı bireylerin çoğu aynı zamanda zihinsel yetersizliğe sahip olabilir. İki uçlu bozukluk, depresyon, dikkat eksikliği, anksiyete, hiperaktivite, kurallara karşı gelme gibi sorunlar da bu bireylerde sıkça gözlemlenir. Yeme içme, sindirim, boşaltım sistemlerinde problemler ve uyku bozuklukları da otizm tanısı olan bireylerde yaygındır (Uğurlu, 2019).

Dil ve konuşma güçlüğüne sahip bireyler. DSM-5'e göre nörogelişimsel bozukluklar kategorisinde iletişim bozukluğu olarak tanımlanan dil ve konuşma bozukluğu, dil kazanma sürecinde beklenen örüntülerin gerçekleşmemesiyle meydana gelmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Konuşmanın ritminde, akıcılığında, sözcüklerin vurgularında, bilişsel olarak meydana gelmesi gereken organizasyonda problemlerin

yaşanmasıyla konuşma bozukluğu yaşanmaktadır (Acarlar, 1995). Yaşanan durum incelendiğinde, kişinin merkezi sinir sisteminde, kimi becerilerine gözle görülebilir derecede yansıyan işlevsel bir bozulmanın olduğu bilinmektedir (Trauner vd., 2000). Uluslararası Tanısal Sınıflandırma Standartlarına (ICD-10 kodları) göre konuşma ve dil özel bozuklukları; artikülasyon bozukluğu, alıcı (reseptif) dil bozukluğu, konuşma ve dile ait gelişimsel bozukluklar, gelişimsel konuşma ve dil bozuklukları, ifade edici (ekspresif) dil bozukluğu ve epilepsi ile birlikte edinilmiş afazi (Landau-Kleffner Syndrome) olarak sınıflandırılmıştır (World Health Organization [WHO], 1993).

Üstün zekâlı veya özel yetenekli bireyler. Üstün yetenekli bireyler, Maker ve Nelson (1996) tarafından; hızlı ve kolay öğrenme, geniş bir hafıza kapasitesine sahip olma, problem çözme, ilişki kurma ve alternatifleri hesap etme açısından olağanüstü bir beceriye sahip olma özellikleriyle tanımlanmıştır. Üstün yetenekli bireylerin belirlenmesi için detaylı bir tarama sisteminin uygulanması gerektiği alanyazında belirtilmektedir. Sadece zekâ veya performans testlerinin yeterli olmayacağı, tanılmak için bütün bir süreci ölçmenin gerektiği; bu süreçte bilişsel beceriler, kişinin öğrenme ve öğretme süreci, sabır, benlik imajı, öz denetim, içsel veya dışsal motivasyon, stres yönetimi gibi bilişsel olmayan süreçlerin ve vicdan, ahlak, deneyimlere açık olma gibi bireysel özelliklerin de öğrencinin akademik, kişisel ve sosyal başarılarına etki edeceği düşünülmektedir (Almeida vd., 2016; Renzulli ve Gaesser, 2015; Subotnik vd., 2011).

Zihinsel yetersizlikten etkilenen bireyler. Zihinsel yetersizlikten etkilenen bireyler, yetersizliklerinin şiddetine bağlı olarak hafif, orta ve ağır olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bireylerin yaklaşık %90'ı hafif düzeyde etkilenirken, %10'a yakın bir kısmında ise orta ve ağır düzeyde zihinsel yetersizlik görülmektedir (Eripek, 2003). Zihinsel yetersizlik; zihinsel işlevler, sosyal ve pratik uyum becerilerinde ortalama seviyeye göre belirgin bir gerilik durumunu ifade etmektedir (Noten vd., 2021; Tan vd., 2013). Ayrıca, bu bireyler, iletişim, öz bakım, ev yaşamı, iş yaşamı ve akademik işlevler gibi çeşitli uyumsal davranış alanlarında sürekli olarak sınırlılıklar yaşarlar. Tüm bu sınırlılıkların 18 yaşından

önce ortaya çıkması önemli bir kriterdir (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities [AAIDD], 2017).

Zihinsel yetersizliği olan bireylerin bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimleri sınırlı ve yavaştır (Eripek, 2009). Fakat bu sınırlılıklar yalnızca bireyi değil, aile üyelerini de etkilemektedir. Yaşam boyunca sürebilecek günlük bakım ihtiyaçları, sıkça oluşan sağlık sorunları, sosyal uyum ve davranış sorunları, ebeveynlerin maddi, sosyal ve psikolojik açıdan çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır (Togay ve Güçray, 2018).

Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğundan etkilenen bireyler.

Nörogelişimsel bir bozukluk olan dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunda (DEHB) dikkat eksikliği; düzensizlik, kişinin yaşından beklenmeyecek düzeyde yapması gerekenleri tamamlayamama, sıklıkla eşyalarını kaybetme, belirli bir şeye odaklanamamaya açıklanırken, aşırı hareketlilik yani hiperaktivite ise dürtüsellikle, sabırsızlıkla bağdaştırılır ve DSM-5'e (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013) göre "dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik bozukluğu" olarak tanımlanır. Çocukluk çağında meydana gelen dışa vurum bozukluklarıyla birlikte seyreden DEHB, çoğunlukla yetişkinlik döneminde de varlığını göstermektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013; World Health Organization [WHO], 1993).

Birden çok alanda yetersizliği olan bireyler. Gelişimlerinde birden fazla alanda yetersizliğe sahip olan bireyler, bilişsel, sosyal, fiziksel, duyuşsal alanlarda zorluklar yaşamaktadırlar (Sardohan Yıldırım ve Bozak, 2021). Yani birden çok alanda yetersizliği olan bireyler, çoklu yetersizliğe sahiptir denilebilir. Bu durum ise iki ya da daha fazla yetersizliğin kişiyi birbirine yakın düzeyde etkilemesidir (Sarı, 2013). Çoklu yetersizlikte zihinsel yetersizlik, işitme veya görme yetersizliği, otizm vb. gibi engel türlerine; serebral palsi, epilepsi, down sendromu gibi süreğen hastalıklar eşlik edebilmektedir (Mansell, 2010). Bağımsız yaşam becerilerine çok sınırlı düzeyde sahip olan bu bireyler, çevrelerinden aldıkları destekle hayatlarını sürdürmektedirler (Westling ve Fox, 2009).

Özel öğrenme güçlüğünden etkilenen bireyler. Özel öğrenme güçlüğü, günümüzde kullanılan tanımına en yakın haliyle 1963'te Kirk tarafından "Learning Disability"

olarak adlandırılmıştır. Daha önceki yıllarda öğrenme güçlüğü olan çocukların beyinde bir hasar olduğu düşünülürken ya da “algısal olarak engelli” diye adlandırılırken; Kirk, “öğrenme güçlüğü” kavramını zekâ geriliğinden bağımsız görerek, bu güçlüğü dil, konuşma, okuma ve iletişim becerilerinde meydana gelen bazı gelişimsel bozuklukları olan bireyleri kapsadığını ifade etmiştir (Kirk ve Lord, 1974). Öğrenme güçlüğü, bireylerin belirli öğrenme alanlarında normatif beklentilerin altında performans göstermeleriyle karakterize edilen bir durumdur. Bu durum, bilişsel süreçlerde yaşanan güçlükler nedeniyle genellikle okuma, yazma, matematik gibi temel beceri alanlarında ortaya çıkan güçlükleri içermektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013).

Öğrenme güçlüğü yaşayan bireylerin, bellek, dikkat, dil işleme gibi bilişsel alanlarda sorunlar yaşadığı düşünülmektedir (Moreau ve Waldie, 2015). Özel öğrenme güçlüğüne kesin nedeni net olarak bilinmemekle birlikte genetik faktörler, beyin gelişimi, çevresel etkenler ve öğrenme sürecindeki farklılıklar gibi birçok faktörün etkileşimi olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, ailede öğrenme güçlüğü geçmişi olan bireylerde bu durumun daha sık görüldüğü gözlemlenmiştir (Bhate ve Wilkinson, 2006; Büttner ve Hasselhorn, 2011). Tanı süreci genellikle bir dizi değerlendirme aracını içerir. Bu araçlar bireyin bilişsel, görsel, uzlamsal, akademik, duyuşsal alanlardaki yeteneklerini değerlendirir (Mammarella ve Cornoldi, 2014; Proctor ve Prevatt, 2003). Erken tanı, kişiselleştirilmiş öğrenme planları ve pozitif bir çevre, özel öğrenme güçlüğü yaşayan bireylerin güçlü yönlerini geliştirmelerine yardımcı olabilir (Devi vd., 2021). Uygun destek ve yönetim ile bu kişilerin potansiyellerini ortaya çıkarmak mümkündür (Vaughn ve Fuchs, 2003). Bireyleri desteklerken teknolojiye meydana gelen gelişmelerden yararlanmak, öğrenme güçlüğüne kavramsallaştırılması için önemli bir rol oynayacaktır.

Psikolojik İyi Oluş Kavramı

Psikolojik iyi oluş bireyin genel mutluluğunu, yaşamdan aldığı doyumunu ve zihinsel ve duygusal sağlığını kapsayan bütüncül bir yapıdır (Dhanabhakya ve Sarath, 2023). Kişinin

minimum hastalık riski ile maksimum seviyede sağlıklı olmaya yönelerek; aklının, ruhunun, bedeninin birbiri içinde bütünleştiği; anlamlı bir yaşam sürmeyi amaç edindiği, klinik, çevre, psikoloji, kişilik ve sağlık gibi tüm alanlarda işlevsel bir yaşam tarzına sahip olmasıdır (Owen vd., 2018). Dünya Sağlık Örgütü (2001) ise psikolojik iyi oluşu, kişinin kendi yetenek ve ilgilerini keşfedip geliştirdiği, yaşamında meydana gelen olumsuz durumların yarattığı stresle başa çıkabildiği, verimli bir biçimde çalışarak hayatının anlamına ve topluma katkı sağladığı iyi olma hali olarak tanımlamıştır. Bu kavram, psikolojik sağlık ve refah ile yakından ilişkilidir ve bireyin duygusal, zihinsel ve sosyal yönden olumlu bir durumda olmasını içerir (Felicia, 2009). Bu durum sadece mutlulukla ilgili değildir, aynı zamanda öz kabul, özerklik, çevresel hakimiyet, yaşam amacı ve kişisel gelişim gibi yönleri de içerir (Ho, 2015). Psikolojik iyi oluş, olumlu ilişkileri içeren, sosyal baskılardan bağımsız olmayı, öz kabulü, yaşamda anlam bulmayı ve dış çevre üzerinde kontrol sahibi olmayı içeren çok boyutlu bir kavramdır (Afriwilda ve Mulawarman, 2021).

İyi oluş terapisi, kabul ve kararlılık terapisi, yaşamı gözden geçirme terapisi ve pozitif psikoloji gibi çeşitli yaklaşımların, psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu bir etkisi olduğu alanyazında görülmektedir (Weiss vd., 2016). Psikolojik iyi oluşla ilgili geliştirilen modellerin ortak özelliği, sağlıklı psikolojiye sahip olan insan özelliklerini vurgulamasıdır (Owen vd., 2016). PERMA Modeliyle Seligman (2018) pozitif duyguların, anlamlı ilişkilerin, verimli olmanın, başarı elde etmenin ve anlamlı bir yaşam sürdürme gibi bileşenlerin denge içinde olması gerektiğini savunmaktadır. Bu denge bireylerin tatmin edici bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olarak psikolojik iyi oluşunu güçlendirmektedir. Ryff'in (1995) Psikolojik İyi Oluş Modeli; öznel iyi oluş, kişisel gelişim, kendini kabul, çevresel uyum, sosyal ilişkiler ve yaşam amacı üzere altı boyuttan oluşmaktadır. Bu model, bireylerin psikolojik iyi oluşunu ölçmek ve anlamak için kullanılan önemli bir araç haline gelmiştir (Ryff ve Keyes, 1995). Psikolojik iyi oluş, sadece mutluluktan öte, bireyin genel zihinsel sağlığına ve olumlu işlevine katkıda bulunan çeşitli boyutları kapsayan çok yönlü bir kavramdır (Usubini vd., 2021). Özetle, zorluklarla başa çıkabilmelerini, üretkenliklerini arttırmalarını ve fiziksel uyumlarını korumalarını sağlamada (Dewi ve Nurwardani, 2022) psikolojik iyi oluşun

önemli bir rolü olduğu için; dezavantajlılık gibi farklı bağlamlarda bulunan bireylerin ihtiyaçlarının belirlenmesinde göz önüne alınması gereken bir kavramdır.

Psikolojik İyi Oluşun Kuramsal Temelleri

Psikolojik iyi oluşa dair alanyazında çeşitli kuramsal açıklamalar yapılmıştır. Pozitif Psikoloji Yaklaşımı, Öznel İyi Oluş Kuramı, Kendini Gerçekleştirme Kuramı ve Sosyal Ağ Kuramı psikolojik iyi oluşu açıklamaya çalışan kuramsal açıklamalardan bazılarıdır. Bunlar aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Pozitif Psikoloji Yaklaşımı. Psikolojik iyi oluşun kuramsal temellerinden biri pozitif psikoloji yaklaşımıdır. İlk olarak Maslow'un (1954) ele aldığı "pozitif psikoloji", Seligman (2019) tarafından bireylerin mutluluk, iyilik hali ve anlam arayışı gibi pozitif özelliklerini vurgulayan bir yaklaşım olarak açıklanmıştır. Bu yaklaşım, bireylerin güçlü yanlarını keşfetmelerine ve bu güçlü yanları kullanarak anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine odaklanır (Gallager ve Lopez, 2021). Martin Seligman ve diğer pozitif psikoloji araştırmacıları, psikolojik iyi oluşu artıran faktörleri tanımlamış ve bu faktörleri geliştirmeye yönelik çeşitli müdahaleler geliştirmişlerdir (Goodman vd., 2018). Diğer önemli araştırmacılardan Christopher Peterson (2009) pozitif psikoloji alanındaki önemli kuramcılardan biridir ve insan karakterinin temel güçlerini tanımlamak ve sınıflandırmak için kapsamlı bir yaklaşım sunmuştur. Mihaly Csikszentmihalyi (2013) ise akış deneyimi (flow experience) kavramını tanımlamıştır ve insanların en üretken, yaratıcı ve tatmin edici oldukları anları inceleyen çalışmaları, pozitif psikolojinin anlayışını zenginleştirmiştir. Barbara Fredrickson (2001) ise pozitif duyguların ve olumlu psikolojik durumların insan sağlığı ve refahı üzerindeki etkilerini araştıran önemli bir araştırmacıdır. "Broaden-and-Build Theory" (Genişlet ve İnşa Et) adlı teorisi, pozitif duyguların bireylerin düşünme ve davranışlarını nasıl genişlettiğini ve olumlu sonuçlara nasıl yol açtığını açıklamaktadır. Ed Diener (2009) mutluluk ve yaşam tatmini üzerine önemli araştırmalar yapmış ve ölçekler geliştirerek, pozitif psikolojinin ölçülebilir boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak bu araştırmacılar, mutluluk, iyilik hali, anlam arayışı ve karakter güçleri gibi konular üzerine

önemli katkılarda bulunmuşlardır ve pozitif psikoloji ilkelerini günlük yaşamda uygulamayı teşvik etmektedirler.

Öznel İyi Oluş Teorisi: Öznel iyi oluş teorisi, yaşam kalitesinin temel bir yönü olup bireylerin kendi yaşamlarıyla ilgili olarak ne kadar tatmin olduklarını ve mutlu olduklarını ölçen bir yaklaşımdır (Giacomoni, 2004). Bu kavram, kişinin kendi yaşamını değerlendirme şekliyle yakından ilişkilidir ve bireyin yaşamını olumlu bir şekilde algılamasıyla bağlantılıdır (Bak vd., 2020). Öznel iyi oluş, kişinin duygusal ve bilişsel değerlendirmelerinin bir kombinasyonunu içerir ve genellikle kişinin kendini mutlu, tatmin olmuş ve yaşamından memnun hissetmesiyle ilişkilendirilir (Diener vd., 1998). Diener (2000) öznel iyi oluşun adaptasyon, hedefler, kişilik yapısı ve kültürel faktörler gibi çeşitli faktörlerden etkilendiğini vurgulamıştır. Bu açıklamalar da iyi oluşu artırmak için çeşitli müdahalelerin geliştirilmesine ve toplumsal düzeyde mutluluk göstergelerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Deiener ve Ryan, 2009).

Öznel iyi oluş, yaşam kalitesi ve mutluluğun önemli bir parçasıdır ve bu kavramın anlaşılması, bireylerin daha tatmin edici ve mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olabilir (Skevington ve Böhnke, 2018). Araştırmalarla bu alanda daha fazla bilgi edinilmesinin insanların daha iyi yaşam koşullarına ulaşmalarına katkıda bulunabileceği (Vothknecht vd., 2011) de alanyazında vurgulanmaktadır.

Kendini Gerçekleştirme Kuramı: Kendini gerçekleştirme kuramı, psikolojik iyi oluşun temel kuramsal temellerinden biridir (Compton ve Hoffman, 2020; Kaufman, 2018). Teori, insanların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerini ve en iyi versiyonlarına ulaşmalarını amaçlar ve bu da Maslow'a göre "iyi kişi" olarak tanımlanır (Compton, 2024). Maslow'un (1971) İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi, bireylerin temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kendini gerçekleştirmeye doğru ilerlediklerini öne sürer. Kendini gerçekleştirme süreci, bireylerin potansiyellerini maksimize etmelerine ve kişisel büyüme ve gelişim sağlamalarına olanak tanır (Shahrawat ve Shahrawat, 2017). Bu süreç, hümanistik psikolojinin temel taşlarından birini oluşturur (Hoffman, 2017).

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, özellikle de kendini gerçekleştirme kavramı, insan davranışını ve iyi olma halini anlamının merkezi bir teması olmuştur (Ventegodt vd., 2003). Deci ve Ryan (1985) kendini gerçekleştirme kavramını içeren bir motivasyon teorisi geliştirerek, Maslow'un orijinal fikirleriyle uyumlu bir şekilde bu teoride içsel motivasyonu, özerklik ve öz-determinasyonu vurgulamıştır. Yapısal Düzey Kuramı ile kendini gerçekleştirme ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştırılmış ve kendini gerçekleştirmenin çalışanların proaktif davranışları üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekilmiştir (Kumar vd., 2020). Kaufman (2018) kendini gerçekleştirmeyi çağdaş kişilik araştırmalarıyla entegre ederek, kişilik özellikleri ile arasındaki ilişkilere değinmiştir. D'Souza ve Gurin (2016), Maslow'un kavramının evrensel önemini tartışarak onu daha geniş psikolojik ve felsefi teorilerle ilişkilendirmiştir. Krems vd. (2017) ve Guynn (2021) tarafından yapılan ek araştırmalar bireylerin kendini gerçekleştirme algılarını ve potansiyellerini gerçekleştirmenin pratik sonuçlarını ele almıştır. Özetle, kendini gerçekleştirmenin psikolojik iyi oluşu geliştirmedeki rolünün anlaşılması, zihinsel sağlık ve iyi oluşu desteklemek için etkili müdahaleler geliştirmek açısından önemlidir (Ryff, 1989; Ryff ve Singer, 1996).

Sosyal Ağ Kuramı (Social Network Theory): Sosyal ağ kuramı, bireylerin sosyal ilişkilerinin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkilerini vurgular (Nashich ve Palupi, 2020; Shrum vd., 2022). Bu teori, bireylerin sağlıklı ve destekleyici ilişkiler geliştirmesinin, psikolojik iyi oluşlarını artırdığını öne sürer (Ellison vd., 2007; Um-e-Rubbab ve Riaz., 2021). Ayrıca, sosyal ilişkilerin ve bağlantıların psikolojik iyilik hâlini artırmadaki önemi farklı bağlamlarda vurgulanmıştır. Overwalle (2007) doğrudan deneyimler ve dolaylı iletişim tarafından şekillendirilen dinamik ve uyarlanabilir bir sistem olarak insan bilişini gören bağlantısal bir bakış açısı uygulayarak bu teoriyi genişletmektedir. Psikolojik iyilik oluş kavramını açıklayan PERMA modeli, genel iyilik hâline ulaşmada bağlanma ve sosyal ilişkilerin önemini vurgulamaktadır (Mishra vd., 2023). Sosyal bağlantılar, bireylerin deneyimlerini şekillendirmede, zihinsel sağlıklarını, karar alma süreçlerini ve genel yaşam kalitelerini etkileyen hayati bir rol oynar (Kawachi ve Berkman, 2001; Saeri vd., 2018). Sosyal çevreyle olan bağlantılar; artan özsaygı, yaşam memnuniyeti ve mutlulukla

ilişkilendirildiğinde, sosyal bağlantıların iyi oluşa etkisi görülebilmektedir (Chen vd., 2019; Trevino vd., 2012). Benzer şekilde, Takım Kimliği-Sosyal Psikolojik Sağlık Modeli (Team Identification-Social Psychological Health Model), sosyal gruplarla kimlik duygusu arasındaki ilişkinin sürekli ve geçici sosyal bağlantılar aracılığıyla psikolojik sağlığı etkilediğini öne sürmektedir (Wann vd., 2011). Öte yandan bağlanma kuramcıları, insanların sosyal ilişkiler içinde yer almasını ve destek almasının psikolojik sağlıkları ve refahları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu savunurlar (Shrum vd., 2022).

Sosyal Ağ Kuramı, sosyal bağlantıların, insan yaşamının çeşitli yönleriyle karmaşık etkileşimini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar (Hammer, 1979). Araştırmacılar sosyal bağlantıların psikolojik iyi oluş, kurumsal uygulamalar, toplum dinamikleri ve toplumsal direncin üzerindeki etkisini keşfederek, sosyal bağlantıları geliştirmek ve genel iyilik halini teşvik etmek için müdahaleler ve stratejiler geliştirilmesini önermektedirler (ör. Graham vd., 2018). Nitekim yapılan çalışmalarda da yetersiz sosyal bağlantılardan kaynaklanan yalnızlığın, zihinsel sağlık üzerinde olumsuz etkilere sahip olabileceği görülmüştür (Goggins vd., 2013; Hawkley vd., 2012).

Psikolojik İyi Oluşun Stres ve Sosyal Destek ile İlişkisi

Araştırmalar, sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Gençöz ve Özlale, 2004; Schultz ve Saklofske, 1983; Turner, 1981; VanderZee vd., 1997). Bu ilişki, dışsal kontrol odağına sahip bireyler için özellikle daha güçlüdür (VanderZee, 1997) ve stresli durumlarda daha belirgindir (Turner, 1981). Psikolojik iyi oluş ile sosyal destek arasındaki ilişki farklı bağlamlarda araştırılmıştır. Adyani vd. (2019), öğrenciler arasında algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Bakalım ve Taşdelen Karçkay (2016) arkadaşlık kalitesi ile psikolojik iyi oluş arasındaki bağlantıda algılanan sosyal destek faktörünün önemini vurgulamışlardır. Poudel vd. (2020) algılanan sosyal destek ile psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkide özsaygının aracı rolü üzerinden ergenler arasında nasıl etkili olduğunu incelemiştir. Lambert vd. (1990), romatoid artritli kadınlarda dayanıklılık, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasında önemli

ilişkiler belirlemişlerdir. Chu vd. (2010) ise sosyal destek ile iyi olma hali arasında özellikle algılanan destek açısından güçlü bir bağlantı olduğunu gösteren bir meta-analiz çalışması gerçekleştirmişlerdir. Sosyal bağlantıların psikolojik iyilik hâline olan etkisi, ergenler, kronik hastalığı olan hastalar ve ileri düzey kanser hastalığı olan genç yetişkinler gibi çeşitli popülasyonlara kadar uzanmaktadır (Trevino vd., 2012; Yıldırım vd., 2023; Zhang vd., 2021). Ayrıca, yapılan çalışmalarda sağlık ve psikolojik iyi olma hâli için temel olan sosyal katılım ve olumlu sosyal ilişkilerin rolü vurgulanmıştır (Bal Taştan, 2013; Hutchison ve Ewens, 2021). COVID-19 pandemisi gibi zor zamanlarda, sosyal bağlantıların zihinsel sağlığı ve iyilik halini korumada temel faktörler olduğu belirlenmiştir (Breetzke ve Wild, 2022; Trevino vd., 2021). Ayrıca, Labrague (2021) ile Yusof vd. (2022) tarafından yapılan çalışmalar, özellikle COVID-19 pandemisi gibi zor zamanlarda sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında güçlü bir ilişki olduğuna dikkat çekmişlerdir. Deegan ve Dunne (2022) tarafından yapılan araştırma da özellikle stres faktörleriyle başa çıkarken sosyal desteğin psikolojik iyi oluşun sağlanmasında önemli bir katkı sağladığını göstermiştir.

Araştırmalar, stresin psikolojik iyi oluşa belirgin düzeyde olumsuz bir etkisi olduğunu olarak göstermektedir (Daniels ve Guppy, 1994; Strizhitskaya vd., 2019; Terry vd., 1993; Yusof vd., 2019). Stres çeşitli bozukluklara ve hastalıklara yol açabilmektedir; uykusuzluk, depresyon ve anksiyete gibi sorunlar bunlardan bazılarıdır (Papaghiuc, 2005; Ranjan vd., 2022). Ancak, sosyal destek gibi faktörler, stresin psikolojik iyi oluşa olumsuz etkilerini azaltabilir (Daniels, 1994). Ayrıca, kullanılan başa çıkma stratejilerine bağlı olarak stresin subjektif iyi olma üzerinde hem artan hem de azalan etkilere yol açabileceği önceki çalışmalarda belirtilmiştir (Karlsen, 2006).

Psikolojik iyi oluş ile stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişki alanyazında kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Freire vd. (2016) üniversite öğrencileri arasında psikolojik iyi olma hali ve başa çıkma stratejilerinin profillerini araştırmışlar ve iyilik hâlini teşvik etmede işlevsel başa çıkma mekanizmalarının önemini vurgulamışlardır. Dijkstra ve Homan (2016) stresle başa çıkma konusunda etkili başa çıkma stratejilerini ve algılanan kontrolü inceleyerek, başa çıkma ile psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Ayrıca,

Rodríguez vd. (2015) ile Karademir ve Şahan (2021) stresli durumlarda başa çıkma stratejilerinin direnci ve psikolojik iyilik hâlini teşvik etmedeki önemini vurgulamışlardır. Yapılan araştırmalarda stres ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide başa çıkma tarzlarının düzenleyici ve aracı rolleri de incelenmiştir (Cheng vd., 2022; Huda vd., 2021). Öte yandan COVID-19 pandemisi sırasında başa çıkma stratejilerine odaklanarak bunların psikolojik iyilik hali üzerindeki etkisini vurgulayan çalışmalar da alanyazında mevcuttur (Krok ve Zarzycka, 2020). Varela vd. (2021) COVID-19 pandemisi sırasında pozitif değerlendirme yapmanın bir stresle başa çıkma stratejisi olarak belirtmişler ve zihinsel sağlık üzerindeki olası etkisini ilgili çalışmalarında göstermişlerdir. Sonuç olarak, bu çalışmalar, başa çıkma stratejilerinin psikolojik iyi oluşa etkisinin önemini vurgulamaktadırlar. Güvenli ve destekleyici ilişkiler, bireylerin stresle başa çıkmalarına, duygusal olarak güçlenmelerine ve psikolojik iyi oluşlarını artırmalarına yardımcı olabilir. Bu nedenle, stresle başa çıkma becerilerini geliştirmek ve sağlıklı sosyal destek sistemler oluşturmak, psikolojik iyi oluşu desteklemenin önemli bir yolu olarak söylenebilir.

Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluşu ve İlgili Araştırmalar

Stres, depresif bozuklukların ortaya çıkmasında ve nüksetmesinde önemli bir değişkendir (Clarke ve Beck, 1999). Stresli bir olay kişinin kendilik algısı, korkuları vb. gibi hayatındaki önemli bir noktaya müdahale eder ve kişi için bir tehdit oluşturursa depresif belirtiler ortaya çıkabilir. Özel gereksinimli bir çocuğun ebeveyni olmak, olumsuz içerikli şemaları ortaya çıkararak, kişinin depresyon belirtileri göstermesine sebep olabilir (Olsson ve Hwang, 2001). Araştırmalar, özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynlerinin, tipik gelişen çocukların ebeveynlerine kıyasla daha yüksek düzeyde stres, daha düşük düzeyde psikolojik iyi oluş ve daha fazla depresif belirtiler deneyimleyebileceklerini göstermektedir (Cusinato vd., 2020; Smith ve Grzywacz, 2014). Özel gereksinime sahip bir çocukla/bireyle yaşamak bakımverenleri birçok konuda etkilediği gibi, onların psikolojik iyi oluşlarını da etkilemektedir. Ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarını olumsuz yönde etkilediğini, anne-

babaların depresif belirtilerini ve depresyon düzeylerini arttırdığını ileri süren çalışmalar alanyazında mevcuttur (Brehaut vd., 2003; Resch vd., 2012). Yapılan araştırmalar incelendiğinde özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin algıladıkları psikolojik iyi oluş, depresyon ve stres düzeylerinin normal gelişim düzeyinde çocuğu bulunan ebeveynlere göre daha yüksek olduğunu görülmüştür (Akça ve Özyürek, 2019; Atılğan ve Kolburan, 2019; Booker ve Sacker, 2012; Boyce vd., 1991; Olsson ve Hwang, 2001; Uğuz vd., 2004). Özel gereksinimleri olan çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişki, her iki tarafın psikolojik iyilik hali açısından kritik bir rol oynar. Çalışmalar, ebeveyn-çocuk ilişkisindeki olumsuz niteliklerin ebeveynlerin psikolojik iyilik hali üzerinde önemli bir etkisi olabileceğini göstermektedir (Almira vd., 2019). Ayrıca, otizm spektrum bozukluğu veya fenilketonüri gibi durumları olan çocukların bakımıyla ilişkili psikolojik stresin ebeveynlerin iyi oluşunu etkileyebileceği de önceki çalışmalarda belirtilmektedir (Aboelela vd., 2023; Lim ve Chong, 2017). Öte yandan ebeveynlerin ve çocukların psikolojik iyi oluşlarına sosyo-demografik faktörlerin rolü de alanyazında belirtilmektedir. Örneğin bir çalışmada aile gelir düzeylerinin özel ihtiyaçları olan çocukların psikolojik iyi oluşlarını etkilediği, daha yüksek gelir düzeylerinin daha iyi duygusal sonuçlarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Alrayes, 2023). Ayrıca, ebeveyn göçü ve bunun ebeveyn-çocuk etkileşimleri ve hane gelirine etkileri gibi faktörlerin de çocukların psikolojik iyi oluşlarını etkileyebileceği alanyazında vurgulanmaktadır (ör. Chen ve Zhou, 2021).

Özel gereksinimleri olan çocuklarla ailelerin psikolojik iyilik hali üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Hauser-Cram (2001) çocuğun engel türünün, öz-düzenleyici süreçlerin ve aile ortamının hem çocuğun gelişimi hem de ebeveynin iyilik hali için temel belirleyiciler olduğunu ortaya koymuştur. King (1999) ise özellikle çocuğun davranış problemleri ve sosyal çevredeki koruyucu faktörler bağlamında, aile merkezli bakımın ebeveynin iyilik hali üzerindeki önemini vurgulamıştır. Wallander (1989) ile Harris ve McHale (1989) ise aile kaynaklarının ve bakım faaliyetlerinin, engeli olan çocukların ebeveynlerinin iyilik hali üzerindeki etkisine dikkat çekmişlerdir. Özetle, yukarıda belirtilen çalışmalar, ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarını şekillendirmede çocuk, aile ve çevresel faktörlerin bütüncül

etkileşimini vurgulamaktadır. Öte yandan, COVID-19 pandemi döneminde ve öncesinde özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin psikolojik iyi oluşlarına yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığı da alanyazında görülmektedir. Örneklem grubu ve güncellik dikkate alınarak bu çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Zihinsel yetersizliği olan çocuğu bulunan anne-babaların psikolojik durumları ile bakım yüklerinin değerlendirildiği bir araştırmada çocuklarının yetersizliğe sahip olma nedeni, ebeveynlerin anne ya da baba olması ve eğitim durumu algıladıkları bakım yükünü etkilemiştir. Ebeveynlerin psikolojisinin düşük düzeyde etkilendiği, bakım yükü arttıkça iyi oluşlarının bozulduğu görülmüştür (Karaaslan ve Çelebioğlu, 2018). Atılğan ve Kolburan (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu bulunan anneler ile otizme sahip çocuğu olmayan annelerin depresyon düzeyleri ve baş etme stratejileri incelenmiştir. İki grup arasındaki karşılaştırma sonuçlarına göre, otizme sahip çocuğu olan annelerin depresyon düzeylerinin diğer grupla kıyaslayınca anlamlı biçimde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Ailelerin stresle başa çıkma tarzlarının psikolojik iyi oluş ve stres düzeylerine etkisinin incelendiği bir araştırmada, duygu odaklı başa çıkma yöntemini kullanan anne babaların psikolojik iyi oluş düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur. Problem odaklı başa çıkma yöntemini tercih eden ebeveynlerin ise stres düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir (Kim vd., 2003).

Anne-babalara verilecek aile merkezli profesyonel destek hizmeti ile psikolojik iyi oluşlarının incelendiği çalışmada, ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarına etkisi olabilecek diğer değişkenler de hesaba katılarak yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Etkisi olabilecek değişkenler; özel gereksinimli çocuğun davranış sorunları, çocuğun engelinin türü ve ailesel faktörlerdir. Araştırma sonuçları, aile merkezli hizmetlerin sunulmasının, aileye sosyal bakımdan destek sağlanması ve ailenin problemlerine yönelik olmasının; anne babanın algıladığı stresi ve depresyon durumunu azalttığını, psikolojik iyi oluşlarını etkilediğini göstermektedir (King vd., 1999).

Zihinsel yetersizlikten etkilenen çocuğa sahip anneler ile normal gelişim düzeyinde çocukları bulunan annelerin karşılaştığı sorunları ve bu sorunların aile yaşamını nasıl etkileyebildiğini belirlemeyi hedefleyen bir araştırmada, katılımcı annelerin psikolojik iyi oluşları arasında bir fark saptanmamıştır. Yaşadıkları sorunları daha yoğun algılayan annelerin, çocuğuyla daha fazla zaman geçiren anneler oldukları ve daha yüksek düzeyde depresyon belirtisi gösterdikleri bulgulanmıştır (Harris ve McHale, 1989).

Özel gereksinimleri bulunan ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip iki farklı gruptan aileler 10 yıl süreyle incelenmiş; ebeveynlerin mental ve fiziksel sağlıklarındaki değişime, algıladıkları kontrol ve sosyal desteğin koruyucu etkilerine bakılmıştır. Sonuçlar özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin diğer anne babalara kıyasla ruh sağlığının daha kötü olduğunu, daha yüksek depresyon semptomu gösterdiğini vurgulamaktadır (Bailey vd., 2007; Singer 2006; Smith vd., 2014).

Sonuç olarak, alanyazın incelendiğinde, ebeveynlerin psikolojik iyi oluşunu etkileyen pek çok faktör olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin anlaşılması ve uygun destek ve müdahalelerin sağlanması, bu ailelerin psikolojik iyi oluş düzeyini artırabilir. Özel gereksinime sahip bir çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik iyi oluşu, çocuğun ihtiyaçlarıyla başa çıkmak ve aile yaşamını dengelemek için birçok zorlukla karşı karşıya kaldıkları için toplumsal destek bağlamında da önemlidir.

Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyal Destek İhtiyacı ve İlgili Araştırmalar

Özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynleri genellikle çeşitli zorluklarla karşılaşır ve bu durum, onların psikolojik iyi oluşunu ve stres düzeyini etkileyebilir. Araştırmalar, bu ebeveynler için stresi hafifletme ve yaşam kalitesini artırma konusunda sosyal desteğin önemini altını çizmektedir (Cobb, 1976; Florian ve Findler, 2001; Lara vd., 1998). Çalışmalar, duygusal destek, bilgilendirici destek, enstrümantal destek ve değerlendirme/ödül desteği gibi faydalı farklı sosyal destek türlerini belirlemiştir (Kelana, 2021). Algılanan sosyal desteğin, özel gereksinime sahip çocukların ailelerinin yaşam

kalitesi ile ebeveyn stresi arasındaki ilişkide düzenleyici bir rol oynadığı bulunmuştur (Kausar vd., 2021). Ayrıca ebeveynler için stresi yönetmede önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir (Peer ve Hillman, 2014).

Özel gereksinime sahip bir çocuğun ihtiyaçları, normal gelişim düzeyinde olan akranlarına ve kardeşlerine göre ailesinin daha fazla zamanını almaktadır. Ebeveyni boş zamanından, tatilinden, dinlenme vakitlerinden alıkoyan bu ihtiyaçlar, kişinin sosyalleşme fırsatını azaltabilir. Bu durum anne-babanın sosyal ağının daralmasına, sosyal ilişkilerinin yeterince gelişmemesine sebep olabilir (Kazak ve Wilcox, 1984). Bu ailelere toplumdan ve uzmanlardan gelecek sosyal ve psikolojik destek, bakımverenlerin stresini azaltmaya ve refahını arttırmaya yardımcı olabilir (Fayerman, 2022; Molinari, 2006). Molinari (2006) bu ailelerin, gayri resmi destek sistemlerine olan eğilimini ve mevcut kaynaklardan daha fazla farkındalık gerektiğini vurgulamıştır. Hadadian (1994) ve Tindale (2004) engelli çocuğu olan ailelerin ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırılmış sosyal hizmet ve aile destek hizmetlerinin, ebeveynlere nasıl yardımcı olabileceği üzerinde çalışmanın önemini vurgulamıştır. Bu çalışmalar, özel ihtiyaçları olan çocuklara sahip ailelerin sosyal destek ihtiyaçlarının çeşitli boyutlarını ve önemini vurgulamaktadır.

Sosyal destek kaynaklarını genişletmek, özel gereksinimleri olan çocuklar ve onların ebeveynlerinin öz saygılarını ve sosyal katılım düzeylerini arttırmak için hayati öneme sahiptir (Ljubičić vd., 2022; Theunissen vd., 2014). Aile, arkadaşlar ve kişinin hayatında önem arz eden diğer insanlar gibi çevrelerden alınan sosyal desteğin, özel ihtiyaçları olan çocuklarını büyüten ebeveynlerin psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Dey ve Amponsah, 2020). Ayrıca, sosyal destek algısı ve öz saygının, özel eğitim ihtiyacı olan çocukların bakımverenlerinin psikolojik sağlıklarının öngörücüleri olarak belirlendiği bulunmuştur (Karaman ve Efiltili, 2019).

COVID-19 salgını gibi zor zamanlarda, özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynler için sosyal destek daha da önemli hale gelmiştir. Araştırmalar, bu tür krizler sırasında destekte bulunmanın ebeveynlerin anksiyete düzeylerini azaltmaya yardımcı olabileceğini göstermektedir (Ren vd., 2020). COVID-19 pandemi döneminde ve öncesinde özel

gereksinimli çocukların ebeveynlerinin sosyal destek düzeylerine yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığı alanyazında görülmektedir. Örneklem grubu ve güncellik dikkate alınarak bu çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin sosyal destek algıları, psikolojik belirtileri ve stresle başa çıkma tarzları açısından bir karşılaştırma yapmıştır (Çan Aslan, 2020). Araştırma, zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin genel psikolojik durumları, stresle başa çıkma yöntemleri ve algıladıkları sosyal destek ile demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulmuştur. Aynı zamanda, ebeveynlerin Kısa Semptom Envanteri, Stresle Başa Çıkma Tutumları Envanteri ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nden aldıkları puanların eğitim düzeyi, yaş, sosyo-ekonomik durum, aile büyüklüğü gibi sosyodemografik özelliklere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Çocuğu özel gereksinime sahip ve çocuğu normal gelişim gösteren ebeveynlerin algıladıkları yalnızlık ve sosyal destek düzeylerini karşılaştıran Arı Durmuş ve Yeşilyaprak (2019) normal gelişim düzeyindeki çocuğu bulunan ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek ve yalnızlık ortalama puanları, ailelerin lehine anlamlı fark gösterdiğini bulmuşlardır. Özel gereksinimli çocuğu bulunan ailelerin arkadaştan aldıkları sosyal destek puanlarında ise babalar için sonuç daha yüksektir. Her iki gruptaki annelerin sosyal destek ve yalnızlık puan ortalamaları kıyaslandığında, normal gelişim gösteren annelerin daha iyi bir konumda oldukları saptanmıştır. Her iki gruptaki babalar karşılaştırıldığında ise normal gelişim gösteren çocuğu bulunan babaların arkadaşları ve ailelerinden aldıkları sosyal destek ve yalnızlık ortalama puanları daha yüksek olarak belirlenmiştir.

Pandemi öncesi yapılan çalışmalardan biri olarak Karaman (2018) özel eğitime ihtiyacı bulunan çocuğu olan ailelerin sosyal destek algısı, benlik saygısını ve psikolojik dayanıklılıklarını incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, algılanan sosyal destek ve benlik saygısı ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Engeli olan çocuğu bulunan ailelerin sosyal destek algıları ile geleceğe yönelik planlarını inceleyen Düzova (2013) annelerin, çocuklarının engeli nedeniyle kendilerini suçlayanların, engelli çocukların bakımında destekçisi olmayanların, zihinsel yetersizliği olan çocuğa veya hem zihinsel hem bedensel engeli bulunan çocuğu olan ailelerin diğer ebeveynlere göre daha az sosyal destekle karşılaştıklarını göstermiştir. Ayrıca, engelli çocuklarına bakım verirken desteği olan ebeveynlerin, geleceğe dair daha fazla planları olduğu da belirlenmiştir.

Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu bulunan ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek düzeyini Deveci ve Ahmetoğlu (2018) anne veya baba olma durumuna, eşlerin ayrı ya da birlikte olmalarına, öğrenim durumlarına, sosyal güvencelerine, ekonomik durumlarına, çocuğun yaşı, cinsiyet, engel derecesi gibi özelliklerine göre incelemiştir. Araştırma sonuçları, zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ailelerin anne veya baba olmalarıyla algıladıkları özel kişi desteği, aile desteği alt boyutu ve toplam sosyal destek puanları kıyaslanınca anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Ancak, arkadaştan algılanan sosyal destek alt boyutunda, babaların annelere göre daha fazla sosyal destek algıladığı görülmüştür. Ebeveynlerin eğitim seviyesinin sosyal destek algısını etkilemediği, sosyal güvencesi olan ailelerin olmayanlara göre, evli ebeveynlerin boşanmış olanlara göre, ekonomik düzeyi orta ve yüksek olanların düşük düzeydekilere göre daha yüksek sosyal destek algısı olduğu tespit edilmiştir. Buna ilave olarak, çocuğun cinsiyeti ve engel düzeyinin algılanan sosyal desteğe etkisi olup olmadığı fakat çocuğun bulunduğu yaş grubunun, özellikle 13-18 yaş arasındaki çocuğu olan ebeveynlerin daha az sosyal destek algıladığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek, genellikle yaşadıkları zorluklarla başa çıkmalarında önemli bir role sahiptir. Bu sosyal destek ağı, aile üyeleri, arkadaşlar, diğer ebeveynler ve toplumun diğer üyelerinden oluşabildiği gibi bu desteğin türü duygusal destek, pratik yardım ve bilgi paylaşımı şeklinde de ortaya çıkabilir. Özellikle, benzer deneyimlere sahip diğer ebeveynlerle kurulan bağlantılar ve aile üyelerinin ve yakın çevrenin ebeveynleri desteklemeleri kendilerini yalnız

hissetmelerini önleyerek ebeveynlerin duygusal dengelerini korumalarına yardımcı olabilmektedir. Tersine bir durumda ise sosyal destek eksikliğinin strese yol açabildiği ve çeşitli psikolojik sorunlara zemin hazırlayabildiği söylenebilir.

Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadıkları Stres ve İlgili Araştırmalar

Çocuk sahibi olma kararıyla adım atılan süreç, çocuğun aileye katılmasıyla birlikte aile içindeki rollerin ve sorumlulukların düzenlenmesini gerektirir. Özel gereksinimi bulunan bir çocuğun varlığıyla, aileler ebeveynlik konusundaki belirsizlik ve zorluklarla karşılaşır. (Kazak ve Marvin, 1984). Ekonomik sıkıntılar, bilgi eksikliği, aile içindeki rollerdeki değişiklikler, evlilik ilişkisinde gerginlik, sosyal aktivitelerde azalma ve toplumun tutumu gibi zorluklar ailelerin stres düzeyini artırabilmektedir (Bilal ve Dağ, 2005; Küçüker, 2001). Bunlara ek olarak, yetersizlik türü ve düzeyi ne olursa olsun, bir çocuğun bu durumuyla başa çıkmaya çalışan aileler ev ve sosyal yaşamlarını etkileyen sürekli sorunların varlığı da ebeveynlerin stres düzeyini arttırabilmektedir (Brehaut, 2011; Togay ve Güçray, 2018).

Özel gereksinimi olan çocuklarının öz bakımıyla ilgili ailelerin yoğun yardıma ihtiyacı vardır. Söz konusu durum, ebeveynlerin çocuklarının öz bakım gereksinimlerini karşılamak amacıyla kimi fırsatları değerlendirememelerine veya çocuklarına daha yoğun ilgi göstermek amacıyla ancak yarı zamanlı işlerde çalışabilmelerine sebep olabilmektedir (Turnbull ve Turnbull, 2001). Buna ek olarak çocuğun bakımını, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gereken hizmet ve materyaller için diğer ebeveynlere göre özel gereksinimli çocuğu olan aileler daha fazla harcama yapmak zorunda kalmaktadırlar (Dyson,1993). Öte yandan çocuğun yetersizliğinden kaynaklı olarak aile üyelerinin umutsuzluk ve kaygısının yükseldiği, aile içi tartışmaların arttığı, yakın çevredekilerin aileden uzaklaştığı, aile bireylerinin ve eşlerinin biri diğerini suçladığı da alanyazında bildirilmektedir (Yıldırım ve Akçamete, 2014).

Araştırmalar, özellikle de özel ihtiyaçları olan çocukları olan aileler bağlamında bu modelin aile stresini ve başa çıkma mekanizmalarını tahmin etmede önemini vurgulamıştır

(Shin ve Crittenden, 2003). İkili ABCX Modeli, bu aileler içindeki stres seviyelerini kavramak ve tahmin etmek için önemli bir rol oynamış, özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynlerinin karşılaştığı zorlukları anlamak için bir çerçeve sunmuştur (Shin ve Crittenden, 2003). Ayrıca, model, özel gereksinimleri olan çocukların ebeveynlerinin üzerindeki COVID-19 pandemisinin etkisini değerlendirmek için kullanılmış ve bu ebeveynler arasında yüksek stres seviyelerini ortaya çıkarmıştır (Chinchai vd., 2023). Sonuç olarak, İkili ABCX modeli, özel gereksinimli olan çocukları olan ailelerin deneyimlediği stresi anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bu model, hastalık şiddeti, tanı alınmasından bu yana geçen süre gibi çeşitli faktörlerin ve COVID-19 gibi dışsal stres etkenlerinin, özel gereksinimleri olan çocukların ebeveynleri ve ailelerinin iyi oluşu üzerindeki etkisini değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Öte yandan bu model bağlamında da COVID-19 pandemi döneminde ve öncesinde özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin stres düzeylerine yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığı alanyazında görülmektedir. Örneklem grubu ve güncellik dikkate alınarak özel gereksinimli çocukların ebeveynleriyle gerçekleştirilen bu çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Zihinsel Engellilik Servisine gelen, zihin engeli bulunan çocukların ebeveynlerinde algıladıkları stresi ve yaşam kalitesini değerlendirmek; yaşadıkları problem davranış ve aldıkları desteklerden duydukları memnuniyetin düzeyini belirlemek amacıyla bir araştırma yürütülmüştür (Staunton vd., 2023). Çalışmanın bulgularına göre çoğu çocukta ek tıbbi tanılar, otizm spektrum bozukluğu tanısı ve problem davranışlar olduğu görülmüştür. Araştırma, davranış sorunlarının ve otizm spektrum bozukluğu tanısının artan ebeveyn stresiyle ilişkili olduğunu göstermiştir. Algılanan desteğin ise stresle olumsuz yönlü ilişkili olduğu; zihin engeli, otizm spektrum bozukluğu tanısı ve ebeveyn stresinin ise algılanan yaşam kalitesi puanlarının düşük çıkmasına neden olduğu belirlenmiştir (Staunton vd., 2023).

Özel gereksinimli çocuğu bulunan ebeveynlerin, bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin evlilik uyumlarına etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları, evlilik uyumu ile

bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin olumlu yönde bir ilişki içinde olduğuna işaret etmiştir. Kendilerini ve yakınlarını daha az suçlayan, özel gereksinimi olan çocuğunun yaşadığı sorunlarla ilgilenen ve yaşadığı durumu daha az felakete dönüştüren anne-babaların yüksek bir evlilik uyumuna sahip olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, yetersizliğe sahip çocuğun bakımı için desteklenen ebeveynlerin de evlilik uyumunun yüksek olduğu belirlenmiştir (Erdemir-Yeşiltaş, 2020).

Aile stres düzeyi ile aile yaşam kalitesi arasındaki ilişki incelenmiş ve yüksek düzeyde ebeveyn stresi ile düşük düzeyde yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Ayrıca, aynı çalışma kapsamında yüksek düzeyde ebeveyn stresi ile sosyal destek algısı arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğu tespit edilmiştir (Staunton vd., 2020).

Zihinsel yetersizliğe sahip ve gelişimi normal düzeyde seyreden çocuğu bulunan ailelerin yaşadıkları sorunu tolere etme durumlarıyla anksiyete, depresyon, stres düzeylerini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Akça ve Özyürek, 2019). Yapılan çalışmada; zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu bulunan anne-babaların, normal düzeyde gelişimi olan çocuğu bulunan ebeveynlere göre anksiyete, depresyon ve stres düzeyinin daha yüksek olduğu; sıkıntıyı kabul etme ve sıkıntıyla baş etmeye karşı toleransları daha düşük olarak belirlenmiştir (Akça ve Özyürek, 2019).

Pandemi öncesi yapılan çalışmalardan biri olarak Köksal ve Kabasakal (2012) yaptıkları çalışmada sosyal destek, evlilik uyumu ve aile içinde çocukla ilgili görev paylaşımı yapmanın, 6-12 yaş aralığında zihinsel yetersizliği bulunan çocuğu olan anne-babaların algıladıkları stresi yordayıp yordamadığını incelemişlerdir. Analiz sonuçları, sadece evlilik uyumunun ebeveynin algıladığı stresi anlamlı şekilde yordadığını göstermiştir. Sosyal destek ve çocukla ilgili iş bölümü yapmanın, anne-babanın algıladığı stresi yordamadığı saptanmıştır.

Otizm spektrum bozukluğu tansına sahip çocuğu bulunan ebeveynlere yönelik olan ebeveyn eğitim programının, anne-babaların problem çözme davranışlarına, aile içi ilişkilerine ve çocuklarına ilişkin algılarına nasıl etki ettiği incelenmiştir (Vardarcı, 2011).

Deneysel modellerle tasarladığı çalışmada Aile Yapısını Değerlendirme Aracı ve Evlilik Uyum Ölçeği, Problem Çözme Envanteri kullanılmıştır. Ebeveynlerin otizm tanısı olan çocuklarına dair algıları, otizm belirtilerine yönelik kontrol listesi uygulanarak ve anne-babaların bu semptomlarla ilgili stres belirtileri değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma sonucunda, yararlanan programın annelerin aile içi iletişimini, evlilik uyumunu ve problemle başa çıkma becerilerini fark edilir biçimde olumlu etkilediği belirlenmiştir. Çalışmaya konu olan eğitim programının, otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu bulunan annelerin çocuklarının bazı belirtilerine karşı stres belirtilerini düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Gelişimsel geriliği bulunan ve 0-4 yaş arasındaki çocukların ailelerine yönelik bir erken eğitim programının, ebeveynlerin depresyon ve stres düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırmaya göre, eğitim programından sonra annelerin stres düzeylerinde anlamlı bir fark saptanamazken, bebeklerin stres puanlarının “çocuğun özellikleri” boyutunda azaldığı gözlemlenmiştir. Ebeveynlerden her ikisinin de uygulanan Beck Depresyon Envanteri sonrasında anlamlı düzeyde düşüş olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, ebeveynler açısından daha faydalı bulgular elde edilebilmesi için, aile merkezli erken eğitim ya da müdahale programlarının gerekli olduğunu göstermiştir (Küçüker, 2001).

Özetle, özel gereksinimlere sahip çocuğu olan ebeveynler, sıklıkla eşsiz zorluklarla karşılaşır ve bu durum beraberinde belirli bir stres düzeyini getirebilir. Ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılarırken, tıbbi, eğitim ve sosyal destek sistemleriyle etkileşime girmek zorunda kalabilirler. Bu süreç, ebeveynlerin duygusal, fiziksel ve zihinsel olarak yorulmasına neden olabilir. Stresle başa çıkma yöntemleri arasında, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi, duygusal açıdan desteklenme, stresle baş etme becerilerinin geliştirilmesi ve zaman zaman kendine zaman ayırma gibi stratejiler yer alır. Ayrıca, ebeveynlerin bilgi edinme ve rehberlik arayarak kaynaklara erişmesi ve sorunlarını paylaşarak duygusal yüklerini hafifletmeye çalışması da önemlidir. Bu yöntemler, özel gereksinimlere sahip çocuğu olan ebeveynlerin stresini azaltabilir ve genel yaşam kalitelerini artırabilir.

Pandemi Döneminde Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Yaşadıkları Sorunlara Dair İlgili Araştırmalar

Pandemi döneminde özel gereksinimli çocukların ve ebeveynlerinin ihtiyaçlarına ve sorunlarına dair çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Özel gereksinimli bireylere bakımveren kişilerin COVID-19 sürecinde edindikleri deneyimleri ve bahsedilen deneyimlerin kişiler için taşıdığı anlamı ele alan Türkoğlu'nun (2022) gerçekleştirdiği nitel çalışmada; ebeveynler, COVID-19 pandemisi dönemini tedirgin edici, günlük düzenlerini bozan ve zorlu şartları git gide zorlaştıran bir dönem olarak tanımlamışlardır. Ayrıca, bu bireyler evde vakit geçirme ve problem davranışlarla başa çıkma konusunda zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Destek alabilecekleri bir kurum veya kuruluşun sınırlı olduğunu belirtmişler ve bilgi, bakım, maddi, sosyal etkileşim ve psikolojik destek gibi çeşitli alanlarda ihtiyaçlarının olduğunu vurgulamışlardır. Özel gereksinimli çocuğu olan annelerle gerçekleştirilen başka bir nitel çalışmada ise Bakan (2021), söz konusu annelerin bu süreçten duygusal olarak olumsuz etkilendiklerini belirlemiştir. Katılımcı anneler eğitsel, psikolojik ve maddi yönden desteklenmeye gereksinim duyduklarını; çocuklarının ise duygusal ve davranışsal sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Pandemi döneminde eğitimden uzak kalan özel gereksinimli çocuklarının kat ettikleri ilerlemelerin sekteye uğradığını ve çocuklarının eğitimiyle ilgili kaygı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, pandemi sürecinin özel gereksinimli çocuğu olan ailelere etkilerini inceleyen Aydemir (2022) ise katılımcı ailelerin en çok eğitime ilişkin zorluk yaşadıklarını belirtmiştir. Aileler bu güçlüğü'nin sebebi olarak özel çocukların çevrim içi eğitime katılımında uyum sağlayamamalarına işaret etmişlerdir. Ebeveynler pandemi sürecinde, özellikle tamamen kapanma olduğu zamanlarda çocuklarının pasif kalmaktan ötürü bazı fiziksel sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bakımverenlerin çoğu kapanmanın getirdiği kısıtlılığın sadece bu sorunlara yol açmadığını, öte yandan özel gereksinimli çocuklarının sosyalleşme ve kaynaşma eğilimlerinde artış gözlemlemişlerdir (Aydemir, 2022). Ebeveynlerin özel gereksinimi olan çocuklarına, COVID-19 pandemisinde sunulan uzaktan eğitim hizmetine

ilişkin görüşlerini paylaştığı araştırmasında ise Köken (2022) bu hizmetin düzenli olmasına karşın çocukların öğrenme düzeylerinin farklı olması, ekonomik yükler ve çocuğa bakım için ayrılan zamanın artışı sebebiyle, benzer şekilde uzaktan eğitimin verimli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun sebepleri arasında; verilen ödevleri tamamlarken ebeveynin yaşadığı bilgi eksikliğine, ev ortamının uygun olmayışına ve zamanın kısıtlılığına işaret etmiştir. Gökler (2021) otizm spektrum bozukluğu tanısı olan çocukların aileleriyle bir nitel durum çalışması yürütmüştür. COVID-19 pandemisi döneminde eğitim ve sağlık hizmetlerinden mahrum kalan çocuklarının bütün gelişim alanlarından olumsuz etkilendiğini belirten ebeveynler; çocuklarının çevrim içi derslerden fayda göremediklerini, rutinlerinin değişmesiyle çocuklarında kimi davranış problemleri meydana geldiğini ve bu problemlerle baş edebilmek için desteğe ihtiyaç duyduklarını hem uyku hem beslenme düzeni bozulan çocuklarının fiziksel aktivitelerinin de azaldığını ifade etmişlerdir.

Salgın dönemi, özel gereksinime sahip çocukları olan ebeveynler için sosyal, ekonomik, psikolojik etkileri bulunan; aile içi dinamiklerinin değiştiği ve tüm bunlar sonucu ailelerin özellikle psikolojik ve ekonomik yönden desteklenmeye ihtiyaç duydukları bir süreç olmuştur. Olumsuz görüş belirten anne babaların yanı sıra bazı aileler ise salgın sürecinin tüm zorluğuna rağmen aile içi dayanışmanın arttığı bir dönem olduğunu dile getirmişlerdir (Gökler, 2021).

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğu bulunan ve normal gelişim düzeyinde çocuğu bulunan ailelerin stres seviyeleri ve pandemi dönemindeki baş etme stratejileri arasındaki ilişkiyi inceleyen Efendioğlu (2021) otizm tanısına sahip çocuğu olan ebeveynlerin yetersizlik öz algısı puanları yüksekken; yadsıma ve madde kullanma gibi baş etme stratejilerine daha fazla başvurduklarını saptamıştır. Sözü edilen ebeveynlerden annelerin stres düzeyi ise babalarinkine kıyasla daha yüksek olarak belirlenmiştir. 0-6 yaş aralığındaki yetersizliğe sahip çocuğu bulunan ebeveynlerin durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini araştırdığı çalışma ise anne-babaların durumluk ve sürekli kaygı puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu Erciyas (2022) tarafından ortaya koymuştur. Araştırma

sonuçlarına göre annelerin kaygı puanlarının, babalara kıyasla yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgunun yanı sıra, yetersizliğe sahip çocukların yaşları düştükçe, ebeveynlerin kaygı düzeylerinin arttığı belirlenmiş ve COVID-19 pandemisinde ebeveynlerin iş durumunun kaygı düzeylerini etkilediği bildirilmiştir. Pandemi sürecinin yine otizm spektrum bozukluğu tanısına sahip çocukların ailelerine etkisini incelemek isteyen Karagöz (2022), otizm tanılı ve normal gelişim gösteren çocukların annelerinde COVID-19 pandemisinin yeme davranışları ve özgecilik düzeylerine etkilerini karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda, otizm tanılı çocukların anneleriyle karşılaştırıldığında özgecil davranış, normal gelişim gösteren çocukların annelerinde anlamlı düzeyde daha yüksek olarak belirlenmiştir.

Pandemi sürecinin, ailelerin kaygı düzeylerine etkisini incelemek amacıyla Gökarslan ve Duman (2023) zihinsel engeli bulunan lisanlı yüzme sporcularının ebeveynleriyle görüşmeler yapmıştır. Lisanslı sporcuların ebeveynlerinin, kaygı ve kaybetme korkusu yaşadıkları; çocuklarının başarısının düşmesinden korktukları fakat kısmi kapanmalarla birlikte çocuklarının sosyal çevrelerine tekrar katılması yönünde olumlu görüş bildirdikleri belirlenmiştir.

Otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu bulunan ailelerle nitel bir çalışma yürüten Öz (2022) ise COVID-19 pandemisinin ebeveynlere olan etkisini incelemiştir. Katılımcılara pandemi tedbirlerine yönelik duygu ve düşünceleri, COVID-19 pandemisinin aile yaşantılarına etkileri, COVID-19 pandemisinin çocukları üzerindeki etkileri ve gelecekte böyle bir durum yaşanması halinde sunulacak desteklerin neler olabileceği sorulmuştur. Bu çalışmanın sonucunda COVID-19 pandemisinin ve tedbirlerinin anne-babaların büyük oranda olumsuz duygu ve düşünceler yaşamalarına sebep olduğu saptanmıştır. Bunlara ek olarak, ebeveynlerin rutinlerinde bazı değişimlerin yaşandığı, ailelerin sosyal yaşantısı ve birbirleriyle iletişimlerinin genel olarak olumsuz etkilendiği, çocuklarının eğitimi boyutunda yürütülen çevrim içi eğitim ve derslere katılmadıklarında ise kimi çalışmalar yaparak çocuklarının eğitimine destek olamaya çalıştıkları belirlenmiştir. Ayrıca özel gereksinimli çocuklarının bakım ve gereksinimlerini karşılama boyutunda, ebeveynlerin zorluk

yaşadıkları noktaların olduğu; COVID-19 Pandemisiyle birlikte çocuklarının sergiledikleri problem davranışlarda artış olduğu, bu sorunla başa çıkabilmek için farklı yollar denedikleri, çocuklarının akademik ve sosyal gelişimlerinin sekteye uğradığı öğrenilmiştir.

COVID-19 sürecinde otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu bulunan annelerin sağlık anksiyetesi ve tükenmişlik düzeyleri ile normal düzeyde gelişim gösteren çocukların annelerinin sağlık anksiyetesi, depresyon ve tükenmişlik düzeyleri Yavuz (2021) tarafından karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, otizm tanılı çocukları olan anneler ve normal gelişim düzeyinde olan çocuklara bulunan anneler arasında depresyon, sağlık anksiyetesi ve tükenmişlik düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup otizm tanılı çocuklara sahip annelerin bu değişkenlerdeki düzeyleri daha yüksek bulunmuştur.

COVID-19 pandemisinde karantina uygulamalarında 2-20 yaş grubundaki yetersizliğe sahip çocuklarıyla olan ailelerin gereksinimlerini ve bu süreçte yararlandıkları hizmetlere ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlamışlardır (Yıldırım-Parlak vd., 2022). Bu çalışma sonucu anne-babaların gereksinimlerinin eğitim, çocuk bakım desteği, ekonomik destek, sosyal ve psikolojik destek, sağlık ve terapi hizmetleri olduğunu saptamışlardır.

COVID-19 pandemisi sürecine ilişkin hazırladığı nitel çalışmayı Sardohan-Yıldırım ve Bozak (2021) çoklu yetersizliğe sahip çocuğu bulunan ailelerle gerçekleştirmişlerdir. Ebeveynlere sunulan sosyal, eğitim ve sağlık hizmetlerini belirlemeyi amaçlayan araştırmacılar, çalışma sonucunda pandemi döneminin, çoklu yetersizliğe sahip çocuğu olan anne-babaları olumsuz yönde etkilediğini ve ebeveynlere sosyal, eğitimsel ve sağlık alanlarında ihtiyaç duydukları desteğin sağlanmadığını bildirmişlerdir.

Özel gereksinime sahip bireylerin anneleriyle nitel bir çalışma yürüten Kundakçı vd. (2022) ise COVID-19 pandemisinin etkilerini ve ebeveynlerin beklentilerini ortaya koymuşlardır. Çocukları özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden yararlanan anneler, merkeze gittikçe sosyalleştiklerini düşünürken; pandemi döneminde okulların da kapalı olması nedeniyle çocuklarının eğitim ihtiyacının karşılanamadığını, kendilerinin de sosyal olarak desteklenemediklerini belirtmişlerdir.

Özel gereksinimi olan çocukların ve ebeveynlerinin pandemi dönemine ilişkin yaşadığı problemleri araştıran Güteryüz (2021) eğitimden geride kalan çocukların iletişim becerisi ve algılama alanlarında sorun yaşadığını; anne-babaların fiziksel değişimler, ekonomik problemler ve salgının kendilerine veya çocuklarına bulaşmasıyla ilgili kimi kaygılar yaşadıklarını; pandemi döneminin aileleri olumsuz yönden etkilemesi nedeniyle anne-babaları bunalıma ve aile içi çatışmalara sürüklediğini belirtmişlerdir. COVID-19 pandemisi döneminde algıladıkları stres ve yaşam kalitesi düzeyini arasındaki ilişkiyi ve bu değişkenlerin, sosyodemografik değişkenler ve COVID-19 pandemisi döneminde ebeveynlerin sahip oldukları yaşam koşulları ve erişebildikleri eğitim imkanları yönünden deneyimleriyle ilişkisini inceleyen Sağır (2022) ise ebeveynlerin algıladıkları yaşam kalitesiyle, algıladıkları stres ve Algılanan Baş Etme alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında zayıf düzeyde olumsuz bir korelasyon olduğunu belirlemişlerdir. Eşlerin evli olduğu ebeveynlerde algıladıkları yaşam kalitelerinin, boşanmış/ayrı yaşayan ebeveynlere göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Algıladıkları stres ve baş etme ile algıladıkları yaşam kalitesi, boşanmış/ayrı ebeveynlerde, pandemi öncesinde babanın işsiz olduğu grupta ve baba eğitim düzeyi daha düşük olan ebeveynlerde daha yüksek bulunmuştur. Bunlara ek olarak, Algılanan Stres Ölçeği toplam ve Algılanan Baş Etme alt ölçeğinden alınan puanlar bir diğer çocuğunda da otizm tanısı olan ebeveynlerde; pandemi ile ilişkili kısıtlamaların yaşamını çok zorlaştırdığını belirten ebeveynlerde ve pandemi sürecinde çocuklarının öz bakım becerileri çok azalanlarda daha yüksek olarak belirlenmiştir.

Otizm spektrum bozukluğu tanısı olan çocukları bulunan annelerle yürütülen araştırmada, annelerin COVID-19 pandemisi dönemine uyum sağlama süreçlerini ve bu süreçteki deneyimleri; bu deneyimlerden yola çıkarak annelerin ihtiyaçları ve karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir (Demirtaş vd., 2023). Araştırma sonucunda çocukların çevrim içi eğitimle ilgili sorunlar yaşadıkları, dolayısıyla dikkat sürelerinin azaldığı ortaya konmuştur.

Ayrıca pandemi sürecinde annelerin kendilerine zaman ayırmakta zorlanıp, sosyal yönden desteklenmeye ihtiyaçlarının olduğu saptanmıştır.

Özel gereksinimli çocukların ve ebeveynlerinin COVID-19 pandemisi döneminde eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda yaşadıkları zorlukları; bu zorluklara ilişkin kurumlar tarafından sağlanan desteği araştırmak amacıyla Aydemir ve Islam (2023) sosyolojik bir inceleme yapmışlardır. Araştırma sonucuna göre pandemi döneminde özel gereksinimli çocuklar ve ebeveynleri ağırlıklı olarak eğitim alanında zorluklar yaşamışlardır. Bunun sebebinin ise çevrim içi eğitime uyum sağlama süreci olduğu bildirilmiştir. Yukarıda belirtilen diğer araştırmalardan farklı olarak, Aydemir ve Islam (2023) pandemi sürecinde özel gereksinimli çocukların sosyalleşmelerinde, aile içi iletişim ve etkileşimin artmasıyla olumlu değişimlerin meydana geldiğini belirlemişlerdir.

Sonuç olarak, pandemi döneminde özel gereksinimli çocukların ve ebeveynlerinin çeşitli sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Ancak ilgili araştırmalar incelendiğinde tanı gruplarına göre bazı sorunlar ortak olmakla birlikte bazı sorunların değişebildiği, sosyodemografik özellikleriyle birlikte ebeveynin ve ailenin sosyodemografik özelliklerinin de süreci etkileyebildiği görülmektedir. Bu noktada da ilgili sosyodemografik özelliklerle özel gereksinimli çocukların ve ebeveynlerinin ihtiyaçları veya sorunları arasındaki ilişkinin saptanması yararlı olacaktır.

Bölüm 3

Yöntem

Bu bölümde, araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizlerine yer verilmiştir. İlgili bölümler aşağıda yer almaktadır.

Araştırmanın Türü

Bu çalışma özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin bazı sosyodemografik özellikleri, ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkileri incelemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, ilişkisel modelde gerçekleştirilen bir araştırmadır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu otizm, zihinsel yetersizlik, öğrenme güçlüğü tanılarından birine sahip özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynler oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 1). Pandeminin getirdiği sınırlılıklar nedeniyle uygun örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmaya, 362 ebeveyn (%71 anne, %29 baba) katılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, araştırmada kullanılan bir örnekleme stratejisi olup belirli bir popülasyona kolay ulaşılabilmesini sağlamak için kullanılan bir örnekleme türüdür (Teddlie ve Yu, 2007).

Tablo 1'de de görüldüğü üzere çalışma grubunun çoğunluğunu anneler oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan ebeveynler büyük oranda 1-2 çocuğa sahiptir. Özel gereksinime sahip çocuklarının çoğunluğunun 6-14 yaş arasında olduğu görülmektedir ve bu çocukların çoğunluğu zihinsel yetersizliğe sahiptir. Engel düzeyleri hafif grupta, eğitim düzeyleri ise kaynaştırma öğrencisi olarak yoğunlaşmıştır. Orta gelir düzeyinde bulunan ailelerin yoğunlaştığı katılımcı grubunda; yüksek oranda annelerin çalışmadığı, babaların ise çalışan grupta yer aldığı görülmüştür. Katılımcı ebeveynlerin büyük oranda birlikte yaşadığı, annelerin ve babaların eğitim durumlarının ilköğretim düzeyinde olduğu ulaşılan

demografik bilgiler arasındadır. Katılan ebeveynlerin büyük çoğunluğu, pandemi döneminde birden fazla alanda destek aldığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda birden fazla konuda sorun yaşadığını bildiren anne-babaların sayısı da fazladır. Bu ebeveynlerin büyük kısmı pandemi döneminde çocuğunun sorunlarıyla ve kendi sorunlarıyla baş edemediğini bildirmişlerdir.

Tablo 1

Çalışma Grubunun Sosyodemografik Özellikleri

Sosyodemografik Özellikler		<i>n</i>	%
Bakımveren	Anne	257	71
	Baba	105	29
Çocuğun yaşı	1-5 yaş arası	45	12.4
	6-9 yaş arası	108	29.8
	10-14 yaş arası	163	45
	15-18 yaş arası	46	12.7
Çocuğun Tanısı	Otizm spektrum bozukluğu	90	24.9
	Zihinsel yetersizlik	201	55.5
	Öğrenme güçlüğü	71	19.6
Çocuğun Engel Düzeyi	Hafif	211	58.3
	Orta	106	29.3
	Ağır	45	12.4
Çocuğun Eğitim Durumu	Özel eğitim uygulama okulu	128	35.4
	Kaynaştırma öğrencisi	176	48.6
	Özel eğitim sınıfı	49	13.5
	Diğer	9	2.5
Ailedeki Çocuk Sayısı	1-2 çocuk	220	60.8
	3-4 çocuk	130	35.9
	5 ve daha fazla	12	3.3

Ailenin Gelir Düzeyi	Düşük	113	31.2
	Orta	239	66
	Yüksek	10	2.8
Ebeveynlerin Birliktelik Durumu	Beraber	330	91.2
	Ayrı	25	6.9
	Vefat	7	1.9
Annenin Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	28	7.7
	İlköğretim mezunu	175	48.3
	Ortaöğretim mezunu	81	22.4
	Yükseköğretim mezunu	78	21.5
Annenin Çalışma Durumu	Çalışmıyor	296	81.8
	Düzensiz/Geçici işlerde çalışıyor	11	3
	Tam zamanlı çalışıyor	55	15.2
Babanın Eğitim Düzeyi	Okuryazar değil	10	2.8
	İlköğretim mezunu	165	45.6
	Ortaöğretim mezunu	96	26.5
	Yükseköğretim mezunu	91	25.1
Babanın Çalışma Durumu	Çalışmıyor	42	11.6
	Düzensiz/Geçici işlerde çalışıyor	56	15.5
	Tam zamanlı çalışıyor	264	72.9
Pandemi Döneminde Ebeveynin Destek Alma Durumu	Destek var	244	67.4
	Destek yok	118	32.6
Pandemi Döneminde Alınan Destek Türü	Destek yok	118	32.6
	Ekonomik destek	38	10.5
	Psikolojik destek	52	14.4
	Çocuğa bakım desteği	28	7.7
	Birden fazla konuda destek	126	34.8

Pandemi Döneminde Yaşanan Sorun Türü	Sorun yok	17	4.7
	Fiziksel-ruhsal sorunlar	48	13.3
	Ekonomik sorunlar	74	20.4
	Ailesel-sosyal sorunlar	59	16.3
	Birden fazla konuda sorun	164	45.3
Ebeveynin Kendi Sorunlarıyla Baş Etme Durumu	Evet	176	48.6
	Hayır	186	51.4
Ebeveynin Çocuğunun Sorunlarıyla Baş Etme Durumu	Evet	163	45
	Hayır	199	55

Not. N = 362

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama sürecinde kullanılacak ölçekleri geliştirici(ler)den/uyarlayıcı(lar)dan izin alındıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan gerekli izin alınmıştır, Ek-B'de sunulmuştur. Çalışmanın verileri gönüllü bireylerden yüz yüze ortamlarda toplanmıştır. Ölçeklerin doldurulması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Bunun için ilk önce etik kurul izni sonrası bilgilendirilmiş onam formu hazırlanmıştır, Ek-C'de sunulmuştur. Onam formunda araştırmanın amacı, araştırma sonuçlarının ne amaçla kullanılacağı, çalışmadan istedikleri an çekilebilecekleri gibi temel etik kurallar/ilkeler açıklanmıştır. Verilerin toplanması için Ankara ilinin çeşitli ilçelerinde yer alan, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine başvurulmuştur. Bu merkezler arasında, 15 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi çalışma için iş birliği yapmak istemiştir. Çalışmanın veri toplama süreci Mayıs-Ağustos 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Tahmini örneklem sayısı G*Power 3.1.9 programı ile hesaplanmıştır. Yapılan analize göre orta büyüklükteki bir etki büyüklüğü için ulaşılması gereken örneklem sayısı

107'dir. Veri kaybı vb. göz önünde bulundurularak bu çalışma için toplam 404 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu, "Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği (Moss,1993)", "Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği (Kaner,2010)" ve "Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (Diener vd., 2009-2010)" kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçme araçlarına dair bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu

Bireylerin çeşitli kişisel ve ailesel özellikleri hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Bireylerin cinsiyeti, çalışma durumu, çocuk sayısı, çocuğunun engel düzeyi, pandemi döneminde yaşanan sorun türü vb. hakkında çeşitli bilgiler toplanmıştır. Hazırlanan kişisel bilgi formu Ek-A4'de sunulmuştur.

Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği

Moos'un (1993) geliştirdiği Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği'nin Türkçe'ye adapte edilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışmasını Koca Ballı ve Kılıç (2016) gerçekleştirmiştir. Yetişkin bireylerin stresle başa çıkma düzeylerini ölçmeyi amaçlayan bu ölçek, mantıksal analiz, pozitif değerlendirme, problem çözme rehberlik ve destek arama, problem çözme olmak üzere beş farklı boyuttan oluşmaktadır. Toplanan veriler, ölçeğin faktör yapısını incelemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) için kullanılmıştır. AFA sonuçları, toplam varyansın %71.95'ini açıklayan beş faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Bu faktörlü yapının doğruluğunu test etmek için madde-faktör yapısının doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile model uyumu incelenmiştir. DFA sonuçları, ölçeğin beş faktörlü yapısının doğrulandığını göstermiştir ($X^2/sd=3,61$). DFA uyum indekslerine bakıldığında, RMSEA=.070; SRMR=.048; GFI=.90; NFI=.913; TLI= .924; CFI=.935 ve IFI=.935 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenirliğini değerlendirmek için yapılan toplam iç tutarlılık katsayısı

.93 olarak hesaplanmıştır. Problem çözme boyutunun iç tutarlılık katsayısı .91; pozitif değerlendirme boyutunun .91; mantıksal analiz boyutunun .91; profesyonel destek arama boyutunun .80 ve çevre desteği arama boyutunun ise .73 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek için Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplanmış ve .93 olarak bulunmuştur. Toplam 24 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipinde puanlanmaktadır ve maddeler "Hiçbir zaman" (1), "Nadiren" (2), "Bazen" (3), "Çoğunlukla" (4), "Her zaman" (5) aralığında yer almaktadır (Koca Ballı ve Kılıç, 2016). Bu araştırmada Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .89'dur. Bu araştırmada Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizine göre ise, $\chi^2 /sd = 2.80$, RMSEA = .070, SRMR = .056, TLI = .832, CFI = .848 şeklindedir. χ^2 /sd değeri 3'ten küçük olduğundan iyi uyuma, RMSEA ile SRMR değerleri .05 ile .10 arasında olduğundan kabul edilebilir uyuma sahiptir (Çokluk vd., 2021).

Ölçeğe ait maddeler Ek-A1'de sunulmuştur.

Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği

Algılanan sosyal desteğin nicel ve nitel boyutlarını belirlemek için Kaner (2010) tarafından geliştirilen Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği (YABSDÖ), iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, bir kişinin farklı destekleri ne ölçüde aldığını değerlendiren algılanan sosyal destek düzeyini (ASDD) içerir. Diğer bölüm, her bir destek türündeki memnuniyet düzeyini ölçen algılanan sosyal destekten memnuniyet düzeyini (ASDMD) içermektedir. Her iki bölümde de aynı maddeler bulunmaktadır. YABSDÖ-ASDD'nin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi sonucunda, Sosyal Birliktelik Desteği, Bilgi Desteği, Duygusal Destek ve Bakım Desteği olmak üzere dört faktör ve toplamda 28 madde içeren bir ölçek elde edilmiştir (Kaner, 2010). YABSDÖ-ASDD ve YABSDÖ-ASDMD'nin iç tutarlılığını değerlendirmek için Cronbach Alfa ve Spearman Brown iki yarım güvenirlik analizi uygulanmıştır. Alfa katsayıları, YABSDÖ-ASDD için .83 ile .95 arasında, YABSDÖ-ASDMD için ise .85 ile .96 arasında

bulunmaktadır. Spearman Brown iki yarı güvenilirlik katsayıları ise YABSDÖ-ASDD için .86 ile .92, YABSDÖ-ASDMD için .84 ile .96 arasında değişmektedir (Kaner, 2010). YABSDÖ-Algılanan Destek Düzeyi'nin YASDÖ-ASDD Faktör yapısı açılımlayıcı faktör analizi (AFA) yoluyla incelenmiş olup, elde edilen faktörlere ve içerdikleri maddelere doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Bu sonuçlara göre TBA'den elde edilen dört faktörlü yapı doğrulanmıştır, $(\chi^2/sd)=339.38/292=1.85$, RMSEA=.60, RMR=.060, Standardize RMR=.055, NFI=.96, NNFI=.98, CFI=.98, GFI=.85, AGFI=.82'dir. Alınan desteklerden memnun kalma düzeyi için de geçerli olup olmadığını belirlemek için YASDÖ- ASDMD'den elde edilen verilerle DFA uygulanmış ve dört faktörlü yapının memnuniyet düzeyi için geçerli olduğu belirlenmiştir. Bulunan indeks değerleri $(\chi^2/sd)=545.02/292=1.87$, RMSEA=.058, RMR=.058, Standardize RMR=.053, NFI=.96, NNFI=.98, CFI=.98, GFI=.85, AGFI=.82'dir. YASDÖ maddeleri iki farklı şekilde puanlanmaktadır: İlk olarak, anne-babaların hangi tür desteklere sahip olduklarını belirlemek amacıyla, YASDÖ-ASDD'deki maddeler her zaman var (4 puan), bazen var (3 puan), nadiren var (2 puan) ve hiç yok (1 puan) seçeneklerine göre puanlanmaktadır. İkinci olarak, bu desteklerden ne derecede memnuniyet aldıklarını belirlemek amacıyla, YASDÖ-ASDMD'deki maddeler çok memnunum (4 puan), memnunum (3 puan), biraz memnunum (2 puan) ve hiç memnun değilim (1 puan) seçeneklerine göre puanlanmaktadır. Bu araştırmada Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .96'dır. Bu araştırmada Yenilenmiş Anne Baba Sosyal Destek Ölçeği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizine göre ise, $\chi^2/sd = 4.97$, RMSEA = .105, SRMR = .061, TLI = .784, CFI = .800 şeklindedir. Buna göre χ^2/sd , RMSEA ve SRMR değerleri kabul edilebilir uyuma sahiptir. Ölçeğe ait maddeler Ek-A2'de sunulmuştur.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Diener vd. (2009-2010) tarafından yetişkin bireylerin sosyo-psikolojik iyi oluşlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanma çalışması Telef (2011; 2013) tarafından yetişkin bireylerle gerçekleştirilmiştir. Verilerin faktör analizine

uygun olup olmadığı Kaiser Meyer Olkin katsayısı ve Barlett (Sphericity) Küresellik testi ile incelenmiştir. Kaiser Meyer Olkin katsayısının .84 ve Barlett Sphericity testi sonucunun ($\chi^2=1007,633$, $df=28$, $p < .01$) istatistiksel olarak anlamlı bulunması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyansın %42 olduğu ve maddelerin tek faktör altında toplandığı saptanmıştır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı, .80 olarak bulunmuştur. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, “kesinlikle katılmıyorum” (1) ile “kesinlikle katılıyorum” (7) arasında 1–7 şeklinde cevaplanan 8 maddeden oluşmaktadır. Tüm maddeler olumlu bir şekilde ifade edilmiştir. Puanlar, 8 (tüm maddelere kesinlikle katılmıyorum cevabı verilirse) ile 56 (tüm maddelere kesinlikle katılıyorum cevabı verilirse) arasında değişmektedir (Telef, 2011; 2013). Bu araştırmada Psikolojik İyi Oluş Ölçeği için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .87’dir. Bu araştırmada Psikolojik İyi Oluş Ölçeği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizine göre ise, $\chi^2/sd = 3.4$, RMSEA = .081, SRMR = .035, TLI = .942, CFI = .959 şeklindedir. Buna göre χ^2/sd ve RMSEA değerleri kabul edilebilir uyuma, SRMR değeri ise iyi uyuma işaret etmektedir. Ölçeğe dair maddeler Ek-A3’de sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler bilgisayara aktarılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 29 (Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı) paket programı kullanılmıştır. Ölçeklerden alınan puanlar ile kategorik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Araştırmada parametrik değişkenler arasındaki ilişkiler bağımsız örneklemeler t-testi ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenlerin (ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri ve algıladıkları sosyal destek), bağımlı değişkeni (ebeveynlerin psikolojik sağlığı) yordayıp yordamadığı çoklu doğrusal regresyon analiziyle incelenmiştir. Uç değerleri ayıklamak için Z değerlerine ve Mahalanobis uzaklığına bakılmış, eksik ya da uç değer olarak kabul edilen

42 katılımcının verisi analizlere dahil edilmeyip 362 katılımcının verileri ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Bölüm 4

Bulgular, Yorumlar ve Tartışma

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyodemografik Özellikleri ile Stresle Başa Çıkma, Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular

Bakımverene Göre Ölçeklerden Alınan Puanların Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan ebeveynlerin ölçeklerden aldıkları puanların bakımverene göre normal dağıldığı ve varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu nedenle ebeveynlerin ölçeklerden aldıkları puanların bakımverene göre farklılaşma durumunun incelenmesi için Bağımsız Örneklem *t*-testi analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2

*Bakımverene Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem *t*-testi Sonuçları*

Ölçekler	Anne (<i>n</i> = 257)		Baba (<i>n</i> = 105)		sd	<i>t</i>	<i>p</i>
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			
SBÇYÖ	80.87	12.65	84.98	12.62	360	-2.808	.005
YABSDÖ	79.42	21.55	85.00	19.51	360	-2.294	.022
PIÖ	41.12	9.33	43.66	7.68	232.72	-2.672	.008

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PIÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, SS: Standart Sapma

Bakımverene göre SBÇYÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Buna göre babaların stresle başa çıkma yöntemleri düzeylerinin, annelere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t(360) = -2.808, p < .05$). Bakımverene göre YABSDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre babaların algıladığı sosyal destek düzeylerinin, annelere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t(360) = -2.294, p < .05$). Yine bakımverene göre PIÖ

puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre babaların psikolojik iyi oluş düzeylerinin annelere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t(232.72) = -2.672, p < .05$).

Özel Gereksinime Sahip Çocuğun Engel Türüne Göre Ebeveynlerin Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Çocukların tanılarının otizm, zihinsel yetersizlik ve öğrenme güçlüğü şeklinde gruplandırıldığı bu araştırmada tanı gruplarına göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark tek yönlü varyans analizi (ANOVA) aracılığıyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3

Engel Türlerine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Tanı Grubu	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>
SBÇYÖ	Otizm	90	80.29	12.84	1.15	.315
	Zihinsel Yetersizlik	201	82.69	12.96		
	Öğrenme Güçlüğü	71	82.54	12.05		
YABSDÖ	Otizm	90	78.14	21.95	1.13	.323
	Zihinsel Yetersizlik	201	82.08	20.99		
	Öğrenme Güçlüğü	71	81.76	20.26		
PİÖ	Otizm	90	40.57	9.25	2.96	.053.
	Zihinsel Yetersizlik	201	42.88	8.38		
	Öğrenme Güçlüğü	71	40.61	9.81		

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA); tanı gruplarına göre ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = 1.15, p > .05$), YABSDÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = 1.13, p > .05$) ve PİÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = 2.96, p > .05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığını göstermiştir.

Ailenin Gelir Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Ailenin gelir düzeyinin düşük, orta ve yüksek şeklinde gruplandırıldığı bu araştırmada gelir düzeyine göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark tek yönlü varyans analizi (ANOVA) aracılığıyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4

Ailenin Gelir Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Gelir Düzeyi	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
SBÇYÖ	Düşük ^a	113	78.76	14.11	6.490	.002	a<b
	Orta ^b	239	83.35	11.70			
	Yüksek ^c	10	88.60	14.53			
YABSDÖ	Düşük ^a	113	71.64	21.20	18.476	.000	a<b
	Orta ^b	239	85.03	19.63			
	Yüksek ^c	10	92.10	20.42			
PİÖ	Düşük ^a	113	39.12	9.16	9.208	.000	a<b
	Orta ^b	239	42.92	8.57			
	Yüksek ^c	10	47.30	8.15			

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Gelir düzeyine göre ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($F(2, 359) = 6.490, p < .05$). Gruplar arasındaki farkın kaynağı incelenmeden önce varyansların homojen dağılıp dağılmadığı test edilmiş; bu amaçla yapılan analiz sonucunda varyansların homojen dağılmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine post-hoc yöntemlerinden Dunnett C analizi gerçekleştirilmiştir. Post-hoc analizine göre orta ve yüksek gelir düzeyinde olan ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamalarının, düşük gelir düzeyine sahip olan ebeveynlerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($\bar{X}_{Düşük} = 78.76; \bar{X}_{Orta} = 83.35$).

Gelir düzeyine göre ebeveynlerin YABSDÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(2, 359) = 18.476, p < .001$). Varyanslar homojen dağıldığından gruplar

arasındaki farkın kaynağını belirlemek için post-hoc yöntemlerinden LSD analizi kullanılmıştır. Yapılan analize göre düşük gelir düzeyine sahip ebeveynlerin YABSDÖ puan ortalamalarının, orta ve yüksek gelir düzeyindeki ebeveynlere kıyasla anlamlı şekilde daha düşük olduğu belirlenmiştir ($\bar{X}_{Düşük} = 71.64$; $\bar{X}_{Orta} = 85.03$; $\bar{X}_{Yüksek} = 92.10$).

Gelir düzeyine göre ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($F(2, 359) = 9.208, p < .001$). Varyanslar homojen dağıldığı için gruplar arasındaki farkın kaynağının incelenmesinde post-hoc yöntemlerinden biri olan LSD analizinden faydalanılmıştır. Buna göre gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin PİÖ puan ortalamalarının, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ebeveynlere nazaran anlamlı şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir ($\bar{X}_{Düşük} = 39.12$; $\bar{X}_{Orta} = 42.92$; $\bar{X}_{Yüksek} = 47.30$).

Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Eğitim düzeyinin (1) okuryazar değil, (2) ilköğretim mezunu, (3) ortaöğretim mezunu ve (4) yükseköğretim mezunu şeklinde ele alındığı bu araştırmada anne eğitim düzeyine göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5

Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>
SBÇYÖ	Okuryazar değil	28	77.89	13.70	2.440	.064
	İlköğretim mezunu	175	81.08	14.82		
	Ortaöğretim mezunu	81	83.78	9.81		
	Yükseköğretim mezunu	78	83.97	9.28		
YABSDÖ	Okuryazar değil	28	74.57	22.12	2.067	.104
	İlköğretim mezunu	175	79.71	20.82		
	Ortaöğretim mezunu	81	82.62	22.31		
	Yükseköğretim mezunu	78	84.72	19.61		
PİÖ	Okuryazar değil	28	37.93	10.89	2.362	.071
	İlköğretim mezunu	175	41.75	9.36		
	Ortaöğretim mezunu	81	42.30	7.84		

Yükseköğretim mezunu	78	43.05	8.01
----------------------	----	-------	------

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre anne eğitim düzeyi açısından ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = 2.440, p > .05$), YABSDÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = 2.067, p > .05$) ve PİÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = 2.362, p > .05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı belirlenmiştir.

Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Eğitim düzeyinin (1) okuryazar değil, (2) ilköğretim mezunu, (3) ortaöğretim mezunu ve (4) yükseköğretim mezunu şeklinde ele alındığı bu araştırmada baba eğitim düzeyine göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6

Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>
SBÇYÖ	Okuryazar değil	10	80.10	14.55	1.309	.271
	İlköğretim mezunu	165	81.03	14.75		
	Ortaöğretim mezunu	96	81.99	11.18		
	Yükseköğretim mezunu	91	84.22	9.84		
YABSDÖ	Okuryazar değil	10	81.60	21.36	.946	.419
	İlköğretim mezunu	165	79.95	22.45		
	Ortaöğretim mezunu	96	79.84	19.80		
	Yükseköğretim mezunu	91	84.23	19.86		
PİÖ	Okuryazar değil	10	38.70	3.40	1.315	.269
	İlköğretim mezunu	165	41.12	.75		
	Ortaöğretim mezunu	96	42.59	.81		
	Yükseköğretim mezunu	91	42.76	.85		

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre baba eğitim düzeyi açısından ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = 1.309, p > .05$), YABSDÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = .946, p > .05$) ve PİÖ puan ortalamaları ($F(3, 358) = 1.315, p > .05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı tespit edilmiştir.

Annenin Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ebeveynin çalışma durumunun (1) çalışmıyor, (2) yarı zamanlı çalışıyor ve (3) tam zamanlı çalışıyor şeklinde gruplandırıldığı bu araştırmada anne çalışma durumuna göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark Tek yönlü varyans analiziyle (ANOVA) incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7

Annenin Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA

Sonuçları

Ölçekler	Çalışma Durumu	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
SBÇYÖ	Çalışmıyor ^a	296	82.00	13.31	.255	.775	
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	11	79.91	14.59			
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	55	82.82	8.99			
YABSDÖ	Çalışmıyor ^a	296	81.08	21.69	1.028	.359	
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	11	72.55	17.00			
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	55	82.53	18.34			
PİÖ	Çalışmıyor ^a	296	42.01	9.04	3.921	.021	b<a
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	11	34.55	8.65			b<c
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	55	42.51	7.97			

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Gerçekleştirilen Tek yönlü varyans analiziyle (ANOVA) anne çalışma durumuna göre ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = .255, p > .05$) ile YABSDÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = 1.028, p > .05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın bulunmadığı; buna karşın ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir ($F(2, 359) = 3.921, p < .05$). Bu farkın kaynağını belirlemek amacıyla

gerçekleştirilen post-hoc analizine göre annenin yarı zamanlı çalıştığı durumda ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları, annenin çalışmadığı ve tam zamanlı çalıştığı durumlara nazaran anlamlı şekilde daha düşüktür ($\bar{X}_{\text{Çalışmıyor}} = 42.01$; $\bar{X}_{\text{Yarı zamanlı çalışıyor}} = 34.55$; $\bar{X}_{\text{Tam zamanlı çalışıyor}} = 42.51$).

Babanın Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Ebeveynin çalışma durumunun (1) çalışmıyor, (2) yarı zamanlı çalışıyor ve (3) tam zamanlı çalışıyor şeklinde gruplandırıldığı bu araştırmada baba çalışma durumuna göre ebeveynlerin SBÇYÖ, YABSDÖ ve PİÖ puan ortalamaları arasındaki fark tek yönlü varyans analiziyle (ANOVA) incelenmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8

Babanın Çalışma Durumuna Göre Ebeveynlerin Ölçek Puanlarına İlişkin ANOVA

Sonuçları

Ölçekler	Çalışma Durumu	<i>n</i>	\bar{X}	SS	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
SBÇYÖ	Çalışmıyor ^a	42	81.90	13.72	.101	.904	
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	56	82.77	10.48			
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	264	81.94	13.08			
YABSDÖ	Çalışmıyor ^a	42	75.52	20.18	6.403	.002	c>a
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	56	74.00	22.62			c>b
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	264	83.41	20.49			
PİÖ	Çalışmıyor ^a	42	41.74	8.34	1.701	.184	
	Yarı zamanlı çalışıyor ^b	56	39.88	9.40			
	Tam zamanlı çalışıyor ^c	264	42.30	8.91			

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Yapılan tek yönlü varyans analiziyle (ANOVA) baba çalışma durumuna göre ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = .101, p > .05$) ve PİÖ puan ortalamaları ($F(2, 359) = 1.701, p > .05$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte YABSDÖ puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın bulunduğu tespit edilmiştir

($F(2, 359) = 6.403, p < .05$). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen post-hoc analizine göre ebeveynlerin babanın tam zamanlı çalıştığı durumdaki YABSDÖ puan ortalamaları, babanın çalışmadığı ve yarı zamanlı çalıştığı durumlara kıyasla anlamlı şekilde daha yüksektir ($\bar{X}_{\text{Çalışmıyor}} = 75.52; \bar{X}_{\text{Yarı zamanlı çalışıyor}} = 74.00; \bar{X}_{\text{Tam zamanlı çalışıyor}} = 83.41$).

Pandemi Döneminde Ebeveynlerin Kendi Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Ebeveynlerin ölçeklerden aldıkları puanların, kendi sorunlarıyla başa çıkabilme durumları açısından farklılaşma durumunun incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t -testi analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9

Ebeveynlerin Kendi Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t -testi Sonuçları

Ölçekler	Evet, başa çıkabildim. ($n = 176$)		Hayır, başa çıkamadım. ($n = 186$)		sd	t	p
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			
SBÇYÖ	83.26	12.28	80.93	13.14	360	1.737	.083
YABSDÖ	85.45	19.12	76.87	22.07	357.247	3.957	.027
PIÖ	43.43	8.43	40.37	9.18	359.684	3.310	.023

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PIÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Ebeveynlerin kendi sorunlarıyla başa çıkabilme durumlarına göre SBÇYÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı saptanmıştır ($t(360) = 1.737, p > .05$).

Ebeveynlerin kendi sorunlarıyla başa çıkabilme durumlarına göre YABSDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle pandemi döneminde sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirten ebeveynlerin YABSDÖ

puan ortalamaları, sorunlarıyla başa çıkamadığını belirtenlere kıyasla daha yüksektir ($t(357.247) = 3.957, p < .05$).

Ebeveynlerin kendi sorunlarıyla başa çıkabilmeleri açısından PİÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Buna göre pandemi döneminde sorunlarıyla başa çıkabildiğini ifade eden ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları, sorunlarıyla başa çıkamadığını ifade eden ebeveynlere nazaran daha yüksektir ($t(359.684) = 3.310, p < .05$).

Pandemi Döneminde Ebeveynlerin Çocuklarının Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçeklerden Aldıkları Puanların Karşılaştırılması

Ebeveynlerin ölçeklerden aldıkları puanların, çocukların sorunlarıyla başa çıkabilme durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi için bağımsız örneklem t -testi analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10

Ebeveynlerin Çocuklarının Sorunlarıyla Başa Çıkabilme Durumlarına Göre Ölçek Puanlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t -testi Sonuçları

Ölçekler	Evet, başa çıkabildim. ($n = 163$)		Hayır, başa çıkamadım. ($n = 199$)		sd	t	p
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS			
SBÇYÖ	83.58	13.31	80.82	12.19	360	2.054	.041
YABSDÖ	86.23	19.60	76.79	21.39	360	4.333	.000
PİÖ	43.27	8.61	40.70	9.06	360	2.744	.006

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği; YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği; PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabilme durumları açısından ebeveynlerin SBÇYÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Buna göre pandemi döneminde çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirten ebeveynlerin

SBÇYÖ puan ortalamaları, bu sorunlarla başa çıkamadığını belirten ebeveynlere nazaran daha yüksektir ($t(360) = 2.054, p < .05$).

Çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabilme durumlarına göre ebeveynlerin YABSDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık sergilediği belirlenmiştir. Çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabildiğini ifade eden ebeveynlerin YABSDÖ puan ortalamaları, başa çıkamayanlara kıyasla daha yüksektir ($t(360) = 4.333, p < .001$).

Çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabilme durumları açısından ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre çocukların sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirten ebeveynlerin PİÖ puan ortalamaları, başa çıkamadığını belirtenlerle karşılaştırıldığında daha yüksektir ($t(360) = 2.744, p < .05$).

Ebeveynlerin Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin ve Algıladıkları Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşlarını Yordayıp Yordamadığına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin ve algıladıkları sosyal desteğin psikolojik iyi oluşu yordama durumuna ilişkin regresyon analizi gerçekleştirilmeden önce değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11

Ölçeklerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Aralarındaki Korelasyon Değerleri

Değişken	\bar{X}	SS	SBÇYÖ	YABSDÖ	PİÖ
SBÇYÖ	82.06	12.76	-		
YABSDÖ	81.04	21.10	.452**	-	
PİÖ	41.86	8.94	.426**	.469**	-

Not. SBÇYÖ: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği, YABSDÖ: Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği, PİÖ: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, ** $p < .001$

Tablo 11 incelendiğinde Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği, Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı

ilişkilerin bulunduğu görülmüştür. Buna göre Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği ile Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçeği arasında olumlu yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ile Stresle Başa Çıkma Yöntemleri ve Yenilenmiş Ana-Baba Sosyal Destek Ölçekleri arasındaki ilişkiler de olumlu yönde orta düzeyde bir ilişkiye işaret etmektedir.

Pearson korelasyon analizinin yanı sıra çoklu bağlantılılığın olmadığı varsayımının sağlanıp sağlanmadığını belirlemek amacıyla tolerans, VIF ve koşul endeks değerleri incelenmiştir. Pallant'a (2020) göre çoklu bağlantılılık varsayımının karşılanabilmesi için tolerans değeri .10'dan büyük, VIF değerinin 10'dan küçük ve koşul endeks değerlerinin de 30'dan küçük olması gerekmektedir. Yapılan incelemeye göre, bağımlı değişkenin psikolojik iyi oluş ve bağımsız değişkenlerin stresle başa çıkma yöntemleri ile algılanan sosyal destek olduğu bu araştırmada değişkenler arasında çoklu bağlantılılık bulunmamaktadır (Tolerans = .796, VIF = 1.256, condition index < 30).

Ölçekler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya konulduktan sonra ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin (SBÇYÖ) ve algıladıkları sosyal desteğin (YABSDÖ), psikolojik iyi oluşlarını (PİÖ) yordama durumunu incelemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 12'de yer verilmiştir.

Tablo 12

Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluşlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	95% CI	β	t	p
Stresle Başa Çıkma Yöntemleri	.188	[.119, .258]	.269	5.346	.000
Algılanan Sosyal Destek	.147	[.105, .189]	.347	6.909	.000

Not. $R^2 = .27$ (N = 362, $p < .001$); CI = confidence interval.

Tablo 12 incelendiğinde ebeveynlerin hem stresle başa çıkma yöntemlerinin ($\beta = .269$, $p < .001$) hem de algıladıkları sosyal desteğin ($\beta = .347$, $p < .001$) psikolojik iyi

oluşlarını yordadığı görülmektedir. Ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri ile algıladıkları sosyal destek, psikolojik iyi oluş düzeylerindeki değişimin yaklaşık %27'sini açıklamaktadır.

Tartışma

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yönelik tartışma iki bölümde ele alınmıştır. Öncelikle araştırmanın birinci alt problemine yönelik olarak özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin sosyodemografik özellikleri ile stresle başa çıkma, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanları arasında fark olup olmadığına ilişkin bulgular tartışılmıştır. Ardından, ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri ve anne baba sosyal destek ölçeklerinden aldıkları puanların psikolojik iyi oluşlarını yordamasına ilişkin tartışma sunulmuştur.

Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyodemografik Özellikleri ile Stresle Başa Çıkma, Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasında Fark Olup Olmadığına İlişkin Tartışma

Bu araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanlarının bakımveren kişinin anne veya baba olmasına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda bakımverene göre stresle başa çıkma yöntemleri puanları arasında babaların lehine anlamlı bir fark olduğu ve buna göre, babaların stresle başa çıkma yöntemleri puanlarının, annelerin stresle başa çıkma puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak babaların stresle başa çıkma yöntemlerine annelere göre daha çok hâkim olmaları ve bu yöntemleri kullanmaları gösterilebilir. Aynı zamanda anneler sahip olduğu yüksek düzeydeki bakım yükü vb. sebeplerle kendilerine zaman ayıramadığından stresle baş etme yöntemlerini kullanmıyor olabilirler. Nitekim özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerle yapılan önceki çalışmalarda da annelerin bakım yüklerinin (Gerstein vd., 2009; Sardohan Yıldırım ve Akçamete, 2014) ve stres düzeylerinin (Albayrak, 2015; Deniz vd., 2009;

Gerstein vd., 2009; Herring vd., 2006) babalardan daha yüksek düzeyde olduğu belirtilmektedir. Örneğin Albayrak'ın (2015) özel gereksinimli çocuğu olan anne-babaların stresle başa çıkma tutumlarını incelediği çalışmasında da annelerin yaşadığı stresin, babaların stres düzeyinden daha fazla olduğu saptanmıştır. Stresle başa çıkma düzeylerini araştıran Sarıkaya'nın (2011) araştırmasında da zihinsel engele sahip çocuğu olan anne-babaların stresle başa çıkma stratejileri incelenmiş olup annelerin sosyal destek arama alt boyutu puanlarının babalarinkinden farklı olduğunu belirlemiştir. Annelerin sosyal destek arama puan ortalamasının babalara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin sosyal destek aramak için babalardan daha fazla çaba sarf ettiği söylenebilir. Bu durum annelerin sahip olduğu bakım yükü veya psikolojik iyi oluşlarından kaynaklanabilir (Raina vd., 2005; Raliphaswa vd., 2022; Shoghi vd., 2022; Yılmaz ve Küçük Alemdar, 2020) ancak bu çalışma nedensel modelde gerçekleştirilen bir araştırma olmadığı için ileride yapılacak çalışmalarda özel gereksinimli çocuğu olan annelerin sosyal destek arama davranışlarının nedenlerine ve bu durumu etkileyen faktörler incelenebilir.

Stresle başa çıkma yöntemlerinde olduğu gibi bu çalışmada babaların sosyal destek puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmayla benzer şekilde, babaların algıladıkları sosyal destek puanlarının, annelerin algıladıkları sosyal destek puanlarından daha yüksek olduğunu belirten çalışmalar mevcuttur (Arman, 2009; Erbilir Gönültaş, 2019). Daha önce vurgulandığı üzere özel gereksinimli çocukların bakımının çoğunlukla anneler tarafından gerçekleştirilmesi ve bakım yüklerinin babalara göre daha yüksek düzeyde olduğu göz önüne alındığında annelerin sosyal desteklerini daha düşük düzeyde algılamaları muhtemeldir. Nitekim Türkiye'de yapılan çalışmalarda da özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmanın toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadınların yetersizliği olarak görülmesi, bakım rolünün kadınlara atfedilmesi ve özel gereksinimli çocuğu olan annelerin toplum tarafından dışlanması gibi sorunlarla karşılaşıldığı (Kurtça, 2023; Yarımadağ ve Erciyes, 2021) göz önüne alındığında annelerin

sosyal destek düzeylerini düşük algılamaları beklendik bir sonuçtur. Öte yandan bu çalışmada kullanılan sosyal destek ölçeğinin bakım yüküne özgü olmamasından da annelerin bu alanda mı yoksa genel anlamda mı sosyal desteklerini düşük düzeyde algıladıkları bilinmemektedir. Ancak alanyazında annelerin babalara kıyasla bakım desteğinden daha az yararlandığını bildiren araştırmalar mevcuttur (ör., Düzova, 2013). Bir diğer yönden Sarıkaya (2011) zihinsel engele sahip çocuğu olan anne-babalarla gerçekleştirdiği çalışmasında annelerin sosyal destek arama puanlarının babalarinkinden farklı olduğunu belirlemiştir. Aynı çalışmada bu araştırmayla benzer şekilde babaların ekonomik düzeyi düştükçe ve sosyal desteği azaldıkça stres düzeyinin arttığı bildirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmaya katılan annelerin neredeyse tamamının çalışmıyor olduğu göz önüne alındığında annelerin sosyal destek düzeylerinin var olan ekonomik durumlarıyla da ilişkili bir faktör olabileceği söylenebilir.

Bu çalışmada bakımverene göre psikolojik iyi oluş puan ortalamaları incelendiğinde, annelerin psikolojik iyi oluş puanlarının babalarinkinden daha düşük olduğu ve puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin algıladıkları psikolojik iyi oluş, depresyon ve stres düzeylerinin normal gelişim düzeyinde çocuğu bulunan ebeveynlere göre daha yüksek olduğunu gösteren birçok çalışma mevcuttur (Akça ve Özyürek, 2019; Atılğan ve Kolburan, 2019; Booker ve Sacker, 2012; Uğuz vd., 2004). Benzer şekilde, pandemi döneminde ve öncesinde annelerin psikolojik iyi oluş puanlarının babalara göre daha düşük olduğu da çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır (ör. Bora ve Özkardeş, 2021; Hirst, 2005; Shapp, 1992). Yukarıda da vurgulandığı üzere, bu çalışmada annelerin stresle başa çıkma yöntemlerinin ve algıladıkları sosyal desteklerinin düşük düzeyde olduğu göz önüne alındığında annelerin psikolojik iyi oluşlarının babalara göre daha düşük düzeyde olması beklendiktir. Çünkü psikolojik iyi oluş ile stresle başa çıkma yöntemleri ile olumsuz yönlü (Qiao vd., 2011), algılanan sosyal destek (Guszkowska ve Dąbrowska-Zimakowska, 2022) ile de olumlu yönlü bir ilişki vardır. Öte yandan ebeveynlerin bakım yükü arttıkça psikolojik

iyi oluşlarının olumsuz etkilendiği de alanyazında yer alan sonuçlardandır (Karaaslan ve Çelebioğlu, 2018). Bunun tersine, özel gereksinimli bir çocuğun ebeveyni olmanın psikolojik sağlık açısından anneler ya da babalar arasında fark yaratmadığını bulgulayan araştırmalar da mevcuttur (Hastings, 2003; Ha vd., 2008; Smith ve Grzywacz, 2014). Ailenin stresini değerlendiren araştırmalarda anne ve babanın stresi arasında bir fark olmadığı da görülmüştür (Butcher vd., 2008).

Bu araştırmanın bir diğer bulgusu ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanlarının çocuklarının tanısına göre anlamlı olarak değişmemesidir. Bu çalışmayla benzer şekilde ebeveyn stresinin, çocuklarının tanısına göre değişmediğini vurgulayan araştırmalar (Horton ve Wallender, 2001; Herring vd., 2006) alanyazında mevcut olduğu gibi özel gereksinime sahip çocuğun engel türüne göre ebeveynlerin stresle baş etme yöntemlerinin veya psikolojik iyi oluşlarının farklılaştığını bildiren araştırmalar (Bromley vd., 2004; White ve Hastings, 2004) da mevcuttur. Örneğin, Hauser-Cram vd. (2001) down sendromlu ve bedensel yetersizlikten etkilenen çocukların gelişimini ve ailelerinin psikolojik iyi oluşunu boylamsal bir çerçevede araştırmış ve tanı grubunun annenin stresini yordadığı sonucuna ulaşmışlardır. Çocukların tanı gruplarına göre yapılan çalışmalarda ise otizmlili çocuğu olan annelerin stresten daha fazla etkilendiğini göstermiştir. Paralel şekilde otizmden etkilenen çocuğu olan annelerin, depresif belirtileri daha fazladır (Weiss, 2002; Olsson ve Hwang, 2008; Sawyer vd., 2010). Benzer şekilde, başka bir çalışmada down sendromuna ve otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu bulunan ebeveynlerle sosyal destek ihtiyaçları değerlendirilmiştir (Siklos ve Kerns, 2006). İlgili çalışmada otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuğu olan ailelerin çocuklarıyla ilgili daha çok desteğe ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Otizm ve zihinsel yetersizlikten etkilenen çocuğu bulunan ailelerin yaşadıkları sosyal sorunları araştırmış olup ailelerin sosyal çevrelerinden destek görmediğini belirlemişlerdir (Altuğ Özsoy vd., 2006; Yüksel ve Tanrıverdi, 2019). Bu çalışmanın pandemi sürecinde gerçekleştiği göz önüne alındığında -çalışma kapsamındaki engel türleri bağlamında- çocuklara benzer eğitimsel ve

sosyal şartların uygulanmış olması, ilgili değişkenler yönünden farkın oluşmamasına yol açmış olabilir. Ancak bu konuda kesin bir görüşe varılabilmesi için engel türlerine göre ilgili değişkenlerin ele alındığı nitel/karma yöntem çalışmaları gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise ailenin düşük gelir düzeyinde olması ile ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanları arasında ters yönlü bir ilişkinin olmasıdır. Bu sonuçlar beklendik olmakla birlikte, önceki çalışmaların sonuçlarıyla da uyumludur. Örneğin, ekonomik durum ile sosyal destek arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ifade eden Erbilir-Gönültaş (2019) ekonomik durumunun iyi olduğunu belirten anne-babaların sosyal destek puanlarının, iyi olmayanlara göre daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Bir başka çalışmada da ebeveynlerin algıladıkları sosyal desteğin, gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir (Çan Aslan, 2010). Aynı araştırmada ebeveynlerin stresle başa çıkma tarzlarının da gelir düzeyine göre farklılaştığı belirlenmiştir. Ailelerin gelir memnuniyeti ve psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın belirlendiği bir başka çalışmada da gelir düzeyi ve bundan memnuniyetin psikolojik iyi oluş düzeyini olumlu olarak yordadığı vurgulanmıştır (Dursun, 2022). İlgili çalışmada, gelir düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyinin de arttığı bildirilmektedir. Ebeveynlerin sosyoekonomik durumlarının çocuklarının ve kendilerinin ihtiyaçlarını karşılamada ve imkanlara erişimde çok önemli bir değişken olduğu ve pandemi sürecinde alınan önlemlerin ve pandemi sonrası yaşanan ekonomik zorlukların da düşük gelir düzeyindeki aileleri etkilemiş olabileceği göz önüne alındığında, özel gereksinimli çocuğu olan ve düşük gelir düzeyine sahip ebeveynlerin kümülatif bir stres yaşamış olabilecekleri ve bu durumun da psikolojik iyi oluşlarını daha fazla etkilemiş olabileceği söylenebilir. Nitekim bu çalışmada düzensiz işlerde çalıştığını beyan eden ebeveynlerin psikolojik iyi oluş puanlarının daha düşük olduğunun saptanması da bu görüşü desteklemektedir.

Ebeveynlerin çalışma durumuna göre stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanları kıyaslandığında; annelerin stresle başa çıkma yöntemleri ve algılanan sosyal destek ölçeklerine göre yarı zamanlı çalışması, tam zamanlı

çalışması veya çalışmaması durumlarının bir fark oluşturmadığı saptanmıştır. Fakat psikolojik iyi oluş değişkeni yönünden annenin yarı zamanlı çalışması ile tam zamanlı bir işinin olması veya hiç çalışmamasına arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre, yarı zamanlı işlerde çalışan annelerin psikolojik iyi oluş puanı, tam zamanlı bir işi olan veya hiç işi olmayan annelere kıyasla daha düşüktür. Babanın tam zamanlı ya da yarı zamanlı çalışıyor olması veya hiç çalışmaması durumunda ise stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmazken algılanan sosyal destek yönünden anlamlı bir farklılığın olduğu bulunmuştur. Tam zamanlı bir işte çalışan babaların algıladıkları sosyal destek, çalışmayan veya yarı zamanlı çalışan babalara kıyasla daha yüksektir. Bu bulgular ele alındığında annelerin yarı zamanlı çalışması ile tam zamanlı çalışması veya çalışmaması kıyaslandığında yarı zamanlı çalışmanın düşük psikolojik iyi oluşla ilişkisi bulunurken babalarda bu durum farklı olmuştur. Özel gereksinime sahip çocukları olan ebeveynlerden çocuğun bakımını çoğunlukla anneler üstlendikleri için yarı zamanlı çalışmak özel gereksinime sahip çocuğun bakımına ilişkin endişeleri etkiliyor olabilir. Warfield'in (2005) çalışmasında da aile stresi ve de psikolojik iyi oluş ile ilişkili bulunmuş ve ebeveynlerin çalışmasının, kendilerine aile haricinde bir etkinlik alanı sağladığı, ailenin gelirine katkısı olduğu ve de genellikle ebeveynler çalışmaktayken çocuklarının bakımına destek olacak kaynakların olmasına işaret ettiği belirtilmiştir. Özel gereksinime sahip çocuğu olan annelerle çalışan Nikolić Ivanisević vd. (2023) de benzer şekilde anne istihdamının (hem yarı hem tam zamanlı), çocuklarının bakımına desteğin olduğu koşullarda, aile stresini azalttığı ve yaşam doyumunu yordadığını bulmuştur.

Bu çalışmanın bulgularına göre ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden aldıkları puanlar, anne-babanın eğitim düzeyine göre değişmemiştir. Ebeveyn eğitim düzeyinin, çocuğun bakımı ve eğitimine katılımı (Ruskus ve Gerulaitis, 2010), aile işleyişi (Gorica vd., 2022), ailenin geliri (Turan Gürhopur ve İşler Dalgiç, 2017), çocukların ihtiyaçlarına ilişkin farkındalığı (Downey, 2016) ve yaşam tarzları (Kotzampopoulou, 2015) ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, anne-

babaların stresle başa çıkma yöntemlerini kullanabilmesine, algıladıkları sosyal desteğe ve psikolojik iyi oluşlarına etki etmesi beklenmektedir. Ancak bu beklenmedik sonuç, çalışmanın örnekleminde kaynaklanıyor olabileceği gibi, ebeveynlerin eğitim düzeyi ile stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiyi etkileyen aracı değişkenlerden de kaynaklanabilir. Nitekim Edgerton vd. (2012) eğitim düzeyinin bireylerin (ve ailelerin) yaşam kalitelerini etkilediği oranda bahsedilen değişkenlerle ilişkili olabileceğini vurgulamaktadırlar.

Bu çalışmanın bir diğer bulgusu ise ebeveynlerin pandemi döneminde yaşadığı sorunlarla başa çıkıp çıkamadıklarına dair yaptıkları öz değerlendirmeye göre stresle başa çıkma yöntemleri arasında bir fark yok iken sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirten ebeveynlerin sosyal destek ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin, başa çıkamadığını ifade eden ebeveynlere göre daha yüksek olarak saptanmasıdır. COVID-19 sürecinde çoklu yetersizliğe sahip çocukların ailelerine sunulan destekleri incelendiği çalışmada da katılımcı annelerin çoğu pandemi döneminde sorunlarıyla baş edebilmeleri için gerekli olabilecek alanlarda destek sunulmadığını; bu süreçte sosyal, psikolojik, maddi, sağlık ve eğitim alanlarında desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir (Sardohan Yıldırım ve Bozak, 2021). Söz konusu araştırmada geçen ihtiyaçlara ek olarak, başka bir çalışmada da ebeveynler, pandemi döneminde çocuklarının bakım desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir (Yıldırım Parlak vd., 2021). Bu araştırmalardan hareketle özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere sunulacak sosyal desteğin, ebeveynlerin sorunlarıyla baş edebilmelerine imkân tanıyabileceği ve stres faktörlerini azaltarak dolaylı olarak da psikolojik iyi oluşlarını artırabileceği söylenebilir. Ancak bu çalışmanın ilişkisel modelde gerçekleştirildiği göz önüne alındığında bu konuda nedensel bir ilişki kurulamamaktadır. Öte yandan bu çalışmanın bir diğer bulgusu ise pandemi döneminde çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabilen anne-babaların stresle başa çıkma yöntemlerini, sorunlarıyla başa çıkamayan ebeveynlere göre daha çok kullanmalarıdır. Benzer şekilde pandemi döneminde çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirten anne-babaların algıladıkları sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları, çocuklarının sorunlarıyla başa çıkamadığını bildiren

ebeveynlere göre daha yüksektir. Elde edilen bu bulgular beklendiği olup alanyazındaki diğer araştırmalarda da pandemi döneminde ebeveynlerin özel gereksinimi olan çocuklarının duygusal ve davranışsal sorunlarıyla baş etmede sorun yaşadıkları bildirilmektedir. Örneğin, Türkoğlu (2022) özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin COVID-19 pandemisi dönemindeki deneyimlerini ele almış ve ailelerin çocuklarının problem davranışlarıyla sorun yaşadıklarını saptamıştır. Özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin deneyimlerine yönelik yapılan bir başka çalışmada da ailelerin çocuklarının duygusal ve davranışsal sorunlarını yönetmede zorlandıkları belirlenmiştir (Bakan, 2021). Aydemir (2022) ise özel gereksinime sahip çocuğu olan anne-babalarla yürüttüğü çalışmada, çocukların pandemi döneminde pasif kalması nedeniyle fiziksel sorunlar yaşadığına ve sosyalleşmeye ihtiyaç duyduklarına dair veriler elde etmiştir. Pandemi döneminde eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksun kalan özel gereksinime sahip çocukların tüm gelişim alanlarının olumsuz etkilendiğini belirten Gökler (2021) ise ailelerin çocuklarının fiziksel sorunlar yaşadığını ve çocuklarında davranış problemleri meydana geldiğini ifade ettiklerini belirlemiştir. Bu durumun da anne-babalar ve diğer bakımverenlerin sosyal ve psikolojik etkiler yaşamasına sebep olduğu görülmüştür. Bahsedilen araştırmalara paralel şekilde, COVID-19 pandemisi pandemi döneminin neden olduğu kısıtlamaların özel gereksinime sahip çocukları ve ebeveynlerini psikolojik ve sosyal alanlarda olumsuz olarak etkilediğini (Gülyüz, 2021; Öz, 2022), bu sebeple ebeveynlerin de olumsuz duygu ve düşünceler yaşamasına sebep olduğunu (Koçbeker Eid ve Seçil Karamuklu, 2021), bu dönemde özel gereksinimli çocuğu olan annelerin depresyon ve tükenmişlik düzeyinin daha yüksek bulunduğunu (Yavuz, 2021), hem ailelerin hem çocukların sosyal, duygusal ve eğitimsel desteğe ihtiyaç duyduğunu (Yıldırım Parlak vd., 2022), tüm bu faktörlerin ebeveynlerin algıladıkları stres düzeyinin arttığını ve yaşam kalitesini düşürdüğünü (Sağır, 2022) bildiren araştırmalar mevcuttur.

Ebeveynlerin Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin ve Algıladıkları Sosyal Desteğin Psikolojik İyi Oluşlarını Yordayıp Yordamadığına İlişkin Tartışma

Bu araştırmanın ikinci alt problemine yönelik olarak özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin hem stresle başa çıkma yöntemlerinin hem de algıladıkları sosyal desteğin psikolojik iyi oluşlarını yordayıp yordamadığı incelenmiş ve psikolojik iyi oluş düzeyindeki değişimin yaklaşık %27'sini açıklayan bir şekilde ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin ve algıladıkları sosyal desteğin ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarını yordadığı saptanmıştır. Bu sonuç araştırmanın diğer bulgularıyla tutarlılık sergilemekte olup alanyazınla da benzerdir (White ve Hastings, 2004). Örneğin, Zablotsky'nin (2013) anne-babaların stresle başa çıkma stratejilerini kullanmalarının ve sosyal destek aramalarının psikolojik sağlıklarını korumada etkili olabileceğini belirtmiştir. İlgili çalışmada ebeveyn stresinin, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasında aracı rolü olduğu belirlenmiştir. İngiltere'den bir örnekleme çalışan Minnes ve Weiss (2014), ebeveynlerin baş etme becerilerinin, ailenin hem olumlu (iyi oluş gibi) hem de olumsuz (aile stresi gibi) çeşitli değişkenleri en güçlü şekilde yordayan değişken olduğunu tespit etmiştir. Kısıtlı sosyal çevre ebeveyn stresini etkilerken, stres de anne-babaların psikolojik iyi oluşunu etkilemektedir (Cramm ve Nieboer, 2011). Benzer şekilde, başka bir çalışmada da sosyal desteğin stres ile psikolojik iyi oluş arasında tampon görevi gördüğü belirtilmiştir (Bromley vd., 2004). Ailenin sahip olduğu destek kaynakları arttıkça, ebeveynin depresyon ve stres düzeyinin azaldığı vurgulanmaktadır. Destek ile benzer şekilde "aile yükünü" etkileyen etmenlerin de özel çocuğu olan ailelerin iyi oluşlarına katkı sunacağı düşünülebilir. Nitekim, Rakap vd. (2023) yaptıkları çalışmada eş-desteğinin hem annelerde hem de babalarda aile yükünü yordadığını tespit etmişlerdir. Öte yandan Green vd.'nin (2021) de belirttiği üzere ebeveyn iyi oluşunu yordayan ebeveynlerin kişilik özellikleri gibi birçok değişken bulunmaktadır. Örneğin, ilgili çalışmada araştırmacılar ebeveyn nevrozizminin (negatif duygusallığın) iyi oluşunu önemli ölçüde etkilediğini belirlemişlerdir.

Ebeveynlerin sosyal desteğinin ve sorun odaklı başa çıkma biçimlerinin incelendiği bir çalışmada, anne ve babanın stresini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır (Hauser vd., 2001; Guralnick vd., 2008). Bu çalışmayla benzer doğrultuda, zihinsel yetersizliği bulunan çocuğu olan ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek puanlarının yükseldikçe, stres

puanlarının düştüğünü bulgulayan araştırmalar mevcuttur (Feldman vd., 2002; Kaner, 2004; Meaden vd., 2010). Psikolojik sağlığını iyi düzeyde olarak belirten katılımcıların kötü veya orta olarak ifade edenlere göre sosyal desteklerinin daha fazla olduğu görülmüştür (Düzova, 2013). Gelişimsel gecikme yaşayan ya da risk altında bulunan çocukların bakımverenleriyle görüşen Feldman vd. (2007) ise sosyal desteğin bakımverenin depresif belirtileri üzerinde aracılık ettiğini saptamıştır. Drogomyretska (2020) ve Bromley (2004) de sosyal desteğin, bakımverenlerin stresini azaltan bir unsur olduğunu vurgulamıştır.

Annelerin birçok destek eğitim hizmetinden yararlanamadığı bilinmekle birlikte sosyal destek kaynakları azaldıkça, umutsuzluk düzeyinin düştüğü görülmekte; bu durumun psikolojik iyi oluşlarını etkileyebileceği düşünülmektedir (Akkök vd., 1992; Gölalmiş-Erhan, 2005). Bu araştırma ile benzer şekilde babaların ekonomik düzeyi düştükçe ve sosyal desteği azaldıkça stres düzeyinin arttığı görülmektedir (Shin vd., 2006).

Ebeveynler tarafından algılanan sosyal desteğin, anne-babanın psikolojik ya da fiziksel sağlığına ekti etmediğini belirten araştırma bulguları da alanyazında mevcuttur (Bromley, 2004; Smith ve Grywacz, 2014). Plumb (2011) ebeveynin algıladığı sosyal destek düzeyinin arttıkça stresinin de artacağını öne sürmüştür. Araştırmacı, stres düzeyi artan ebeveynlerin daha fazla sosyal destek arayışında olabileceğini belirtmiştir. Ya da müdahaleci, istenmeyen veya aileye karşı anlayışsız yaklaşan bazı sosyal çevrelerin, bakımverenin stresini arttırabileceğini bildirmiştir.

Tüm bu araştırma sonuçları bir arada değerlendirildiğinde, COVID-19 pandemisinin özel gereksinime sahip çocukları olan ebeveynlerinin pandemiden kaynaklı çeşitli sorunlar yaşadığı, bu durumun stres düzeylerini etkilediği, stresle başa çıkma yöntemlerini kullanan ve sosyal desteği yüksek düzeyde olan ebeveynlerin psikolojik iyi oluşları daha iyi düzeydeyken stresle başa çıkma yöntemlerini kullanmayan ve sosyal desteği bulunmayanların da psikolojik yönden kendilerini iyi hissetmediği söylenebilir.

Bölüm 5

Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde mevcut çalışmaya ilişkin sonuçlara ve araştırmacılara, uygulayıcılara ve politika yapıcılara yönelik öneriler yer almaktadır. Bu konulara dair bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, COVID-19 pandemisi döneminde özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları incelenmiştir. Bununla birlikte, ebeveynlerin bazı sosyodemografik değişkenleriyle ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Değerlendirilen sosyodemografik değişkenler; bakımverenin anne ya da baba olması, ailenin gelir düzeyi, annenin ve babanın eğitim durumu, annenin ve babanın çalışma durumu, çocuğun tanısı, ebeveynin pandemi dönemindeki sorunlarla baş edebilmesi ve ebeveynin çocuğunun sorunlarıyla baş edebilmesi durumudur. Analizler sonucunda, bahsi geçen sosyodemografik değişkenler ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilere dair elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Bunlar:

- Bakımveren kişiye göre ölçek puanları incelenmiş ve stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek, psikolojik iyi oluş puan ortalamalarıyla anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, annelerin stresle başa çıkma yöntemlerine dair puan ortalamalarının babaların puan ortalamalarından daha düşük olduğu; babaların algıladığı sosyal desteğin, annelere kıyasla daha yüksek olduğu ve babaların psikolojik iyi oluşlarının da annelerin psikolojik iyi oluşlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur.
- Özel gereksinime sahip çocukların tanı gruplarına göre ebeveynlerinin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları karşılaştırılmış

olup tanı gruplarına göre ebeveynlerinin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluş puanları arasında istatistiksel bir fark bulunmamıştır. Bu sonuç, zihinsel yetersizlik, otizm ya da öğrenme güçlüğü tanılarına sahip çocukların ebeveynlerinin stresle başa çıkma yöntemleri, sosyal destek veya psikolojik iyi oluş yönünden pandemi döneminde benzer özellikler sergilediklerine işaret etmektedir.

- Ailelerinin gelir düzeyinin düşük, orta ve yüksek olmasına göre ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları karşılaştırılmıştır. Orta gelir düzeyine sahip olduğunu belirten ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinden aldıkları puan ortalamalarının, düşük gelir düzeyine sahip olan anne-babalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Gelir düzeyine göre ebeveynlerin algılanan sosyal destekleri incelendiğinde ise düşük gelir düzeyine sahip ebeveynlerin algıladıkları sosyal desteğin orta ve yüksek gelir düzeyindeki ebeveynlere kıyasla anlamlı şekilde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, gelir düzeyine göre ebeveynlerin psikolojik iyi oluş puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Buna göre, gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin psikolojik iyi oluşlarının, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ebeveynlere göre anlamlı şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır.
- Anne ve babanın eğitim durumuna göre ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları karşılaştırılmıştır. Analizlere göre, özel gereksinimli çocuğu olan anne ya da babanın okuryazar, ilköğretim mezunu, ortaöğretim mezunu veya yüksek öğretim mezunu olup olmamasına göre stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destekleri veya psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı bir fark belirlenmemiştir. Diğer bir deyişle, ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları anne-babanın eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
- Ebeveynlerin çalışma durumuna göre stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanları kıyaslandığında; annelerin stresle başa

çıkma yöntemleri ve algılanan sosyal destek ölçeklerine göre yarı zamanlı çalışması, tam zamanlı çalışması veya çalışmaması durumlarının bir fark oluşturmadığı görülmüştür. Fakat psikolojik iyi oluş değişkeni yönünden annenin yarı zamanlı çalışması ile tam zamanlı bir işinin olması veya hiç çalışmamasına arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre, yarı zamanlı işlerde çalışan annelerin psikolojik iyi oluş puanı, tam zamanlı bir işi olan veya hiç işi olmayan annelere kıyasla daha düşüktür. Babanın tam zamanlı ya da yarı zamanlı çalışıyor olması veya hiç çalışmaması durumunda ise stresle başa çıkma yöntemleri ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmazken algılanan sosyal destek yönünden anlamlı bir farklılığın olduğu bulunmuştur. Tam zamanlı bir işte çalışan babaların algıladıkları sosyal destek, çalışmayan veya yarı zamanlı çalışan babalara kıyasla daha yüksektir.

- Ebeveynlerin pandemi döneminde yaşadıkları sorunlarla başa çıkabilme durumu yönünden stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluşları değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda sorunlarıyla başa çıkabilen veya çıkamayan ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel bir fark bulunmamaktadır. Buna karşın ebeveynlerden sorunlarıyla başa çıkabildiğini belirtenler ile sorunlarıyla başa çıkamadığını belirtenlerin algıladıkları sosyal destekleri arasında anlamlı bir fark vardır. Sorunlarıyla başa çıkabilen anne-babaların sosyal destek puanları, çıkamayanlara kıyasla daha yüksektir. Benzer şekilde, sorunlarıyla başa çıkabilen ebeveynlerin başa çıkamayanlara kıyasla psikolojik iyi oluş puanları daha yüksektir.
- Ebeveynlerin pandemi döneminde çocuklarının sorunlarıyla başa çıkabilmesi açısından da stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluşları karşılaştırılmıştır. Buna göre, pandemi döneminde çocuğunun sorunlarıyla başa çıkabilen bakımverenlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluşları; çocuğunun sorunlarıyla başa çıkamayan anne-babalara göre daha yüksektir.

- Son olarak bu çalışmada ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin ve algıladıkları sosyal desteklerinin psikolojik iyi oluşlarını yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Bunun için öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş ve stresle başa çıkma yöntemleri ile algılanan sosyal destek arasında orta düzeyde ve olumlu yönde; psikolojik iyi oluş ile stresle başa çıkma yöntemleri arasında ve psikolojik iyi oluşla sosyal destek arasında orta düzeyde ve olumlu yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Regresyon analizi sonuçları, özel gereksinimli çocuğu olan bakımverenlerin stresle başa çıkma yöntemlerinin ve algıladıkları sosyal desteğin, psikolojik iyi oluşlarını yordadığını göstermektedir. Bu sonuçtan hareketle, stresle başa çıkma yöntemlerini kullanabilen ve sosyal desteğe sahip anne-babaların psikolojik iyi oluşlarının yüksek olabileceği söylenebilir.

Öneriler

Bu kısımda mevcut araştırmanın sonuçları ile tartışma bölümü kapsamında araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapıcılar için öneriler verilmiştir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemleri, algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluşları bazı sosyodemografik özellikler ve aralarındaki ilişki yönüyle incelenmiştir. Bu çalışmada alanyazın ile çelişkili bulguların elde edildiği anne-babanın eğitim durumu ile tanı gruplarına göre ebeveynlerinin stresle başa çıkma yöntemleri, algılanan sosyal destekleri ve psikolojik iyi oluş puanları arasında istatistiksel bir fark bulunmaması sebebiyle ilgili faktörler arasındaki aracı değişkenlere ilişkin yeni araştırmalar yapılabilir. Böylece alanyazındaki çelişkili bulguların da aydınlatılması sağlanabilir. Örneğin eşlerin çocuğun bakım yükünü paylaşması (D'Orsi vd.,2023; Radzilani-Makatu, 2014) bu değişkenler arasındaki ilişkileri etkileyebilecek aracı bir değişken olabilir.
- Bu araştırmanın çalışma grubunda yer alan aileler otizm, zihinsel yetersizlik ve öğrenme güçlüğü yetersizlik türünden özel gereksinimi olan çocukların

ebeveynleridir. Farklı yetersizlik türüne sahip çocuğu olan ailelerin çeşitlenen ihtiyaçları olabilmekte ve bu aileler erişilebilirlik noktasında farklı zorluklar yaşayabilmektedirler. Bu faktörlerin daha detaylı ve derinlemesine incelenmesi için karma veya nitel desenle yeni araştırmalar gerçekleştirilebileceği gibi farklı özel gereksinimi olan çocukların da dahil edildiği araştırmalar yapılabilir.

- Bu araştırmanın verileri COVID-19 sürecinin başlamasının ardından toplanmaya başlamıştır. Sosyodemografik özelliklerden anne-babanın çalışma durumu, ailenin gelir düzeyi, pandemide yaşanan sorunlar vb. değişkenler pandemi döneminin koşullarından etkilenmesi muhtemel olduğu için bu değişkenlerin de stres, stresle başa çıkma yöntemleri, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinde fark yaratmış olabileceği söylenebilir. Aynı durumda stresle başa çıkma ve sosyal destek değişkenlerinin de yaşanan kriz durumu sebebiyle farklı düzeylerde seyrettiği ve psikolojik iyi oluşu etkileyebileceği düşünülebilir. Bu nedenlerle çalışmadaki değişkenlerin kriz durumları dışında da tekrar sınanmasının elde edilen bulguların genellenebilirliğini artırabileceği gibi pandemi sonrası ailelere yapılacak önleme ve müdahale çalışmalarına da yön verebileceği söylenebilir.
- Bu çalışmada bakımveren olarak annelerin stresle başa çıkma, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş yönünden babalara göre daha düşük puan aldıkları göz önüne alındığında söz konusu bu değişkenlerle bakım yükü ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkilerin ele alındığı nitel veya karma desen araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Bu araştırmanın ilişkisel modelde gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, araştırmada belirlenen risk gruplarına yönelik (ör. annelere, düşük gelir grubundaki bakımverenlere) tarama listesi oluşturulabilir ve boylamsal çalışmalarla anlamlı bir ilişkinin belirlendiği değişkenlere dair ebeveynlere yapılan müdahalelerin etkililiği incelenebilir. Örneğin, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere stresle başa çıkma yöntemlerinin öğretildiği deneysel çalışmalar yapılabilir ve etkililiği sınanabilir.

- Bu çalışmada pandemi döneminde sorunlarıyla ve çocuklarının sorunlarıyla baş edemediğini belirten ebeveynlerin psikolojik iyi oluş vb. yönden düşük puan aldıkları göz önüne alındığında bu ilişkiyi inceleyen nedensel araştırmalar gerçekleştirilebileceği gibi ilgili sorularla ebeveynlerin iyi oluşlarına vb. dair ipuçlarının elde edilebileceği ve risk altındaki bireylere dair betimsel bilgilerin elde edilebileceği düşünülebilir. Ancak bu konuda kesin bir görüşe varılabilmesi için farklı örneklem gruplarında ilgili soruların ele alınmasının, genellenebilirliği artırabileceği düşünülmektedir.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

- Pandemi döneminde özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlere sunulan hizmetler düşünüldüğünde ailelerin psikolojik ve sosyal desteğe ulaşmalarında sınırlılıklar olduğu görülmektedir. Pandemi süreci sonrasında da ailelerle yapılacak ihtiyaç analizi çalışmaları ve psikolojik danışma hizmetlerinin yaygınlaştırılması – diğer bir deyişle rehabilitasyon psikolojik danışmanlığının sağlanması- özel gereksinime sahip çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik iyi oluşları ve sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi açısından önemlidir.
- Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi farklı bakanlık bünyelerinde çalışan ve özel gereksinime sahip çocukların ebeveynlerine hizmet sunan ruh sağlığı alanındaki uzmanlar, ebeveynlerin stresle başa çıkma yöntemlerini kazanmalarına ve geliştirmelerine, sosyal destek ağlarını kuvvetlendirmelerine ve psikolojik iyi oluşlarını güçlendirmelerine yönelik materyaller ve programlar hazırlayıp geliştirebilirler.
- Araştırmanın analiz sonuçlarına bakıldığında stresle başa çıkma, psikolojik iyi oluş ve algılanan sosyal destek açısından annelerin aldıkları puan ortalamalarının, babalara kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir. Yapılacak çalışmalarla annelerin psikososyal yönden önleyici ve müdahale edici çalışmalarla desteklenmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Örneğin, baba katılımını ve eş desteğini artırıcı çalışmalar gerçekleştirilebilir, annelere stresle başa çıkmayı ve iyi oluşlarını artırıcı

egzersizler öğretilir. Aileleri destekleyebilmek için onlara hizmet eden sosyal ağlar ve çeşitli etkinlikler/etkileşim alanları oluşturulması sağlanabilir. Ayrıca, ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklar için kurulan destek gruplarına katılmaları, benzer durumları yaşayan diğer ailelerle deneyim paylaşımında bulunmaları, stres yönetimi konusunda faydalı olabilir. Profesyonel yardım ve danışmanlık hizmetlerinden yararlanmak da duygusal zorluklarla başa çıkmada etkili bir yöntem olabilir. Toplumun ve ilgili kurumların desteği, ebeveynlerin bu zorlu süreci daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir.

Politika Yapıcılara Öneriler

- Politika yapıcılardan ruh sağlığı ve eğitim alanının uzmanlarına yönelik destekleyici kararlar alması beklenmektedir. Politika yapıcılara; uzmanları teşvik edici ve destekleyici alanları genişletmeleri ve uzmanlarla iş birliği içinde olmaları, rehabilitasyon psikolojik danışmanlığına dair istihdam alanlarını genişleterek özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelere sunulacak hizmetlerin yaygınlaşmasına aracılık etmeleri, bu sayede bakımverenleri ve dolaylı olarak da çocukları güçlendirici ve bireysel ruh sağlığını iyileştirici sistemler oluşturmaları önerilebilir.
- Aileyle ilk temas kuran kurumun okullar, rehabilitasyon merkezleri ve rehberlik ve araştırma merkezleri olduğu düşünülürse, psikolojik danışmanlık ve rehberlik ile özel eğitim bölümlerindeki alan uzmanlarının kendilerini mesleki açıdan geliştirmesine fırsat tanıyan olanakların geliştirilmesine imkân sağlanabilir. Bu bağlamda Yükseköğretim Kurumu tarafından rehabilitasyon psikolojik danışmanlığı alanına dair psikolojik danışmanlık ve rehberlik bilim dalı bünyesinde uzmanlıkların oluşturulması teşvik edilebilir.
- Araştırmanın bulgularından biri sosyal desteğin, ebeveynin psikolojik iyi oluş puanlarını yordadığıdır. Bu sonuçtan hareketle özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin sosyal olarak desteklenmesinin ebeveynlerin psikolojik iyi oluşunu artıran, diğer bir deyişle toplum ruh sağlığını geliştiren bir gereklilik olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak

üzere özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin sosyal desteklerini artıran sistemli çalışmalar oluşturulması için kurumlar, araştırmacılar ve saha çalışanları teşvik edilebilir.

- Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin davranış sorunlarıyla baş etme başta olmak üzere, çocuk yetiştirme ve gelişimiyle ilgili desteklenmelerinin ve bu desteğin erişilebilir ve yaygın kılınmasının ve toplumsal olarak da kapsayıcılığın artırılmasının büyük önem taşıdığı düşünölmektedir.
- Politika yapıcılar, pandemi gibi kriz durumlarında öncelikli olarak kullanılması için özel gereksinime sahip çocuklar ve aileleri için programlar tasarlanması ve uygulanmasını sağlamak için politika oluşturabilirler. Bu bağlamda özel gereksinimi olan çocukların ve bakımverenlerinin duygusal ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurularak sosyal etkileşimlerinin desteklenmesi ve ulaşılabilir kaynaklar temin edilmesi sağlanabilir.

Kaynaklar

- Aboelela, E., Hanfy, M., & Moustafa, K. (2023). Caring for a child with phenylketonuria: struggles and psychological well-being of parents and children. *Tanta Scientific Nursing Journal*, 28(1), 269-289. <https://doi.org/10.21608/tsnj.2023.285668>
- Abucay, M. P., Cagape, W. E., Casipe, L. G., Manog, B. A., Nerez, N. D., & Ogahayon, A. M. C. (2022). The Phenomenological Study on the Emotional Struggles of Parents Having A Child with Special Needs. *International Journal of Research Publications*, 115(1), 6-6. <https://doi.org/10.47119/ijrp10011511220224295>
- Acarlar, F. (1995). *Türkçe kazanımında kullanılan fonolojik süreçlerin incelenmesi ve fonolojik bozukluğu olan çocuklardaki süreçlerle karşılaştırılması*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Adyani, L., Suzanna, E., Safuwan, S., & Muryali, M. (2019). Perceived social support and psychological well-being among interstate students at malikussaleh university. *Indigenous Jurnal Ilmiah Psikologi*, 3(2), 98-104. <https://doi.org/10.23917/indigenous.v3i2.6591>
- Afriwilda, M. T., & Mulawarman, M. (2021). The effectiveness of motivational interviewing counseling to improve psychological well-being on students with online game addiction tendency. *Islamic Guidance and Counseling Journal*, 4(1), 106-115.
- Akça, F., & Özyürek, A. (2019). Zihinsel yetersizlikten etkilenmiş ve normal gelişen çocuğa sahip ebeveynlerin sıkıntıyı tolere etme, depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(1), 347-361.
- Aker, T., & Karakaya, I. (2017). *Toplumsal travmalar ve afette psikososyal destek projesi uygulama rehberi*. Yorum Yayınları.
- Akkök, F., Askar, P., & Karacı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne- babalardaki stresin yordanması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12.

- Akman, Ö., & Yıldırım, D. (2023). The Effect of Mindfulness Breathing-Exercise on Stress and Depression Symptoms in Patients with Chronic Diseases. *Journal of Academic Research in Nursing (JAREN)*, 9(3), 197-204. <https://doi.org/10.55646/jaren.2023.27576>
- Aksoy, M., & Demirli, C. (2020). Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin karşılaşabilecekleri güçlüklerle baş etme durumlarının incelenmesi: Bir aile destek eğitim programının uygulanması. *Education Sciences*, 15(3), 73-84. <https://doi.org/10.12739/nwsa.2020.15.4.1c0700>
- Al-Biltagi, M., Saeed, N., Bediwy, A., Alhawamdeh, R., & Qaraghuli, S. (2022). Effects of covid-19 on children with autism. *World Journal of Virology*, 11(6), 411-425. <https://doi.org/10.5501/wjv.v11.i6.411>
- Albayrak, H. (2015). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin stresle başa çıkma tutumları* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Almeida, L. S., Araújo, A. M., Sainz-Gómez, M., & Prieto, M. D. (2016). Challenges in the identification of giftedness: Issues related to psychological assessment. *Anales de psicologia*, 32(3), 621-627. <https://doi.org/10.6018/analesps.32.3.259311>
- Almira, L., Hanum, L., & Menaldi, A. (2019). Relationship with children and the psychological well-being of the elderly in indonesia. *Sage Open Medicine*, 7, 205031211983602. <https://doi.org/10.1177/2050312119836026>
- Alrayes, N. (2023). Quality of life in children with down syndrome and its association with parent and child demographic characteristics: Parent-reported measures. *Molecular Genetics & Genomic Medicine*, 12(1), e2337. <https://doi.org/10.1002/mgg3.2337>
- Altuğ Özsoy, S., Özkahraman, Ş., & Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 69-78. <https://doi.org/10.21560/spcd.33423>

- American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. (2017). *Frequently asked questions on intellectual disability*. https://chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.aaid.org/docs/default-source/sis-docs/aaiddfaonid_template.pdf?sfvrsn=9a63a874_2
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *DSM-5 tanı ölçütleri başvuru el kitabı*. İstanbul: HYB Yayıncılık.
- Arden, M. A., & Chilcot, J. (2020). Health psychology and the coronavirus (COVID-19) global pandemic: A call for research. *British Journal of Health Psychology*, 25(2), 231. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12414>
- Arı Durmuş, E. A., & Yeşilyaprak, B. (2019). Engelli ve sağlıklı çocuğu olan anne babaların sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin karşılaştırılması. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 1-28.
- Arman, N. (2009). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ashworth, E., Bray, L., Alghrani, A., & Kirkby, J. (2023). 'Vulnerable and abandoned'—The impact of the COVID-19 pandemic on education, health and social care provision for children with SEND: Children and parents' perspectives. *Children & Society*, 37(6), 1915-1932. <https://doi.org/10.1111/chso.12774>
- Atıcı, İ. (2007). *Fiziksel engelliler ve kentsel mekânın kullanımı*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydemir, E. (2022). *Covid-19 pandemisinin özel gereksinimli çocuk sahibi aileler üzerindeki etkileri: İstanbul/Küçükçekmece Belediyesi Engelliler Rehabilitasyon Merkezi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Zaim Üniversitesi, İstanbul.

- Aydemir, E., & İslam, M. (2023). COVID-19 pandemi döneminde özel gereksinimli çocuk sahibi ailelerin yaşadığı zorluklar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(47), 743-763. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1231709>
- Aydın, A., & Arslantürk Egin, C. T. (2018). Zihin engelli, serebral palsili ve otizmli çocuk ebeveynlerinin psikolojik dayanıklılıkları ile ebeveynlik algılarının karşılaştırılması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 171-188.
- Bak, E., Młynarska, A., Marcisz, C., Bobiński, R., Sternal, D., & Młynarski, R. (2020). Factors that affect the assessment of the quality of life of rheumatoid arthritis patients depending on the prevalence of frailty syndrome. *Health and quality of life outcomes*, 18(1), 216. <https://doi.org/10.1186/s12955-020-01472-3>
- Bakalim, O., & Taşdelen-Karçkay, A. (2016). Friendship quality and psychological well-being: The mediating role of perceived social support. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(4), 1-9. <https://doi.org/10.15345/iojes.2016.04.001>
- Bakan, P. (2021). *Özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin COVID-19 pandemi deneyimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bal Taştan, S. (2013). The relationship between psychological empowerment and psychological well being: The role of self-efficacy perception and social support. *Öneri Dergisi*, 10(40), 139-154. <https://doi.org/10.14783/od.v10i40.1012000360>
- Barbato, D., Bryie, L., Carlisle, C., Doroodchi, P., Dowbiggin, P., & Huber, L. (2021). Chronically unprepared: Emergency preparedness status among us medically vulnerable populations. *Journal of Public Health*, 30(7), 1775-1783. <https://doi.org/10.1007/s10389-021-01487-0>
- Başaran, M. ve Aksoy, A. B. (2020). Anne-babaların korona-virus (COVID-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(7), 668-678.

- Baxter, C., Cummins, R. A., & Yiolitis, L. (2000). Parental stress attributed to family members with and without disability: A longitudinal study. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 25, 105–118.
<https://doi.org/10.1080/13269780050033526>
- Bhate, S., & Wilkinson, S. (2006). Aetiology of learning disability. *Psychiatry*, 5(9), 298-301.
<https://doi.org/10.1053/j.mppsy.2006.08.001>
- Bilal, E., & Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres, stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Ruh Sağlığı Dergisi*, 12 (2), 56-58.
- Bilik, M. B. (2023). Özel gereksinimli bireyler ve ebeveynleri açısından afet zorlukları: 2011 Van depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 243-256.
<https://doi.org/10.35341/afet.1233201>
- Booker, C., & Sacker, A. (2012). Limiting long-term illness and subjective well-being in families. *Longitudinal and Life Course Studies*, 3(1), 41-65.
<https://doi.org/10.14301/llcs.v3i1.160>
- Bora, S., & Özkardeş, O. (2021). Otizmli ve down sendromlu çocuğu olan ailelerde sosyal destek algısı ve aile işlevselliğinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 10 (3), 580-593.
- Breetzke, J., & Wild, E. (2022). Social connections at work and mental health during the first wave of the COVID-19 Pandemic: Evidence from employees in Germany. *Plos one*, 17(6), <https://doi.org/10.1101/2022.03.04.22270966> e0264602.
- Brehaut, J. C., Garner, R. E., Miller, A. R., Lach, L. M., Klassen, A. F., Rosenbaum, P. L., & Kohen, D. E. (2011). Changes over time in the health of caregivers of children with health problems: Growth-curve findings from a 10-year Canadian population-based study. *American Journal of Public Health*, 101, 2308–2316.
<https://doi.org/10.2105/AJPH .2011.300298>

- Bromley, J., Hare, D.J., Davison, K., & Emerson, E. (2004). Mothers supporting children with autistic spectrum disorders. *Autism, 8*, 409-423. <https://doi.org/10.1177/1362361304047224>
- Boissonnat, V., & Mormiche, P. (2004). Disabilities and social inequalities. *La Revue du praticien, 54* (20), 2241-6.
- Butcher, P. R., Wind, T., & Bouma, A. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of a child with a hemiparesis: sources of stress, intervening factors and long-term expressions of stress. *Child: care, health and development, 34*(4), 530-541. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2008.00842.x>
- Butler, J. A., Rogers, L., & Modaff, D. P. (2019). Communicative challenges in the parent-teacher relationship regarding students with special needs. *Communication and Theater Association of Minnesota Journal, 43*(1), 3. <https://doi.org/10.56816/2471-0032.1089>
- Büttner, G., & Hasselhorn, M. (2011). Learning disabilities: Debates on definitions, causes, subtypes, and responses. *International Journal of Disability, Development and Education, 58*(1), 75-87. <https://doi.org/10.1080/1034912x.2011.548476>
- Caicedo, C. (2014). Families with special needs children: Family health, functioning, and care burden. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association, 20*(6), 398-407. <https://doi.org/10.1177/1078390314561326>
- Canam, C. (1993). Common adaptive tasks facing parents of children with chronic conditions. *Journal of Advanced Nursing, 18*, 46–53.
- Cesur, E., & Yıldız Bıçakçı, M. (2018). İştme yetersizliği olan bebeğin gelişiminde erken müdahale programının etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies, 72*, 503-520. <https://doi.org/10.9761/jasss7824>

- Chen, R., & Zhou, L. (2021). Parental migration and psychological well-being of children in rural china. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(15), 8085. <https://doi.org/10.3390/ijerph18158085>
- Chen, S. Q., Chen, S. D., Li, X. K., & Ren, J. (2020). Mental health of parents of special needs children in China during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 9519. <https://doi.org/10.3390/ijerph17249519>
- Chen, Y., Yang, C., & Feng, S. (2019). The effect of social communication on life satisfaction among the rural elderly: A moderated mediation model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), 3791. <https://doi.org/10.3390/ijerph16203791>
- Cheng, W., Young, P., & Luk, K. (2022). Moderating role of coping style on the relationship between stress and psychological well-being in hong kong nursing students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(18), 11822. <https://doi.org/10.3390/ijerph191811822>
- Chinchai, S., Bunrayong, W., Sangsuwan, K., Teepworanan, N., Srimank, M., Intorn, A., Jaroentonyakorn, P., & Wanicharoen, N. (2023). The effects of covid-19 pandemic on parents of children with special needs' stress in Chiang Mai, Thailand. *Journal of Associated Medical Sciences*, 56(2), 150-155. <https://doi.org/10.12982/jams.2023.044>
- Chu, P., Saucier, D., & Hafner, E. (2010). Meta-analysis of the relationships between social support and well-being in children and adolescents. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(6), 624-645. <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.6.624>
- Clemens, V., Köhler-Dauner, F., Ziegenhain, U., & Fegert, J. M. (2021). Predictors of parental coping during the COVID-19 pandemic: A survey in Germany. *Frontiers in Psychology*, 12, 715327. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.715327>

- Csikszentmihalyi, M. (2013). *Flow: The psychology of happiness*. Random House.
- Cohrs, A.C., & Leslie, D.L. (2017). Depression in parents of children diagnosed with autism spectrum disorder: A claims-based analysis. *Journal of autism and developmental disorders*, 47(5), 1416-1422. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3063-y>
- Colclasure, B. C., Thoron, A. C., & LaRose, S. E. (2016). Teaching students with disabilities: Visual impairment and blindness. *EDIS*, 6, 4-4. <https://doi.org/10.32473/edis-wc259-2016>
- Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H., & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127(1), 87-127. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.1.87>
- Compton, W. C. (2024). Maslow and the good person. *Journal of Humanistic Psychology*, 64(1), 104-109. <https://doi.org/10.1177/00221678221146212>
- Compton, W., & Hoffman, E. (2020). *Positive psychology: The science of happiness and flourishing* (3rd ed.). SAGE.
- Contrera, K. J., Betz, J., Li, L., Blake, C. R., Sung, Y. K., Choi, J. S., & Lin, F. R. (2016). Quality of life after intervention with a cochlear implant or hearing aid. *The Laryngoscope*, 126(9), 2110-2115. <https://doi.org/10.1002/lary.25848>
- Cramm, J.M., & Nieboer, A.P. (2011). Psychological well-being of caregivers of children with intellectual disabilities: Using parental stress as a mediating factor. *Journal of Intellectual Disabilities*, 15, 101- 113. <https://doi.org/10.1177/1744629511410922>
- Cusinato, M., Iannattone, S., Spoto, A., Poli, M., Moretti, C., Gatta, M., & Miscioscia, M. (2020). Stress, resilience, and well-being in Italian children and their parents during the COVID-19 pandemic. *International journal of environmental research and public health*, 17(22), 8297. <https://doi.org/10.3390/ijerph17228297>

- Çan Aslan, Ç. (2010). *Zihinsel engelli çocuğu olan anne ve babaların psikolojik belirtileri, sosyal destek algıları ve stresle başa çıkma tarzlarının karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Çapar Çiftçi, M. (2021). *Şizofreni tanılı bireylerde bilişsel davranışçı terapi temelli psikoeğitimin içselleştirilmiş damgalanma ve işlevsel iyileşmeye etkisi*. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Çelik, Ş., & Çak, E. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin aile üzerine etkisi. *Gevher Nesibe Tıp ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(11), 43-49. <https://doi.org/10.46648/gnj.185>
- Çelikkaya, H. (1996). *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*. (2.Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Çot Balcı, M. Ç. (2022). *5-9 yaş aralığındaki süregen hastalığı olan çocukların yaşam kalitesini etkileyen etmenlerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Çölgeçen, Y. ve Çölgeçen, H. (2020). COVID-19 pandemisine bağlı yaşanan kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 261-275. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.44399>
- Daniels, K., & Guppy, A. (1994). Occupational Stress, Social Support, Job Control, and Psychological Well-Being. *Human Relations*, 47, 1523- 1544. <https://doi.org/10.1177/001872679404701205>
- Diener, E., Sapyta, J.J., & Suh, E.M. (1998). Subjective well-being is essential to well-being. *Psychological Inquiry*, 9, 33-37. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_3
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *The American psychologist*, 55 (1), 34-43. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.55.1.34>

- Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*. (Ed.). Springer Science & Business Media.
- Diener, E., & Ryan, K.E. (2009). Subjective Well-Being: A General Overview. *South African Journal of Psychology*, 39, 391- 406. <https://doi.org/10.1177/008124630903900402>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of research in personality*, 19(2), 109-134. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90023-6](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90023-6)
- Deegan, A., & Dunne, S. (2022). An investigation into the relationship between social support, stress, and psychological well-being in farmers. *Journal of Community Psychology*, 50(7), 3054-3069. <https://doi.org/10.1002/jcop.22814>
- Demiröz K., Parlak Y. Ş., Kayhan N. H., & Karahan S. (2021). Özel gereksinimli çocukları olan sağlık çalışanı annelerin covid-19 salgın süreci deneyimleri. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50(2), 749-777.). <https://doi.org/10.14812/cufej.847347>.
- Deniz, E.M., Dimaç, B., & Arıca, T.O. (2009). An analysis of life satisfaction and statetrait anxiety of the parents with handicapped children. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6,1303–5134.
- Deveci, M., & Ahmetoğlu, E. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin incelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 123-131.
- Devi, A., Kavya, G., Therese, M. J., & Gayathri, R. (2021). *Early diagnosing and identifying tool for specific learning disability using decision tree algorithm*. In 2021 Third International Conference on Inventive Research in Computing Applications (ICIRCA). <https://doi.org/10.1109/icirca51532.2021.9544617>

- Dewe, P.J., & Guest, D.E. (1990). Methods of coping with stress at work: A conceptual analysis and empirical study of measurement issues. *Journal of Organizational Behavior*, 11, 135-150. <https://doi.org/10.1002/job.4030110205>
- Dewi, A. O., & Nurwardani, M. (2022, December). Psychological well-being of farmers and factors that affect it. *Proceedings of the Annual International Conference on Social Science and Humanities (AICOSH 2022)*, 214-219. https://doi.org/10.2991/978-2-494069-87-9_26
- Dey, N. E. Y., & Amponsah, B. (2020). Sources of perceived social support on resilience amongst parents raising children with special needs in Ghana. *Heliyon*, 6(11), e05569. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05569>
- Dhanabhakya, M., & Sarath, M. (2023). Psychological wellbeing: A systematic literature review. *International journal of advanced research in science, communication and technology*, 3(1), 603-607. <https://doi.org/10.48175/ijarsct-8345>
- Dhiman, S., Sahu, P., Reed, W., Ganesh, G., Goyal, R., & Jain, S. (2020). Impact of covid-19 outbreak on mental health and perceived strain among caregivers tending children with special needs. *Research in Developmental Disabilities*, 107, 103790. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103790>
- Dijkstra, M., & Homan, A. (2016). Engaging in rather than disengaging from stress: effective coping and perceived control. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01415>
- Diken, İ.H. (2014). *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim*. Pegem Akademi.
- Drogomyretska, K., Fox, R.A., & Colbert, D. (2020). Brief report: Stress and perceived social support in parents of children with ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04455-x>

- D'Souza, J., & Gurin, M. (2016). The universal significance of Maslow's concept of self-actualization. *The Humanistic Psychologist*, 44(2), 210. <https://doi.org/10.1037/hum0000027>
- D'Orsi, D., Verissimo, M., & Diniz, E. (2023). Father involvement and maternal stress: The mediating role of coparenting. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(8), 5457. <https://doi.org/10.3390/ijerph20085457>
- Dobosz, D., Gierczyk, M., & Hornby, G. (2023). Parental perspectives of home-schooling of children with special educational needs and disabilities during the COVID-19 pandemic: A review. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 23(1), 3-11. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12575>
- Dost, A., Kaya, S., Kurucay, R., Sezen, B., Akinci, M., & Sunal, N. (2024). Reflections of the COVID-19 pandemic on health problems of children with special needs. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 37(1), e12446. <https://doi.org/10.1111/jcap.12446>
- Downey, T. N., (2016). *Children with special needs and the effect on the family*. (Unpublished masters thesis). Eastern Illinois University. <https://thekeep.eiu.edu/theses/2518>
- Dönmez, N. B., Bayhan, P., & Artan, İ. (2001). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam döngüsü içinde karşılaştıkları sorunların incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 31-43.
- Dursun, S. (2022). *Özel eğitime ihtiyaç duyan çocukları olan ailelerin psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi olma düzeylerinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Duygun, T. (2001). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Düzova, N. (2013). Engelli çocuğu olan ebeveynlerin sosyal destek algılarının ve geleceğe ilişkin planlarının incelenmesi. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 111.
- Dyson, L. L. (1993). Response to the presence of a child with disabilities: parental stress and family functioning over time. *American Journal of Mental Retardation: AJMR*, 98(2), 207-218.
- Edgerton, J. D., Roberts, L.W., & Von Below, S. (2012). Education and quality of life. In Kenneth C. Land, Alex C. Michalos, & M. Joseph Sirgy (Eds.), *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research*, (pp.265-296). Dordrecht, Netherlands: Springer Publishers.
- Efendioğlu (2021). *Otizm spektrum bozukluk tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin pandemi sürecindeki başa çıkma stratejileri ve algılanan stres düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Ekinci, Ü. (2019). *Bedensel engelli bireylerin katıldıkları serbest zaman etkinliklerinden tatmin olma ve algılanan özgürlük düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Eldeniz Çetin, M., & Sönmez, M. (2019). Çoklu yetersizliğe sahip çocuğu olan annelerin yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *İlköğretim Online*, 17(3), 1252-1267. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2018.466339>
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of facebook "friends:" social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>
- Er, M. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 155-168.

- Erbilir Gönültaş, S. G. (2019). *Zihinsel engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin bakım yükü, sosyal destek düzeyleri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Erciyas (2022) *COVID-19 pandemisi sürecinde 0-6 yaş aralığında özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin kaygı düzeyinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Erdemir Yeşiltaş, D. (2020). *Özel eğitime gereksinimi olan çocukların anne babalarının bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin evlilik uyumuna etkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Ergin, D., Şen, N., Eryılmaz, N., Pekuslu, S., & Kayacı, M. (2007). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 41-48.
- Eripek, S. (2003). Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler. A. Ataman (Ed.) *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Eripek, S. (2005). *Özel eğitim*. Anadolu Üniversitesi.
- Eripek, S. (2009). *Zihinsel engelli çocuklar* (2. basım). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. F., & Buluş, S. (2019). Engelli çocuğu olan annelerde tükenmişlik: Nitel bir çalışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 764-781.
- Fabillah, N. S. A., Mustapa, N., Rohani, M. M., & Esa, R. (2015). Oral health literacy among carers of special needs children in Kuala Terengganu, Malaysia. *Annals of Dentistry University of Malaya*, 22(1), 15-20. <https://doi.org/10.22452/adum.vol22no1.3>
- Fareo, D. O. (2015). Counselling intervention and support programmes for families of children with special educational needs. *Journal of Education and Practice*, 6(10), 103-109.

- Farmer, R., Rohde, J., & Sacks, B. (2013). *Changing services for people with learning disabilities*. Springer.
- Fayerman, O. (2022). Social support for parents of children with special needs. *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Pedagogy and Psychology"*, 1(23), 39-43. <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2022-1-23-5>
- Feldman, M., McDonald, L., Serbin, L., Stack, D., Secco, M. L., & Yu, C. T. (2007). Predictors of depressive symptoms in primary caregivers of young children with or at risk for developmental delay. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(8), 606-619. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00941.x>
- Feldman, M., Varghese, J., Ramsay, J., & Rajska, D. (2002). Relationship between social support, stress and mother-child interactions in mothers with in intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15 (4), 314-323. <https://doi.org/10.1046/j.1468-3148.2002.00132.x>
- Fernando, S., Wannakukoralage, M., Athukorala, T., Liyanaarachchi, N., & Wijesinghe, C. (2017). A profile of children with cerebral palsy: Identifying unmet needs in health and social care. *In Proceedings of the World Disability & Rehabilitation Conference* 1(1), 47-53. <https://doi.org/10.17501/wdrc.2016.1107>
- Fong, V. C., & Larocci, G. (2020). Child and family outcomes following pandemics: A systematic review and recommendations on COVID-19 policies. *Journal of pediatric psychology*, 45(10), 1124-1143. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsaa092>
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American psychologist*, 56(3), 218. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.218>
- Freire, C., Ferradás, M., Valle, A., Núñez, J., & Vallejo, G. (2016). Profiles of psychological well-being and coping strategies among university students. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01554>

- Gallagher, M. W., & Lopez, S. J. (2021). Strengthening positive psychology. In C.R. Snyder, S.J. Lopez, L.M. Edwards & S.C. Marques (Eds.) *The Oxford handbook of positive psychology* (pp.3-7). USA: Sheridan Books.
- Genç, E., Turhan, Z., & Tanhan, A. (2021). Koronavirüs salgın sürecinde ve afet dönemlerinde psikolojik destek hizmeti: Aile-odaklı psikolojik müdahale programı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 203-222.
- Gençöz, T., & Özlale, Y. (2004). Direct and indirect effects of social support on psychological well-being. *Social Behavior and Personality*, 32, 449-458. <https://doi.org/10.2224/sbp.2004.32.5.449>
- Gerstein, E. D., Crnic, K. A., Blacher, J., & Baker, B. L. (2009). Resilience and the course of iteratively parenting stress in families of young children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 981–997. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01220.x>
- Giacomoni, C. H. (2004). Subjective well-being: In search of quality of life. *Topics in Psychology SBP*, 12, 43–51.
- Graham, A., MacDougall, L., Robson, D., & Mtika, P. (2018). Exploring practicum: student teachers' social capital relations in schools with high numbers of pupils living in poverty. *Oxford Review of Education*, 45(1), 119-135. <https://doi.org/10.1080/03054985.2018.1502079>
- Goodman, F. R., Disabato, D. J., Kashdan, T. B., & Kauffman, S. B. (2018). Measuring well-being: A comparison of subjective well-being and PERMA. *The Journal of Positive Psychology*, 13(4), 321-332. <https://doi.org/10.1080/17439760.2017.1388434>
- Gorica, P. N., Popovski, F., & Popovska, H. D. (2022). Functionality of the family system within families with disabled children. *International Journal of Research Studies in Education*, 11(12), 1-11. <https://doi.org/10.5861/ijrse.2022.317>

- Gökarılan, T., & Duman, S. (2023). Pandemi sürecinde zihinsel engelli olan lisanslı yüzme sporcu ailelerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 101-121. <https://doi.org/10.30803/adusobed.1255602>
- Gökler, E. (2021). *Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin COVID-19 salgın sürecinde yaşadıkları güçlüklerin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Göksu, Ö., & Kumcağız, H. (2020). COVID-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4): 463-479. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.44397>
- Gölmüş Erhan, G., (2005). *Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin umutsuzluk, karamsarlık, sosyal destek algılarının ve gelecek planlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Guralnick, M. J., Hammond, M. A., Neville, B., & Connor, R. T. (2008). The relationship between sources and functions of social support and dimensions of child- and parent-related stress. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52, 1138–1154. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2788.2008.01073.x>
- Guszkowska, M., & Dąbrowska-Zimakowska, A. (2022). Coping with stress during the second wave of the covid-19 pandemic by polish university students: Strategies, structure, and relation to psychological well-being. *Psychology Research and Behavior Management*, Volume 15, 339-352. <https://doi.org/10.2147/prbm.s345648>
- Guynn, M. (2021). The art of actualization. *Curiosity Interdisciplinary Journal of Research and Innovation*. <https://doi.org/10.36898/001c.28094>
- Güleryüz, G. S. (2021). *COVID-19 salgını döneminde özel eğitimli bireyler ile ailelerinin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

- Ha, J. H., Hong, J., Seltzer, M. M., & Greenberg, J. S. (2008). Age and gender differences in the wellbeing of midlife and aging parents with children with mental health or developmental problems: Report of a national study. *Journal of Health and Social Behavior, 49*, 301–316. <https://doi.org/10.1177/002214650804900305>
- Hadadian, A. (1994). Stress and social support in fathers and mothers of young children with and without disabilities. *Early Education and Development, 5*, 226-235. https://doi.org/10.1207/s15566935eed0503_4
- Halfon, N., & Newacheck, P. W. (2010). Evolving Notions Of Childhood Chronic Illness. *Jama, 303*(7), 665-666. <https://doi.org/10.1001/jama.2010.130>
- Hammer, M. (1979). Predictability of social connections over time. *Social Networks, 2*, 165-180. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(79\)90005-4](https://doi.org/10.1016/0378-8733(79)90005-4)
- Harris, V., & McHale, S.M. (1989). Family life problems, caregiving activities, and the psychological well-being of mothers of mentally retarded children. *American journal of mental retardation: AJMR, 94*(3), 231-9.
- Hastings, R. P. (2003). Child behavior problems and partner mental health as correlates of stress in mothers and fathers of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research, 47*, 231-237. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00485.x>
- Hauser-Cram, P., Warfield, M. E., Shonkoff, J. P., Krauss, M. W., Sayer, A., Upshur, C. C., & Hodapp, R. M. (2001). Children with disabilities: A longitudinal study of child development and parent well-being. *Monographs of the society for research in child development, i*-126. <https://doi.org/10.1111/1540-5834.00150>
- Hawkey, L.C., Gu, Y., Luo, Y-J., & Cacioppo, J.T. (2012). The mental representation of social connections: Generalizability extended to beijing adults. *Plos One 7*(9): e44065. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0044065>
- Herring, S., Gray, K., Taffe, J., Tong, B., Sweeney, D., & Einfield, S. (2006). Behavior and emotional problems in toddlers with pervasive developmental disorders and

developmental delay: Associations with parental mental health and family functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 874–882. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00904.x>

Heward, W.L. (2003). *Exceptional Children*. Old Tappan, N.J.: Merrill.

Hirst, M. (2005). Carer distress: a prospective, population-based study. *Social science & medicine*, 61(3), 697-708. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.01.001>

Ho, H. (2015). Elderly volunteering and psychological well-being. *International Social Work*, 60(4), 1028-1038. <https://doi.org/10.1177/0020872815595111>

Hoffman, E. J. (2017). The social world of self-actualizing people: reflections by maslow's biographer. *Journal of Humanistic Psychology*, 60(6), 908-933. <https://doi.org/10.1177/0022167817739714>

Horton, T. V., & Wallander, J. L. (2001). Hope and social support as resilience factors against psychological distress of mothers who care for children with chronic physical conditions. *Rehabilitation psychology*, 46(4), 382. <https://doi.org/10.1037//0090-5550.46.4.382>

Houtrow, A., Harris, D., Molinero, A., Levin-Decanini, T., & Robichaud, C. (2020). Children with disabilities in the united states and the covid-19 pandemic. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine*, 13(3), 415-424. <https://doi.org/10.3233/prm-200769>

Huda, N., Deli, H., Shaw, M., Huang, T., & Chang, H. (2021). Mediation of coping strategies among patients with advanced cancer. *Clinical Nursing Research*, 30(8), 1153-1163. <https://doi.org/10.1177/10547738211003276>

Hung, L.C., Liu, C.C., Hung, H.C., & Kuo, H.W. (2009). Effects of a nursing intervention program on disabled patients and their caregivers. *Archives of Gerontology and Geriatrics* 36(3), 259-272. [https://doi.org/10.1016/s0167-4943\(02\)00170-x](https://doi.org/10.1016/s0167-4943(02)00170-x)

Hutchison, P., & Ewens, B. (2021). Social inclusion and well-being: A study of community participation among older adults. *Ageing & Society*, 41(6), 1285-1303.

- Kahraman, Ö. G., & Çetin, A. (2015). Gelişimsel geriliği olan bebeğe sahip annelerin tanı sonrası yaşadıkları sürece ilişkin görüşlerinin ve gereksinimlerinin belirlenmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 7(1), 97-128. https://doi.org/10.1501/ozlegt_0000000124
- Kalb, L. G., Badillo-Goicoechea, E., Holingue, C., Riehm, K. E., Thrul, J., Stuart, E. A., Emily, J.S., Law, K., White-Lehman, C., & Fallin, D. (2021). Psychological distress among caregivers raising a child with autism spectrum disorder during the COVID-19 pandemic. *Autism Research*, 14(10), 2183-2188. <https://doi.org/10.1002/aur.2589>
- Kaner, S. (2001). Aile stresini değerlendirme: Faktör yapısı, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34, 1-10. https://doi.org/10.1501/egifak_0000000039
- Kaner, S. (2004). *Engelli çocuğu olan ana-babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi*. Ankara Üniversitesi: Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu, 7-67.
- Karaaslan, M. M., & Çelebioğlu, A. (2018). Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik durumları ile bakım yükünün değerlendirilmesi. *Researcher*, 6(2), 188-200.
- Karacaoğlu, Ö. C. (2009). İhtiyaç analizi ve Delphi tekniği; öğretmenlerin eğitim ihtiyacını belirleme örneği. <http://www.eab.org.tr/eab/2009/pdf/264.pdf>
- Karadağ, G. (2014). Özel gereksinimi olan çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadığı zorluklar ve çözüm önerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(6).
- Karademir, Ç., & Şahan, B. (2021). Türkiye'de COVID-19 pandemisinin psikososyal etkileri ve akılcı duygusal davranışçı terapinin ABC modeli çerçevesinde incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(2), 416-439. <https://doi.org/10.33400/kuje.951888>

- Karagöz, İ. (2022). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların anneleri ile normal gelişim gösteren çocukların annelerinin, COVID-19 takıntısı, özgecilik ve yeme davranışlarının karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Karaman, E. (2018). *Özel eğitime ihtiyacı olan çocuğa sahip anne babaların psikolojik dayanıklılıklarının yordayıcısı olarak sosyal destek algısı ve benlik saygısının incelenmesi*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Karaman, E., & Efiltili, E. (2019). Investigation of social support perception and self-esteem as predictors of psychological resilience of parents who have children with special educational needs. *Asian Journal of Education and Training*, 5(1), 112-120. <https://doi.org/10.20448/journal.522.2019.51.112.120>
- Karip, E. (2020). *COVID-19: Okulların Kapatılması ve Sonrası*. TEDMEM.
- Karlsen, E.G., Dybdahl, R., & Vittersø, J. (2006). The possible benefits of difficulty: How stress can increase and decrease subjective well-being. *Scandinavian journal of psychology*, 47(5), 411-7. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2006.00549.x>
- Kaufman, S. (2018). Self-actualizing people in the 21st century: integration with contemporary theory and research on personality and well-being. *Journal of Humanistic Psychology*, 63(1), 51-83. <https://doi.org/10.1177/0022167818809187>
- Kawachi, I., & Berkman, L.F. (2001). Social ties and mental health. *Journal of Urban Health*, 78, 458-467. <https://doi.org/10.1093/jurban/78.3.458>
- Kawasaki, H., Takeuchi, M., Rahman, M., & Yamashita, K. (2021). Residents' concerns regarding schools designated as evacuation shelters. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 16(4), 1587-1593. <https://doi.org/10.1017/dmp.2021.192>
- Kausar, N., Bibi, B., & Raza, S. (2021). Moderating role of perceived social support in perceived stress and quality of life among parents of children with special needs. *Global Sociological Review*, VI(1), 15-22. [https://doi.org/10.31703/gsr.2021\(vi-i\)](https://doi.org/10.31703/gsr.2021(vi-i))

- Kazak, A. E., & Marvin, R. S. (1984). Differences, difficulties and adaptation: Stress and social networks in families with a handicapped child. *Family Relations*, 33(1), 67. <https://doi.org/10.2307/584591>
- Kelana, S. (2021). Social family support for children with special needs in special school care for Nagari children Akabiluru district. *Journal of Social Research*, 1(1), 42-53. <https://doi.org/10.55324/josr.v1i1.677>.
- Keser, İ. (2013). *Atılgnalık eğitiminin bedensel engelli ergenlerin beden imajı, benlik saygısı ve kendilerine yönelik tutumları üzerindeki etkinliğinin değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Khattar, J., Griffith, L. E., Jones, A., Rubeis, V., Groh, M., Jiang, Y., Basta, N.E., Kirkland, S., Wolfson, C., Raina, P., Anderson, L.N., & Canadian Longitudinal Study on Aging (CLSA) Team (2022). Symptoms of depression and anxiety, and unmet healthcare needs in adults during the covid-19 pandemic: A cross-sectional study from the canadian longitudinal study on aging. *BMC Public Health*, 22(1), 2242. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14633-4>
- Kılıçarslan Törüner, E., & Büyükgönenç, L. (2017). *Çocuk sağlığı temel hemşirelik yaklaşımları*. (ss:185-96). Nobel Tıp Kitapevi: Ankara.
- Kim, H. W., Greenberg, J. S., Seltzer, M. M., & Krauss, M. W. (2003). The role of coping in maintaining the psychological well-being of mothers of adults with intellectual disability and mental illness. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 313-327. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00493.x>
- King, G., King, S.M., Rosenbaum, P.L., & Goffin, R.D. (1999). Family-centered caregiving and well-being of parents of children with disabilities: Linking process with outcome. *Journal of Pediatric Psychology*, 24, 41-53. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/24.1.41>
- Kirk, S. A., & Lord, F. (1974). *Exceptional children: educational resources and perspectives*. Boston: Houghton Mifflin Co.

- Kotzampopoulou, I. (2015). *Quality of life in families having children with disabilities: The parents' perspective*. (Unpublished master's thesis). University of Oslo.
<https://www.duo.uio.no/handle/10852/49453>
- Krems, J., Kenrick, D., & Neel, R. (2017). Individual perceptions of self-actualization: what functional motives are linked to fulfilling one's full potential?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(9), 1337-1352. <https://doi.org/10.1177/0146167217713191>
- Krok, D. and Zarzycka, B. (2020). Risk perception of covid-19, meaning-based resources and psychological well-being amongst healthcare personnel: The mediating role of coping. *Journal of Clinical Medicine*, 9(10), 3225.
<https://doi.org/10.3390/jcm9103225>
- Ko, J., Strine, T., & Allweiss, P. (2013). Chronic conditions and household preparedness for public health emergencies: Behavioral risk factor surveillance system, 2006-2010. *Prehospital and Disaster Medicine*, 29(1), 13-20.
<https://doi.org/10.1017/s1049023x13009126>
- Koca Ballı, A., & Kılıç, K. C. (2016). Stresle başa çıkma yöntemleri ölçeğinin türkçe'ye uyarlanması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 273-286.
- Koçbeker Eid, B. N., & Seçil Karamuklu, E. (2022). COVID-19 salgını sürecinde özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yaşadıkları güçlüklerin ve duygu durumlarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(233), 419-442.
<https://doi.org/10.37669/milliegitim.787866>
- Köken (2022). *Özel eğitime ihtiyacı olan çocukların ebeveynlerinin COVID-19 salgını sürecinde uzaktan eğitimle gerçekleştirilen özel eğitime ilişkin görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

- Köksal, G., & Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin yaşamlarında algıladıkları stresi yordayan faktörlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 71-91.
- Koroğlu, E. (2013) *DSM-V-TR tanı ölçütleri el kitabı*. 1.Baskı, Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Kumar, N., Liu, Z., & Hossain, Y. (2020). Examining the relationship between self-actualization and job performance via taking charge. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478), 9(5), 74-83. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v9i5.858>
- Kundakçı, Y., Gül, İ., Yeşiltaş, A., & Kundakçı, R. (2022). COVID-19 pandemisinde özel gereksinimli çocuklar ve annelerinin deneyimleri: Nitel bir araştırma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 63-86. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.890240>
- Kurt, A., & Kurtoğlu-Erden, M. (2022). Özel eğitim alanında pandemi sürecinde yapılan uzaktan eğitim ile ilgili çalışmaların incelenmesi. M.H. Türkçapar (Ed.), *Uzaktan eğitimde güncel sorunlar ve çözüm önerileri* (ss. 293-308), ASBÜ Yayınları.
- Kurtça, B. (2023). *Engelli çocuğu olan annelerin sorunlarına toplumsal cinsiyet perspektifinden bakış: Konya örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Küçükler, S. (2001). Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(01). https://doi.org/10.1501/ozlegt_0000000055
- Küçüközyiğit, M. S., Aslan, C., & Yalçın, G. (2021). Görme yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 10(3), 1214-1239. <http://dx.doi.org/10.30703/cije.833902>

- Labrague, L. J. (2021). Psychological resilience, coping behaviours and social support among health care workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review of quantitative studies. *Journal of nursing management*, 29(7), 1893-1905. <https://doi.org/10.1111/jonm.13336>
- Lambert, V. A., Lambert, C. E., Klipple, G. L., & Mewshaw, E. A. (1990). Relationships among hardiness, social support, severity of illness, and psychological well-being in women with rheumatoid arthritis. *Health Care for Women International*, 11(2), 159-173. <https://doi.org/10.1080/07399339009515886>
- Lavin, R. P., Schemmel-Rettenmeier, L., & Frommelt-Kuhle, M. (2012). Reconsidering “special needs” populations during a disaster. *Annual review of nursing research*, 30(1), 125-147. <https://doi.org/10.1891/0739-6686.30.125>
- Li, X., & Zhou, S. (2021). Parental worry, family-based disaster education and children’s internalizing and externalizing problems during the covid-19 pandemic. *Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy*, 13(4), 486-495. <https://doi.org/10.1037/tra0000932>
- Lieberman, L. J. (2005). *Visual impairments*. Adapted physical education and sport. In J.P. Winnick & D.L. Poretta (Eds.) *Adapted Physical Education and Sport* (pp. 205-220). USA: Walsworth.
- Liege-Rott, D.D. (1981). Assembled disability - An economist's viewpoint. *Acta Neurologica Scandinavica*, 64(S87), 27-28. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0404.1981.tb05525.x>
- Lieu, J. E., Kenna, M., Anne, S., & Davidson, L. (2020). Hearing loss in children: A review. *JAMA*, 324(21), 2195- 2205. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.17647>
- Lim, K. and Chong, W. (2017). Moderating effect of child’s autism spectrum disorder (ASD) diagnosis on benefit finding and negative affect of parents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 87(3), 357-364. <https://doi.org/10.1037/ort0000251>

- Ljubičić, M., Delin, S., & Kolčić, I. (2022). Family and individual quality of life in parents of children with developmental disorders and diabetes type 1. *Journal of Clinical Medicine*, 11(10), 2861. <https://doi.org/10.3390/jcm11102861>
- Mace, S. E., & Doyle, C. T. J. (2011). (A174) Planning for Special Needs and Vulnerable Populations in Disaster Care. *Prehospital and Disaster Medicine*, 26(S1), s55-s55. <https://doi.org/10.1017/S1049023X11001919>
- Mace, S. E., & Doyle, C. J. (2017). Patients with Access and Functional Needs in a Disaster. *Southern Medical Journal*, 110(8), 509-515. <https://doi.org/10.14423/SMJ.0000000000000679>
- Maker, C., & Nielson, A. B. (1996). *Curriculum development and teaching strategies for gifted learners*. PRO-ED, 8700 Shoal Creek Blvd., Austin, TX 78757-6897.
- Mammarella, I. C., & Cornoldi, C. (2014). An analysis of the criteria used to diagnose children with Nonverbal Learning Disability (NLD). *Child Neuropsychology*, 20(3), 255-280. <https://doi.org/10.1080/09297049.2013.796920>
- Mansell, J. (2010). Rasing our sights: Services for adults with profound intellectual and multiple disabilities. *Tizard Learning Disability Review*, 15(3), 5-12. <https://doi.org/10.5042/tldr.2010.0399>
- Martinho, C., & Escudeiro, M. J. (2021). Inclusão e direitos humanos no ensino superior: As metodologias de ensino no período da panemia Sars-Cov-2. *Revista de Ciências Jurídicas e Sociais-IURJ*, 2(1), 8-19. <https://doi.org/10.47595/CJSIURJ.V2I1.25>
- Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human nature*. Viking.
- Mayer, M., Skinner, A., & Slifkin, R. (2004). Unmet need for routine and specialty care: Data from the national survey of children with special health care needs. *Pediatrics*, 113(2), e109-e115. <https://doi.org/10.1542/peds.113.2.e109>

- Meaden, H., Halle, J., & Ebata, A. (2010). Families with children who have autism spectrum disorders: Stres and support. *Council for Exceptional Children, 77*, 7-36.
<https://doi.org/10.1177/001440291007700101>
- Mete Yeşil, A., Şencan, B., Omercioglu, E., & Özmert, E. (2022). The impact of the Covid-19 pandemic on children with special needs: A descriptive study. *Clinical Pediatrics, 61*(2), 141-149. <https://doi.org/10.1177/00099228211050223>
- Miller, P., Roberts, N.A., Zamora, Á.D., Weber, D.J., Burlison, M.H., Robles, E., & Tinsley, B.J. (2012). Families coping with natural disasters: Lessons from wildfires and tornados. *Qualitative Research in Psychology, 9*(4), 314-336.
<https://doi.org/10.1080/14780887.2010.500358>
- Minnes, P., Perry A., & Weiss, J.A. (2015). Predictors of distress and well-being in parents of young children with developmental delays and disabilities: The importance of parent perceptions. *Journal of Intellectual Disability Research, 59*(6), 551-560.
<https://doi.org/10.1111/jir.12160>
- Mishra, P., Bhatnagar, D., & Shukla, A. (2023). PERMA model of psychological well-being: A review. *Indian Journal of Positive Psychology, 14*(1), 45-52.
- Molinari, D., & Freeborn, D. (2006). Social support needs of families adopting special needs children. *Journal of psychosocial nursing and mental health services, 44* (4), 28-34.
<https://doi.org/10.3928/02793695-20060401-07>
- Moreau, D., & Waldie, K. E. (2016). Developmental learning disorders: From generic interventions to individualized remediation. *Frontiers in psychology, 6*, 163365.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.02053>
- Mularczyk-Tomczewska, P., Zarnowski, A., Gujski, M., Jankowski, M., Bojar, I., Wdowiak, A., & Krakowiak, J. (2022). Barriers to accessing health services during the COVID-19 pandemic in Poland: A nationwide cross-sectional survey among 109,928 adults

in Poland. *Frontiers in public health*, 10, 986996.
<https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.986996>

Murray, J. S. (2020). Children with Special Health Care Needs and Disasters. *Nursing Management of Pediatric Disaster*, 223-235. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43428-1_8

Nashich, T. M., & Palupi, L. S. (2020). *The relationship between social support and the psychological well-being of students who work part-time*. In E3S Web of Conferences, 202, 12024. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202020212024>

Navas, P., Amor, A. M., Crespo, M., Wolowiec, Z., & Verdugo, M. Á. (2021). Supports for people with intellectual and developmental disabilities during the COVID-19 pandemic from their own perspective. *Research in developmental disabilities*, 108, 103813. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103813>

Nikolić Ivanišević, M., Slišković, A., Ombla, J., Tokić, A., & Brown, T. (2023). Life satisfaction in employed mothers of children with disabilities: The importance of personal, family, work, and society characteristics. *Societies*, 13, 177. <https://doi.org/10.3390/soc13080177>

Noten, S., Troenosemito, L., Limsakul, C., Selb, M., Groot, V., Konijnenbelt, M., Driessen D.M.F., Hilberink, S.R., Roebroek, M.E., & ICF Core Set For Adults With Cerebral Palsy Study Group (2021). Development of an icf core set for adults with cerebral palsy: Capturing their perspective on functioning. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 63(7), 846-852. <https://doi.org/10.1111/dmcn.14841>

Ohaeri, J.U. (2003). The burden of caregiving in families with a mental illness: A review of 2002. *Curr Opin Psychiatry*, 16, 457-465. <https://doi.org/10.1097/01.yco.0000079212.36371.c0>

- Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45, 535–543. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00372.x>
- Owen, F. K., Doğan, T., Demirbaş-Çelik N., & Owen, D. W. (2016). Development of The Well Star Scale [İyilik Hali Yıldızı Ölçeği'nin geliştirilmesi]. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5013-5031.
- Owen, F. K., Demirbaş-Çelik, N., & Doğan, T. (2018). Yaş, cinsiyet ve yaşam doyumlarına göre ortaöğretim öğrencilerinde iyilik hali/Secondary school students' wellness according to their age, gender and life satisfaction. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 379-397. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1222>
- Overwalle, V. F. (2013). *Social connectionism: A reader and handbook for simulations*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203783115>
- Öz, Y. (2022). *COVID-19 pandemi sürecinin otizm spektrum bozukluğu olan çocuca sahip aileler üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Pakalın, B., & Mersin, F. (2023). Depreme hazırlar mı? Özel gereksinimli bireylerin deprem anında güvenliği. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 795-802.
- Papaghiuc, C., Constantin, B., Mihalache, C., Oprea, V., & Carja, E. (2005). Effects of psychological stress on health. *Revista medico-chirurgicala a Societatii de Medici si Naturalisti din Iasi*, 109 (4), 705-8.
- Peek, L., & Stough, L. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child Development*, 81(4), 1260-1270. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01466.x>
- Peer, J., & Hillman, S. (2014). Stress and resilience for parents of children with intellectual and developmental disabilities: A review of key factors and recommendations for

- practitioners. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 11(2), 92-98.
<https://doi.org/10.1111/jppi.12072>
- Pelchat, D., Ricard, N., Bouchard., J.M., & Perreault, M. (1999). Adaptation of parents in relation to their 6-month-old infant's type of disability. *Child Care Health Dev*, 25, 377–97. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2214.1999.00107.x>
- Peterson, C. (2009). Positive psychology. *Reclaiming children and youth*, 18(2), 3.
- Plumb, J.C. (2011). The impact of social support and family resilience on parental stress in families with a child diagnosed with an autism spectrum disorder. *Doctorate in Social Work (DSW) Dissertations*, 14.
- Poudel, A., Gurung, B., & Khanal, G. (2020). Perceived social support and psychological wellbeing among nepalese adolescents: The mediating role of self-esteem. *BMC Psychology*, 8(1). <https://doi.org/10.1186/s40359-020-00409-1>
- Proctor, B., & Prevatt, F. (2003). Agreement among four models used for diagnosing learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 36(5), 459-466.
<https://doi.org/10.1177/00222194030360050701>
- Qiao, G., Li, S., & Hu, J. (2011). Stress, coping, and psychological well-being among new graduate nurses in china. *Home Health Care Management & Practice*, 23(6), 398-403. <https://doi.org/10.1177/1084822311405828>
- Radzilani-Makatu, M. (2014). Coping with stress: Parents caring for children with special health needs. *African Journal for Physical Health Education, Recreation and Dance*, 20(sup-1), 446-458.
- Raina, P., O'Donnell, M., Rosenbaum, P., Brehaut, J., Walter, S.D., Russell, D., Swinton, M., Zhu., B & Wood, E. (2005). The health and well-being of caregivers of children with cerebral palsy. *Pediatrics*, 115(6), e626-e636.
<https://doi.org/10.1542/peds.2004-1689>

- Rakap, S., Vural-Batik, M., & Coleman, H. (2023). Predictors of family burden in families caring for children with special needs. *Journal of Childhood, Education & Society*, 4(1), 56–71. <https://doi.org/10.37291/2717638X.202341245>
- Raliphaswa, N. S., Maluleke, M., & Netshikweta, M. L. (2022). 'Not my dream': Mother's challenge of raising intellectual disability child in Vhembe district. *Health SA Gesondheid (Online)*, 27, 1-9. <https://doi.org/10.4102/hsag.v27i0.1995>
- Ranjan, M. R., Priya, A. J. and Devi, R. G. (2021). Effect of Stress on Mental Health. *Journal of Pharmaceutical Research International*, 33(60A), 491–500. <https://doi.org/10.9734/jpri/2021/v33i60A34510>.
- Reilly, D. (2015). Business continuity, emergency planning and special needs: How to protect the vulnerable. *Journal of business continuity & emergency planning*, 9(1), 41-51.
- Ren, J., Li, X., Chen, S., Chen, S., & Nie, Y. (2020). The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the COVID-19 epidemic. *Frontiers in Psychology*, 11, 565393. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565393>
- Ren, J., Li, X., Chen, S., Chen, S., & Nie, Y. (2020). The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the COVID-19 epidemic. *Frontiers in Psychology*, 11, 565393. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565393>
- Renzulli, J. S., & Gaesser, A. H. (2015). Un sistema multicriterial para la identificación del alumnado de alto rendimiento y de alta capacidad creativo-productiva. *Revista de Educación*, 368, 96-131.
- Rofiah, N., Kawai, N., & Hayati, E. (2021). Key elements of disaster mitigation education in inclusive school setting in the Indonesian context. *Jambá Journal of Disaster Risk Studies*, 13(1), 1-8. <https://doi.org/10.4102/jamba.v13i1.1159>

- Ruskus, J., & Gerulaitis, D. (2010). Parental involvement in individual education planning for students with mental disabilities: A lithuanian experience. *Illinois child welfare. Illinois Child Welfare*, 5 (1), 15-32.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C. D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current directions in psychological science*, 4(4), 99-104. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10772395>
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Ryff, C. D., & Singer, B. H. (1996). Psychological well-being: meaning, measurement, and implications for psychotherapy research. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65(1), 14-23. <https://doi.org/10.1159/000289026>
- Saçan, S., & Gürkan, A. (2016). *Zihinsel yetersizlikten etkilenmiş çocukların aileleri ve güncel hizmet modelleri*. 1.Uluslararası Kadın ve Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Kongresi, 55.
- Saeri, A.K., Cruwys, T., Barlow, F.K., Stronge, S., & Sibley, C.G. (2018). Social connectedness improves public mental health: Investigating bidirectional relationships in the New Zealand attitudes and values survey. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 52, 365- 374. <https://doi.org/10.1177/0004867417723990>
- Sağır, A. (2022). *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocukların ebeveynlerinde COVID-19 pandemisi sürecinde algılanan stres düzeyi ve yaşam kalitesinin sosyodemografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

- Salihoğlu, H. N. (2021). *Başa ıkma tutumları, belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: COVID-19 sürecine özgü bir alışma*. (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, İstanbul.
- Sardohan Yıldırım, E., & Akçamete, G. (2014). Çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin erken çocukluk özel eğitimi hizmetleri sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 3(1), 74-89.
- Sardohan Yıldırım, A. E., & Bozak, B. (2021). COVID-19 Sürecinde oklu yetersizliği olan çocukların ailelerine sunulan destekler: Bir durum alışması. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 154–172. <https://doi.org/10.33308/26674874.2021351247>
- Sarı, H. (2013). *oklu yetersizliği olan öğrenciler* [Students with multiple disabilities]. İ. H. Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan çocuklar ve özel eğitim* [Children with special education needs and special education]. İçinde (ss. 449-496). Ankara: Pegem Yayınları.
- Sarı, H.Y., Baser, G., & Turan, J.M. (2006). Experiences of mothers of children with down syndrome. *Pediatric Nursing*, 18, 29–32. <https://doi.org/10.7748/paed2006.05.18.4.29.c1024>
- Sarıkaya, S. (2011). *Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma düzeylerinin ve yaşam doyumlarının incelenmesi* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Sarkar, M., Sanders, L. M., Kelleher, K. J., & Chisolm, D. J. (2016). Psychosocial health, e-health literacy, and perceptions of e-health as predictors and moderators of e-health use among caregivers of children with special healthcare needs. *Telemedicine and e-Health*, 22(2), 123-131. <https://doi.org/10.1089/tmj.2015.0028>
- Sawyer, M. J., Bittman, M. L. A., Greca, A. M., Crettenden, A. D., Harchak, T. F., & Martin, J. (2010). Time demands of caring for children with autism: What are the implications

- for maternal mental health? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *40*, 620–628. <https://doi.org/10.1007/s10803-009-0912-3>
- Seligman, M. E. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon and Schuster. <https://doi.org/10.5860/choice.48-7217>
- Seligman, M. (2018). PERMA and the building blocks of well-being. *The journal of positive psychology*, *13*(4), 333-335. <https://doi.org/10.1080/17439760.2018.1437466>
- Seligman, M. E. (2019). Positive psychology: A personal history. *Annual review of clinical psychology*, *15*, 1-23. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050718-095653>
- Schultz, B. J., & Saklofske, D. H. (1983). Relationship between social support and selected measures of psychological well-being. *Psychological Reports*, *53*(3), 847-850. <https://doi.org/10.2466/pr0.1983.53.3.847>
- Shahrawat, A. and Shahrawat, R. (2017). Application of maslow's hierarchy of needs in a historical context: Case studies of four prominent figures. *Psychology*, *08*(07), 939-954. <https://doi.org/10.4236/psych.2017.87061>
- Shapp, L. C., Thurman, S. K., & DuCette, J. P. (1992). The relationship of attributions and personal well-being in parents of preschool children with disabilities. *Journal of Early Intervention*, *16*(4), 295-303. <https://doi.org/10.1177/105381519201600401>
- Shin, J., & Crittenden, K. (2003). Well-being of mothers of children with mental retardation: an evaluation of the double abcx model in a cross-cultural context. *Asian Journal of Social Psychology*, *6*(3), 171-184. <https://doi.org/10.1046/j.1467-839x.2003.00119.x>
- Shin, J., Nhan, N. V., Crittenden, K. S., Flory, M., & Ladinsky, J. (2006). Parenting stress of mothers and fathers of young children with cognitive delays in Vietnam. *Journal of Intellectual Disability Research*, *50*, 748–760. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00840.x>

- Shrum, L. J., Fumagalli, E., & Lowrey, T. M. (2022). Coping with loneliness through consumption. *Journal of Consumer Psychology*, 33(2), 441-465. <https://doi.org/10.1002/jcpy.1329>
- Shoghi, M., Mohamadi, S., Modaresi, M., & Goudarzi, S. (2022). Relationship between the burden of care and fear of disease progression in mothers of children with cystic fibrosis. *International Journal of Health Sciences*, 10894-10906. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6ns6.12948>
- Singh, S., Roy, D., Sinha, K., Parveen, S., Sharma, G., & Joshi, G. (2020). Impact of covid-19 and lockdown on mental health of children and adolescents: A narrative review with recommendations. *Psychiatry Research*, 293, 113429. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113429>
- Siklos, S., & Kerns, K. A. (2006). Assessing need for social support in parents of children with autism and down syndrome. *Journal of autism and developmental disorders*, 36, 921-933. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0129-7>
- Skevington, S. M., & Böhnke, J. R. (2018). How is subjective well-being related to quality of life? Do we need two concepts and both measures? *Social Science & Medicine*, 206, 22-30. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.04.005>
- Smith, A., & Grzywacz, J. (2014). Health and well-being in midlife parents of children with special health needs. *Families Systems & Health*, 32(3), 303-312. <https://doi.org/10.1037/fsh0000049>
- Smith, J., Sulek, R., Green, C. C., Bent, C. A., Chetcuti, L., Bridie, L., Benson, P. R., Barnes, J., & Hudry, K. (2022). Relative predictive utility of the original and Autism-Specific Five-Minute Speech Samples for child behaviour problems in autistic preschoolers: A preliminary study. *Autism*, 26(5), 1188-1200. <https://doi.org/10.1177/13623613211044336>

- Staunton, E., Kehoe, C., & Sharkey, L. (2023). Families under pressure: Stress and quality of life in parents of children with an intellectual disability. *Irish journal of psychological medicine*, 40(2), 192-199. <https://doi.org/10.1017/ipm.2020.4>
- Strizhitskaya, O., Petrash, M., Savenysheva, S., Murtazina, I., & Golovey, L. (2019). Perceived stress and psychological well-being: The role of the emotional stability. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 56, 155-162. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.02.02.18>
- Stough, L., Ducey, E., & Kang, D. (2017). Addressing the needs of children with disabilities experiencing disaster or terrorism. *Current Psychiatry Reports*, 19(4), 1-10. <https://doi.org/10.1007/s11920-017-0776-8>
- Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education: A proposed direction forward based on psychological science. *Psychological Science in the Public Interest*, 12, 3-54. <https://doi.org/10.1177/1529100611418056>
- Sümer, H. M., K, T., & Güldenoğlu, İ. B. (2017). Kaynaştırma ortamındaki işitme engelli öğrencilerin sözcükleri anlamsal işleme becerilerinin işiten okuyucularla karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(03), 421-441. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdersisi.334888>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2017). 11.Kalkınma Planı (2019-2023). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 07.07.2018 tarih ve 30471 sayılı Resmî Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Haberler. <https://www.saglik.gov.tr/TR,25639/haberler.html>.

- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). COVID-19 Sözlüğü. Erişim adresi <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66439/c.html>
- T.C.Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018). Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf
- Tan, S., Wiegerink, D., Wiegerink, J.H.G.D., Vos, C. R., Smits, D., Voorman, J.M., Twisk, J.W.R., Ketelaar, M., Roebroek, M. E., & On Behalf Of Theperrin+ Study Group (2013). Developmental trajectories of social participation in individuals with cerebral palsy: A multicentre longitudinal study. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 56(4), 370-377. <https://doi.org/10.1111/dmcn.12343>
- Tarver-Behring, S., & Spagna, M.E. (2017). Counseling with exceptional children. *Focus on Exceptional Children*, 36, 1-12. <https://doi.org/10.17161/FOEC.V36I8.6806>
- Taylor, A.W., Price, K., Gill, T.K., Adams, R., Pilkington, R., Carrangis, N., Shi, Z., & Wilson, D. (2010). Multimorbidity-not just an older person's issue. Results from an Australian biomedical study. *BMC Public Health* 10, 718. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-10-718>
- Teixeira, O., Xavier, S., Félix, N., Silva, J., Abreu, R., & Miranda, K. (2022). Repercussions of the Covid-19 pandemic for people with autism and their family members: A scoping review. *Revista Latino-Americana De Enfermagem*, 30, e3729. <https://doi.org/10.1590/1518-8345.5965.3729>
- Telef, B. B. (2011; 2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, 28(28-3), 374-384.

- Terry, D.J., Nielsen, M.K., & Perchard, L. (1993). Effects of work stress on psychological well-being and job satisfaction: The stress-buffering role of social support. *Australian Journal of Psychology, 45*, 168-175. <https://doi.org/10.1080/00049539308259135>
- Theunissen S.C.P.M., Rieffe C, Netten A.P., Braire J.J., Soede W., Kouwenberg M., & Frijns, J.H.M. (2014). Self-esteem in hearing-impaired children: The influence of communication, education, and audiological characteristics. *PLoS ONE, 9*(4), e94521. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0094521>
- Tindale, R. (2004). Care for children. *Emergency Nurse, 12*, 8-8. <https://doi.org/10.7748/en.12.8.8.s16>
- Trauner, D., Wulfeck, B., Tallal, P., & Hesselink, J. (2000). Neurological and MRI profiles of children with developmental language impairment. *Developmental Medicine & Child Neurology, 42*(07), 470-475. <https://doi.org/10.1017/s0012162200000876>
- Trevino, K. M., Fasciano, K., Block, S. D., & Prigerson, H. G. (2012). Correlates of social support in young adults with advanced cancer. *Supportive Care in Cancer, 21*(2), 421-429. <https://doi.org/10.1007/s00520-012-1536-2>
- Treviño, E., Miranda, C., Hernández, M., & Villalobos, C. (2021). Socioeconomic status, parental involvement and implications for subjective well-being during the global pandemic of COVID-19. *In Frontiers in Education, 6*. <https://doi.org/10.3389/educ.2021.762780>
- Togay, A., & Güçray, S. S. (2018). Zihinsel yetersizliği olan bireylerin aileleri ve psikolojik danışma: Bir derleme çalışması. *HAYEF Journal of Education, 15*(1), 43-62.
- Turan Gürhopur, F. D., & İşler Dalgıç, A. (2017). Family Burden among Parents of Children with Intellectual Disability. *Journal of Psychiatric Nursing, 8*(1), 9-16. <https://doi.org/10.14744/phd.2017.87609>
- Turnbull, A. P., & Turnbull, H. R. (2001). *Families, professionals, and exceptionality: Collaborating for empowerment* (4th ed.). Columbus, OH: Merrill/Prentice Hall.

- Turner, R. J. (1981). Social support as a contingency in psychological well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 22, 357-367. <https://doi.org/10.2307/2136677>
- Türkoğlu, G. (2022). *Özel gereksinimli bireylere bakımverenlerin COVID-19 sürecindeki deneyimleri*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ueda, M., Stickley, A., Sueki, H., & Matsubayashi, T. (2020). Mental health status of the general population during the COVID-19 Pandemic: A cross-sectional national survey in Japan. *MedRxiv*, 1-24. <https://doi.org/10.1101/2020.04.28.20082453>
- Uğurlu, M. (2019). *Farklı yetersizlik türlerinden etkilenen çocuk ve gençlerin duyu ve davranış bozukluklarının belirlenerek değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Uğuz, Ş., Toros, F., Yazgan İnanç, B., & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.
- Um-e-Rubbab, M., & Riaz, A. (2021). Impact of social capital on psychological well-being: A study of university students. *Journal of Public Affairs*, 21(4), e2281.
- Uslu, M., & Girgin, Ç. (2009). Determining and evaluating the needed psychological support and education to families of children with special health care needs. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1366-1371. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2009.01.241>
- Usubini, G. A., Varallo, G., Granese, V., Cattivelli, R., Consoli, S., Bastoni, I., Volpi, C., Castelnovo, G., & Molinari, E. (2021). The impact of psychological flexibility on psychological well-being in adults with obesity. *Frontiers in psychology*, 12, 636933. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.636933>
- Üstüner Top, F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. *Journal of Child*, 9(1), 34-42. <https://doi.org/10.26466/opus.923379>

- Van Der Lee, J. H., Mokkink, L. B., Grootenhuis, M. A., Heymans, H. S., & Offringa, M. (2007). Definitions and measurement of chronic health conditions in childhood: A systematic review. *JAMA*, *297*(24), 2741-2751. <https://doi.org/10.1001/jama.297.24.2741>
- VanderZee, K.I., Buunk, B.P., & Sanderman, R. (1997). Social support, locus of control, and psychological well-being. *Journal of Applied Social Psychology*, *27*, 1842-1859. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1997.tb01628.x>
- Van Tilburg, M.A.L., Edlynn, E., Maddaloni, M., van Kempen, K., Díaz-González de Ferris, M., & Thomas, J. (2020). High levels of stress due to the SARS-CoV-2 pandemic among parents of children with and without chronic conditions across the USA. *Children*, *7*(10), 193. <https://doi.org/10.3390/children7100193>
- Vardarçı, G. (2011). *Otistik çocuklu ailelere uygulanacak aile eğitim programının aile içi iletişim becerilerine, ailenin problem çözme becerilerine ve otistik çocuklarıyla ilgili algılarına etkisi*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Varela, J., Cruz, C., Guerrero, J., Rodríguez, K., & Valle, O. (2021). Positive reappraisal as a stress coping strategy during the COVID-19 pandemic. *Salud Mental*, *44*(4), 177-184. <https://doi.org/10.17711/sm.0185-3325.2021.023>
- Vasiliadis, H. M., Spagnolo, J., Fleury, M. J., Gouin, J. P., Roberge, P., Bartram, M., Grenire, S., Shen-Tu, S., Vena, J.E., & Wang, J. (2024). Factors associated with mental health service use during the pandemic: Initiation and barriers. *International Journal of Social Psychiatry*, *70*(1), 59-69. <https://doi.org/10.1177/00207640231194489>
- Vaughn, S., & Fuchs, L. S. (2003). Redefining learning disabilities as inadequate response to instruction: The promise and potential problems. *Learning disabilities research & practice*, *18*(3), 137-146. <https://doi.org/10.1111/1540-5826.00070>

- Ventegodt, S., Merrick, J., & Andersen, N. J. (2003). Quality of life theory iii. maslow revisited. *The Scientific World Journal*, 3, 1050-1057. <https://doi.org/10.1100/tsw.2003.84>
- Veiz, J. P., & Vader, J. P. (1994). International classification of handicaps. *Zeitschrift fur Unfallchirurgie und Versicherungsmedizin: Offizielles Organ der Schweizerischen Gesellschaft fur Unfallmedizin und Berufskrankheiten= Revue de Traumatologie et D'assicurologie: Organe Officiel de la Societe Suisse de*, 87(1), 52-56.
- Vothknecht, S., Schoevers, R. A., & de Haan, L. (2011). Subjective well-being in schizophrenia as measured with the Subjective Well-Being under Neuroleptic Treatment scale: A review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 45(3), 182-192. <https://doi.org/10.3109/00048674.2010.545984>
- Wahdan, I. H., & El-Nimr, N. A. (2018). Identifying children with special health care needs in Alexandria, Egypt. *Pediatric research*, 84(1), 57-61. <https://doi.org/10.5210/ojphi.v11i1.9793>
- Wallander, J.L., Varni, J.W., Babani, L., Banis, H.T., & Wilcox, K.T. (1989). Family resources as resistance factors for psychological maladjustment in chronically ill and handicapped children. *Journal of pediatric psychology*, 14 (2), 157-73. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/14.2.157>
- Wann, D. L., Waddill, P. J., Polk, J., & Weaver, S. (2011). The team identification–social psychological health model: Sport fans gaining connections to others via sport team identification. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 15(1), 75-89. <https://doi.org/10.1037/a0020780>
- Warfield, M. E. (2005). Family and work predictors of parenting role stress among two-earner families of children with disabilities. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 14(2), 155-176. <https://doi.org/10.1002/icd.386>

- Wartoyo, F. X., & Prasetyo, T. (2021). Human rights enforcement in Indonesia during a pandemic: A critical study of dignified education. *Journal of Digital Law and Policy*, 1(1), 1-8. <https://doi.org/10.58982/jdlp.v1i1.61>
- Weiss, M. J. (2002). Hardiness and social support as predictors of stress in mothers of typical children, children with autism, and children with mental retardation. *Autism*, 6, 115–130. <https://doi.org/10.1177/1362361302006001009>
- Westling, D. L., & Fox, L. (2009). *Teaching students with severe disabilities* (4th ed.). Columbus, OH: Pearson/ Merrill/Prentice-Hall Publishers.
- Weiss, L. A., Westerhof, G. J., & Bohlmeijer, E. T. (2016). Can we increase psychological well-being? The effects of interventions on psychological well-being: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Plos One*, 11(6), e0158092. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158092>.
- White, N., & Hastings, R.P. (2004). Social and professional support for parents of adolescents with severe intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 181-190. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2004.00197.x>
- World Health Organization. (1993). *The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: diagnostic criteria for research*, 2. <https://www.who.int/publications/i/item/9241544554>
- World Health Organisation. (2001). *The world health report: 2001: Mental health: New understanding, new hope*. Geneva: World Health Organisation. <https://iris.who.int/handle/10665/42390>
- World Health Organization. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19>

- Yarımdağ, E., & Erciyas, J. E. (2021). Engelli çocuğu olan ebeveynlerin sorunları ve kaygılarının toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 347-373. <https://doi.org/10.21733/ibad.843293>
- Yavuz, E. (2021). *COVID-19 sürecinde otizm spektrum tanısı olan çocukların annelerinin depresyon, sağlık anksiyete ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi ve sağlıklı çocukların anneleri ile karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, D., Akman, Ö., & Dokumacı, D. (2023). Perceived social support and psychological well-being in patients with chronic diseases. *Balıkesir Health Sciences Journal*, 12(1), 52-60. <https://doi.org/10.53424/balikesirsbd.1202679>
- Yılmaz, F. (2021). *İşitme yetersizliği olan ve olmayan çocukların pragmatik dil becerilerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., Kaya, M., & Kayhan, N. (2021). Annelerin Koronavirüs (COVID-19) sürecinde özel gereksinimli çocuklarının problem davranışları ile baş etme deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 79-105. <https://doi:10.14689/enad.25.4>
- Yıldırım Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., & Özaydın, L. (2022). Kovid-19 salgını sürecinde özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerin ihtiyaçları. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, (12), 25-54. <https://doi.org/10.23863/kalem.2021.199>
- Yılmaz, G., & Küçük Alemdar, D. (2020). Evaluation of care burden among mothers of children with a disability: Correlation between physical activity, quality of life, and sleep quality; a cross-sectional study. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(1), 129-137. <https://doi.org/10.1111/ppc.12534>
- Yusof, F., Arifain, S. M. K., Aziz, S. F. A., Suhaini, N., Malek, M. A. A., & Abidin, N. H. Z. (2022). Social support and psychological well-being among students in higher

education institutions. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(11). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v12-i11/15668>

Yusof, H.M., Rahman, R.H., Noordin, N.F., Patah, S.A., Yunus, W.M., & Fei, G.C. (2019). Does university students' stress have an impact on their psychological well-being?. *Indian Journal of Public Health Research & Development*. 10(6), 1290-1294. <https://doi.org/10.5958/0976-5506.2019.01473.6>

Zablotsky, B., Bradshaw, C.P., & Stuart, E.A. (2013). The association between mental health, stress, and coping supports in mothers of children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43, 1380 - 1393. <https://doi.org/10.1007/s10803-012-1693-7>

Zhang, L., & Gong, Z. (2021). Social capital and psychological well-being of Chinese immigrants in Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 547. <https://doi.org/10.3390/ijerph18020547>

EK-A: Ölçeklerin Kullanım İzinleri

EK-A1: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği Kullanım İzni

Gözde Kılıç - [Redacted]

Alıcı: @kocaballi

18 Mayıs Çar 06:56

Sayın hocam merhaba,

Ben Zeynep Gözde Kılıç, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. Danışmanım olan sayın Doç. Dr. Nilüfer Koçtürk hocamla "Özel Cereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Bireysel ve Ailesel Cereksinimleri"ne yönelik tez çalışması hazırlamaktayım. Bu çalışmada uyarlamasını yapmış olduğunuz "Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği"nden atf kullarılanna uyararak yararlanmak istediğimi ve araştırma sonuçlarını tarafınızla paylaşacağımı bildirir, söz konusu ölçeği kullanmak için izninizi, ayrıca ölçeğin aslini(word dosyası) rica ederim.

Saygılarımla,

Zeynep Gözde KILIÇ

Gözde Kılıç - [Redacted]

Alıcı: @kocaballi

28 Mayıs Cmt 15:57

18 May 2022 Çar, saat 06:56 tarihinde Gözde Kılıç [Redacted] şunu yazdı:

xxx

--

Zeynep Gözde KILIÇ

Ayşe İpek Koca Ballı

Alıcı: ben

31 Mayıs Sal 15:19

Merhabalar,

Ölçeği kullanmanızla ilgili olarak benim açımdan bir skontu bulunmamaktadır. Ölçek ile ilgili belgeler ektedir. İyi çalışmalar dilerim.

Doç. Dr. A. İpek KOCA BALLI

Kozon İşletme Fakültesi

Adana/Türkiye

EK-A2: Yenilenmiş Anne-Baba Sosyal Destek Ölçeği Kullanım İzni

 Gözde Kiliç
Alıcı: Sema 16 Ocak Paz 12:34

Sayın hocam tekrar merhaba,
Ben Zeynep Gözde Kiliç, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. Danışmanım olan sayın Doç. Dr. Nilüfer Koçtürk hocamla "Özel gereksinimli bireylerin ailelerine Covid-19 sonrası psikoeğitim destek programı hazırlanması"na yönelik tez çalışması hazırlamaktayım. Bu çalışmada geliştirmiş olduğunuz "Aile Destek Ölçeği"nden atf kuralına uyarak yararlanmak istediğimi ve araştırma sonuçlarını tarafınızla paylaşacağımı bildirir, söz konusu ölçeği kullanmak için izninizi rica ederim.

Saygılarımla,
Zeynep Gözde KILIÇ

Sema Kaner 15 Oca 2022 Cmt, 15:07 tarihinde şunu yazdı:

 Sema Kaner
Alıcı: ben 16 Ocak Paz 16:08

Merhaba Zeynep,
Önceki koşullarım bu ölçeğim için de geçerlidir.
Başarılar.

Gözde Kiliç 16 Oca 2022 Paz, 12:34 tarihinde şunu yazdı:

YENİ-AB-SOS-DES...

EK-A3: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kullanım İzni

Gözde Kılıç 4 Haziran Cmt 08:52 ☆ ↶ ⋮
 Alıcı: bakitelef ▾

Sayın hocam merhaba,
 Ben Zeynep Gözde Kılıç, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisiyim. Danışmanım olan sayın Doç. Dr. Nilüfer Koçtürk hocamla "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Bireysel ve Ailesel Gereksinimleri"ne yönelik tez çalışması hazırlamaktayım. Bu çalışmada uyarlamasını yapmış olduğunuz "Psikolojik İyi Oluş Ölçeği"nden atf kurallarına uyarak yararlanmak istediğimi ve araştırma sonuçlarını tarafınızla paylaşacağımı bildirir, söz konusu ölçeği kullanmak için izninizi, ayrıca ölçeğin aslını(word dosyası) rica ederim.

Saygılarımla,
 Zeynep Gözde KILIÇ

Bulent Baki Telef 4 Haziran Cmt 08:56 ☆ ↶ ⋮
 Alıcı: ben ▾

Merhabalar,

Ekte ölçeği, geçerlik ve güvenirliğini gönderiyorum. Araştırmanızda kullanabilirsiniz. İyi çalışmalar.

4 Haz 2022 Cmt 08:53 tarihinde Gözde Kılıç ı şunu yazdı:

2 Ek

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği **Psikolojik İyi Oluş Ölçeği**

EK-B: Araştırma Etik Komisyonu Onay Bildirimi

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Tarih: 29/08/2022 13:21
Sayı: E-35853172-300-00002355502

00002355502

Sayı : E-35853172-300-00002355502
Konu : Zeynep Gözde KILIÇ Hk.(Etik Komisyon İzni)

29.08.2022

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 18.07.2022 tarihli ve E-51944218-300-00002287907 sayılı yazınız.

Enstitünüz Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık yüksek lisans programı öğrencilerinden Zeynep Gözde KILIÇ'ın Doç. Dr. Nilüfer KOÇTÜRK danışmanlığında yürüttüğü "Covid-19 Sürecinde Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Bireysel ve Ailesel Gereksinimleri" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 26 Temmuz 2022 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

EK-C: Gönüllü Katılımcı Onay Formu

GÖNÜLLÜ KATILIMCI ONAY FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda, öğretim üyesi Doç. Dr. Nilüfer KOÇTÜRK danışmanlığındaki Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Zeynep Gözde KILIÇ tarafından yürütülmektedir. Araştırmanın amacı özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının eğitimine katılımını; bazı sosyodemografik özellikler (cinsiyeti, çalışma durumu, çocuk sayısı, özel gereksinimli çocuğunun engel düzeyi, ikamet ettiği yerleşim yeri vb.), stresle başa çıkma, sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenlerine göre incelemektir. Bu çalışmanın katılımcılarını özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler oluşturmaktadır. Bu araştırmaya katılmayı onayladığınız takdirde, size sunulan ölçeklerdeki soruları içtenlikle yanıtlamanız beklenmektedir. İlgili ölçekler için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan kurul onayı alınmış olup, verilen soruları samimi ve içten bir şekilde cevaplamanız çalışmanın geçerli ve güvenilir olması açısından son derece önemlidir. Çalışmada paylaşacağınız bilgiler üçüncü kişilerle paylaşılmayacak ve veriler sadece araştırmacılar tarafından yapılan bilimsel yayınlarda kullanılacaktır. Toplanan veriler, bilgisayarda şifreli bir dosyada tutulacaktır.

Bu çalışmaya katılım gönüllük esasına dayalıdır. Yaklaşık olarak 15 dakika sürecek bu çalışmada yer alan hiçbir aşama, kişisel rahatsızlık verecek nitelikte değildir. Ancak herhangi bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz, soruları yanıtlamayı yarıda bırakıp araştırmadan ayrılabilirsiniz.

Araştırmaya katıldığınız için şimdiden çok teşekkür ederiz. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak ve yanıtlanmasını istediğiniz sorularınız için araştırma yürütücülerine aşağıdaki e-posta adreslerinden ulaşabilirsiniz. Ayrıca çalışma bittikten sonra da araştırmacılara telefon veya e posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz.

Tarih:

Tel:

Adı, soyadı:

İmza:

Adres:

Doç. Dr. Nilüfer KOÇTÜRK

Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Beytepe/Ankara

Tel: (312) 297 85 50-130

E-posta: nlkoc@hacettepe.edu.tr

Zeynep Gözde KILIÇ

Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Beytepe/ Ankara

Tel: +(09) 545 768 5 36

Eposta: zeynep.kilic@hacettepe.edu.tr

EK-Ç: Ölçekler

EK-Ç1: Kişisel Bilgi Formu

Değerli katılımcı;

Bu araştırma Hacettepe Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Yüksek Lisans Programı tezi kapsamında ve Doç. Dr. Nilüfer Koçtürk'ün danışmanlığında Zeynep Gözde Kılıç tarafından gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın amacı özel gereksinimi olan çocuğa sahip ebeveynlerin COVID-19 sürecinde psikolojik belirti düzeylerini bazı değişkenlere göre incelemektir.

Size verilen anketlerdeki soruları içtenlikle ve eksiksiz cevaplamanız araştırmanın güvenilirliği için oldukça önemlidir. Lütfen soruları cevaplarken kimseden yardım almayınız. Söz konusu anketten elde edilecek verileriniz gizli tutulacak ve yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılacaktır. Katılımınız için teşekkürler.

- Anne () Baba () Diğer:
- Ailedeki çocuk sayısı:
- Özel gereksinimi olan çocuğunuzun yaşı:
- Çocuğunuzun tanısı ve engel düzeyi :
- Çocuğunuzun aldığı diğer tanılar varsa neler?
- Çocuğunuzun eğitim durumu nedir?
 Özel eğitim okuluna devam ediyor () Kaynaştırma öğrencisi ()
 Özel alt sınıfa devam ediyor () Diğer ()
- Ailenizin toplam aylık geliri:
- Ailenizin gelir düzeyini nasıl değerlendirirsiniz?
 Düşük düzeyde () Orta düzeyde () Yüksek düzeyde ()
- Anne baba beraber mi?
 Beraber () Ayrı () Vefat etti ()

ANNE	BABA
• Annenin yaşı:	• Babanın yaşı:
• Anne sağ mı? Evet () Hayır ()	• Baba sağ mı? Evet () Hayır ()
• Annenin eğitim durumu: Okur-yazar değil () İlkokul mezunu () Ortaokul mezunu () Lise mezunu () Üniversite mezunu () Lisans üstü ()	• Babanın eğitim durumu: Okur-yazar değil () İlkokul mezunu () Ortaokul mezunu () Lise mezunu () Üniversite mezunu () Lisans üstü ()
• Annenin çalışma durumu: • Düzenli bir işte çalışmakta • Düzensiz/Geçici işlerde çalışmakta • Çalışmıyor	• Babanın çalışma durumu: • Düzenli bir işte çalışmakta • Düzensiz/Geçici işlerde çalışmakta • Çalışmıyor

Bu bölümdeki soruları PANDEMİ DÖNEMİNİ düşünerek cevaplandırınız.	
• Pandemi sürecinde evden mi çalıştınız?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Pandemi sürecinde çalışmaya devam ediyor musunuz?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Çocuğunuz COVID-19 tanısı aldı mı?	Evet () Hayır ()
• Siz veya eşiniz COVID-19 tanısı aldı mı?	Evet () Hayır ()
• Pandemi sürecinde ailenize destek olan kişiler var mı?	Var () Yok () Varsa kimden destek aldığınızı belirtiniz:
• Pandemi sürecinde ailenize destek olan kişiler ne tür destekte bulundu?	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik destek • Psikolojik destek • Çocuğa bakımı desteği • Diğer:
• Pandemi sürecinde bir anne-baba olarak hangi konularda sorun yaşadınız?	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık sorunları • Maddi/Ekonomik sorunlar • Ailevi sorunlar • Psikolojik sorunlar • Sosyal çevrenin kısıtlılığı • İmkanlara erişimin kısıtlılığı • Diğer:.....
• Pandemi sürecinde sorunlarınızla baş edebildiniz mi?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Pandemi sürecinde çocuğunuz hangi konularda sorun yaşadı?	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık sorunları • Psikolojik sorunlar • Davranış problemleri • Sosyal çevrenin kısıtlılığı • Eğitimsel sorunlar • İmkanlara erişimin kısıtlılığı • Diğer:.....
• Pandemi sürecinde çocuğunuzun yaşadığı sorunlarla baş edebildiniz mi?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Pandemi süreci çocuğunuzun fiziksel sağlığını olumsuz etkiledi mi?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Pandemi süreci çocuğunuzun psikolojik sağlığını olumsuz etkiledi mi?	Evet () Kısmen () Hayır ()
• Pandemi sürecinde çocuğunuz ne kadar süre eğitim alamadı?
• Pandemi süreci:	<ul style="list-style-type: none"> * Bir anne-baba olarak benim ruh sağlığımı olumsuz etkiledi. * Bir anne-baba olarak benim fiziksel sağlığımı olumsuz etkiledi. * Aile üyelerimin fiziksel sağlığını olumsuz etkiledi.

EK-Ç2: Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği Örnek Maddeleri

STRESLE BAŞA ÇIKMA		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğunlukla	Her zaman
Lütfen belirtilen ifadeye katılma derecenizi işaretleyiniz (1) Hiçbir zaman (2) Nadiren (3) Bazen (4) Çoğunlukla (5) Her zaman						
1.	Sorunlarla başa çıkmak için farklı yollar düşünürüm.	1	2	3	4	5
2.	Kendimi daha iyi hissetmek için kendi kendimi motive ederim.	1	2	3	4	5
3.	Sorunlar hakkında eşim ya da diğer akrabalarım ile konuşurum.	1	2	3	4	5
4.	Bir plan yapar ve onu izlerim.	1	2	3	4	5
5.	Sorunlara dışarıdan bakmaya ve objektif olmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
6.	Hayatta her zaman daha kötüsünün de olabileceğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
7.	Sorunlar hakkında bir arkadaşım ile konuşurum.	1	2	3	4	5
8.	Yapılması gerekenleri bilir ve onları yapmak için çok çalışırım.	1	2	3	4	5
9.	Söylediklerimde ve yaptıklarım da aklıma izlerim.	1	2	3	4	5
10.	Olayların iyi tarafını görmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
11.	Sorunlarla ilgili olarak profesyonel birinden yardım alırım (doktor, avukat...).	1	2	3	4	5

EK-Ç3: Yenilenmiş Anne Baba Sosyal Destek Ölçeği Örnek Maddeleri

DESTEKLER	Böyle biri var mı?				Bu destekten ne kadar memnunsunuz?			
	1- Hiç yok	2- Nadiren var	3- Bazen var	4- Her zaman var	1- Hiç memnun değilim	2- Biraz memnunum	3- Memnunum	4- Çok memnunum
1. Güç durumda olduğumda, bana gerçekten yardım edeceğine inandığım birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4
2. Çocuğumun bakımında bana yardımcı olacak birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4
3. Kendim için hedefler/amaçlar oluşturmama yardım edecek birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4
4. Çocuğumun özellikleri, gelişimi ve eğitimi hakkında bana bilgi verecek birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4
5. Hedeflerime/amaçlarıma ulaşmamda bana destek olacak birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4
6. Konuşmak ihtiyacı duyduğumda, beni gerçekten dinleyeceğine inandığım birileri var.	1	2	3	4	1	2	3	4

EK-Ç4: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Örnek Maddeleri

Aşağıda katılıp ya da katılamayacağınız 8 ifade vardır. 1-7 arasındaki derecelendirmeyi kullanarak, her bir madde için uygun olan cevabınızı belirtiniz.

1	2	3	4	5	6	7
Kesinlikle katılmıyorum		Biraz katılmıyorum	Kararsızım	Biraz katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum
1. Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum						<input type="text"/>
2. Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir						<input type="text"/>
3. Günlük aktivitelere bağlı ve ilgiliyim						<input type="text"/>

EK-D: Etik Beyanı

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- * tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- * görsel, işitsel ve yazılı bütün bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- * başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- * atıfta bulunduğum eserlerin bütününe kaynak olarak gösterdiğimi,
- * kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- * bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

...../...../.....

(İmza)

Zeynep Gözde KILIÇ

EK-E: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanlığına,

Tez Başlığı: Özel Gereksinime Sahip Çocuğu Olan Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluşları ile İlişkili Faktörler

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmamın tamamı (kapak sayfası, özetler, ana bölümler, kaynakça) aşağıdaki filtreler kullanılarak **Turnitin** adlı intihal programı aracılığı ile kontrol edilmiştir. Kontrol sonucunda aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

Rapor Tarihi	Sayfa Sayısı	Karakter Sayısı	Savunma Tarihi	Benzerlik Oranı	Gönderim Numarası
10/05/2024	158	234,988	17/04/2024	%19	2249905752

Uygulanan filtreler:

- Kaynaklar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan eder, gereğini saygılarımla arz ederim.

Ad Soyadı: Zeynep Gözde KILIÇ

Öğrenci No.: N19232606

Ana Bilim Dalı: Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı

İmza

Programı: Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyadı, İmza)

EK-F: Thesis/Dissertation Originality Report

...../...../.....

HACETTEPE UNIVERSITY
Graduate School of Educational Sciences
To The Department of Educational Sciences

Thesis Title: Factors Associated with Psychological Well-Being of Parents with Children with Special Needs
The whole thesis that includes the *title page, introduction, main chapters, conclusions and bibliography section* is checked by using **Turnitin** plagiarism detection software take into the consideration requested filtering options. According to the originality report obtained data are as below.

Time Submitted	Page Count	Character Count	Date of Thesis Defense	Similarity Index	Submission ID
10/05/2024	158	234,988	17/04/2024	%19	2249905752

Filtering options applied:

1. Bibliography excluded
2. Quotes included
3. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Educational Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Lastname: Zeynep Gözde KILIÇ

Student No.: N19232606

Department: Educational Sciences

Program: Guidance and Psychological Counseling

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

Signature

ADVISOR APPROVAL

APPROVED
(Title, Name Lastname, Signature)

EK-G: Yayınlama ve Fikrî Mülkiyet Hakları Beyanı

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü/Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü/Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

..... / /

(imza)

Zeynep Gözde KILIÇ

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6.1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezinerişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
 - (2) Madde 6.2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3 şahıslara veya kurumlara haksız kazanç; imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanın önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
 - (3) Madde 7.1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
- *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

